

המכון ללימודי השואה

ע"ש ח. אייבשיץ

רחוב התיכון 39, נווה-שאנן, ת.ד. 9288, חיפה 31092

Gideonbe5@gmail.com

בס"ד, אדר תשס"ט, מרץ 2009

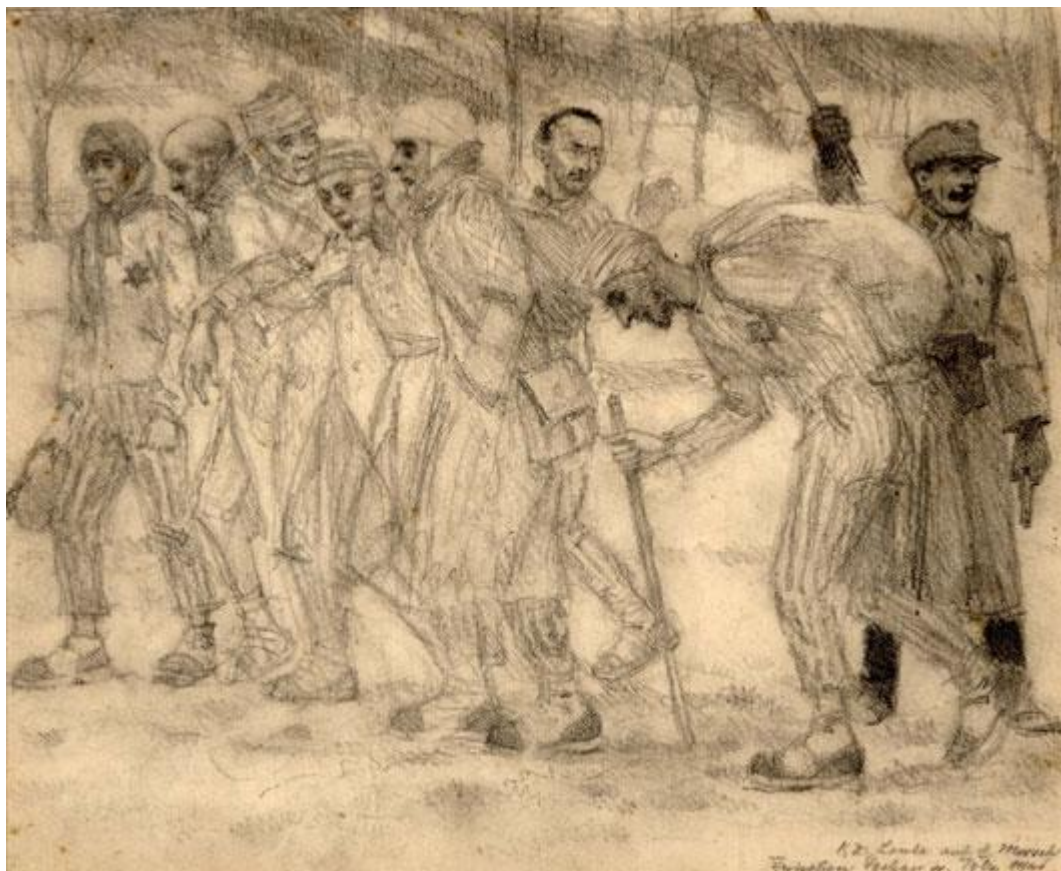
ביטאון פורום שמירת זיכרון השואה

גיליון מספר 26

עורך: גדעון רפאל בן מיכאל

צעדות המוות בשואה

צעדת מוות מדכאו לטלץ, מאי 1945 צייר: הלמוט בכרך-ברה {1898-1969}
עיפרון על נייר. מתוך אוסף המוזיאון לאמנות "יד ושם". תרומת האמן "ליד ושם". [1]

תוכן העניינים

עמודים

- פתח דבר..... 6-3
- הרמן מניה: צעדת המוות מבסרביה לטרנסניסטריה..... 26-7
- פפירבלט מרדכי: צעדת המוות ממחנה הריכוז יאבוז'נו..... 53-27
- פורת משה: צעדת המוות מווינה למאוטהאוזן..... 63-54
- בצ'ה מרדכי: צעדת המוות ממחנה הריכוז בונצאלו..... 66-64
- זילברברג טובה: צעדת המוות ממחנה לייפציג..... 71-67
- שטייניץ צבי: צעדת המוות ממחנה ההשמדה אושוויץ..... 80-72
- פולק אורליה: צעדת המוות ממחנה ההשמדה אושוויץ..... 85-81
- ארוך יחיאל מרטה: צעדת המוות ממחנה ההשמדה אושוויץ..... 88-86
- ביבליוגרפיה ומראי מקומות..... 90-89

צעדת מוות של אסירי מחנה דכאו, סוף אפריל 1945. [2]

פתח דבר

לחברי פורום שמירת זיכרון השואה, השלום והברכה!

מעט לעת כאשר עיינתי בעדויות ניצולים, הגעתי גם לתיאורי צעדות המוות. תיאורי הסבל הנוראיים והאכזריות היו קשים ומרים. אנשים, שהצעידה הייתה קשה עבורם וגררו את רגליהם בצעדות, נרצחו מיד. התפעמתי מכך עמידתם של השורדים.

צעדות המוות נמשכו עד תבוסתה של גרמניה הנאצית. עובדה מחרידה זו, מלמדת אותנו שעד יום תבוסת גרמניה היו הגרמנים דבקים בהשמדתו של העם היהודי.

דניאל יוגה גולדהאגן קבע בספרו "תלייניו מרצון של היטלר - גרמנים רגילים והשואה", כי צעדות המוות הן הוכחה נוספת לשאיפתם החסלנית והרצחנית של הגרמנים לפתרון השאלה היהודית. הנה, עד הרגעים האחרונים למלחמה, כאשר ברור היה כי התבוסה בלתי נמנעת, המשיכו שומרי המחנות ומלווי השיירות לרצוח את האסירים היהודים שתחת אחריותם למרות שיכולים היו להניח להם ללכת ולהימלט על נפשם. מסקנתו היא כי בחודשים ההם ניסו הגרמנים לסיים את מה שהחלו בו בשנים הקודמות במחנות הריכוז וההשמדה, קרי חיסולו המוחלט של העם היהודי [הוא מתייחס לצעדות המוות בשנת 1945]. [3]

העובדות הללו, הניעו אותי להוציא לאור ביטאון מיוחד על צעדות המוות. כמנהגי, אינני מביא מאמרים אלא עדויות של ניצולים שבאמצעות תיאוריהם נוכל לחוש במקצת את מה שעבר על האסירים במצעדי המוות.

לפי נתוני "יד ושם", נרצחו או מתו לפי המשוער בצעדות המוות, מקיץ 1944 עד סוף המלחמה בין 200-250 אלף אסירים של מחנות הריכוז הנאצים. בין 25% לשליש ממספר זה היו קורבנות יהודים. הנתונים הללו **לא כוללים** את מספר הנרצחים בצעדות המוות מ-1940 עד 1944.

חשוב להדגיש כי צעדות המוות הייתה תופעה מוכרת כבר משנת 1940. [4] **צעדת המוות הראשונה** המאורגנת בידי הס"ס התקיימה באמצע ינואר 1940 בפולין הכבושה. ב-14 בינואר הוצאו ממחנה שברחוב ליפובה (Lipowa) בלובלין 800 שבויי מלחמה יהודים מהצבא הפולני, וימים מספר הוצעדו בליווי פלוגת ס"ס רוכבי סוסים, בקור עז, לביאלה פודלסקה (Biala Podlaska) מרחק של כמאה ק"מ. לאורך כול הדרך רצחו הנאצים את השבויים, בקבוצות ויחידים, ורק כמה עשרות הגיעו ליעד הסופי.

ביולי-אוגוסט 1941 הובלו **רבבות מיהודי בסרביה ובוקובינה במסעות רגליים לטרנסניסטריה**. אלפים רבים נורו בדרך בידי חיילים וז'נדרמים גרמנים ורומנים שליוו אותם.

רבבות רבות של יהודים הוצעדו גם בשלב חיסול הגטאות במזרח אירופה בשנים 1942-1943 במיוחד מגטאות קטנים לגטאות גדולים יותר או למקומות איסוף אחרים מרוחקים עשרות קילומטרים, ולרוב הועברו משם למחנות המוות. בדרך נרצחו רבים בידי המלווים הגרמנים ובידי שוטרי עזר אוקראינים, ליטאים ואחרים.

בקיץ 1944 בעת המתקפה הגדולה של הצבא האדום במזרח ונחיתת האמריקנים במערב, התחיל שלב פינוי מחנות ריכוז. הגרמנים התחילו אז בפינוי המחנות בארצות הבלטיות ובמזרח פולין ומרכז. באותו זמן התחיל גם הפינוי **ממחנה נצילר-שטרוטהוף** במערב. פינוי

המחנות התנהל אז בעיקר ברכבות, ובפינוי מחנה קיזרולד גם באוניות. אך חלק מהאסירים הוצא מהמחנות במסע רגלי. זמן קצר אחר-כך החל גל עצום של צעדות מוות.

צעדת המוות הגדולה התחילה ב-28 ביולי 1944 עם פינוי המחנה שהוקם **על חורבות גטו ורשה ברחוב גנשה (Gęsia)** ושהשתייך לרשת מחנות מיידנק. בעת הפינוי היו במחנה ההוא כ-4,400 אסירים יהודים מארצות שונות, רובם מיוון ומהונגריה. כ-3,600 מהם הוצעדו במסע רגלי לעבר קוטנו 130 (Kutno), ק"מ מורשה. בדרך ירו הנאצים בכול מי שכוחם לא עמד להם ושפיגרו אחרי האחרים. הגרמנים לא סיפקו לאסירים אוכל ומנעו מהם כול אפשרות להתעכב כדי לשתות מים. במסע לקוטנו נרצחו כ-1,000 אסירים. כשהגיעו הנותרים למקום הועמסו על רכבת משא, כ-90 בקרון. כמה מאות מתו בקרונות ופחות מ-2,000 הגיעו ב-9 באוגוסט 1944 למחנה דכאו.

קשה יותר וממושכת יותר הייתה צעדת המוות **ממחנה בור ביוגוסלוויה**. כ-4,000 אסירים יהודים הוצאו באמצע ספטמבר 1944 מן המחנה ההוא, ושמונה ימים עשו את דרכם לבלגרד כמעט בלא אוכל. משם המשיכו בדרכם במסע רגלי להונגריה. רוב האסירים נרצחו בדרך ורק כמה מאות ניצולים הוכנסו בהונגריה לרכבת והועברו למחנה אורנינבורג.

ב-8 בנובמבר 1944 **התחילה צעדת המוות מבודפשט**, וארכה חודש ימים. יותר מ-70,000 יהודים, גברים, נשים וטף נשלחו במסע רגלי אל גבול אוסטריה בליווי אנשי המשמר ההונגרים. אלפים נורו למוות בדרך ואלפי אחרים מתו ברעב, בקור ובמחלות. אלפי יהודים ניצלו בידי דיפלומטים של מדינות ניטרליות, כגון ראוול ולנברג וקרל לוז, שהוציאו יהודים משורות הצועדים, נתנו להם תעודות חסות וליוו אותם חזרה לבודפשט. מגבול אוסטריה המשיכו השיירות את דרכן בליווי משמר גרמני והגיעו למחנות ריכוז שונים, רובם לדכאו ומאוטהאוזן.

בעקבות מתקפת הסובייטים המחודשת באמצע ינואר 1945 התחיל פינוי מחנות ריכוז משאר חלקיה של פולין. **צעדות המוות הגדולות בחודש ההוא יצאו בעיקר ממחנות אושוויץ שבדרום וממחנות שטוטהוף בצפון.**

ב-18 בינואר 1945 **החל הפינוי מאושוויץ** ומהמחנות המסונפים לו. כ-66,000 אסירים, רובם הגדול יהודים, גברים ונשים, הובלו במסע רגלי לתחנת הרכבת בוודזיסלב (Wodzislaw; Loslau) משם הועברו האסירים ברכבות משא למחנות שונים, רובם לגרוס-רוזן, לבוכנולד, לדכאו ולמאוטהאוזן. לפחות 15,000 מביניהם נספו במסע ההוא.

ב-21 בינואר 1945 יצאו **ממחנה בלכהמר** כ-4,000 אסירים, רובם יהודים, במסע רגלי וב-בפברואר הגיעו לגרוס-רוזן. אחרי חמישה ימים בגרוס-רוזן הועברו האסירים ברכבת לבוכנולד. בעת המסע הרגלי נרצחו לפחות כ-800 אסירים. אכזריות מיוחדת גילה מפקד יחידות הליווי, אונטרשטורמפירר קליפ. אכזרי והרה תוצאות במיוחד היה פינוי **רשת מחנות שטוטהוף**.

לפני הפינוי, באמצע ינואר 1945, היו במחנות ההם כ-47,000 אסירים, בהם יותר מ-35,000 יהודים, רובם הגדול נשים. ב-20 בינואר 1945 החל פינוי **מחנה זראפן** (Seerappen) המסונף לשטוטהוף, בפרוסיה המזרחית. לדרך נשלחו כ-1,400 אסירות יהודיות וכמאה אסירים יהודים.

למחרת צורפו אליהם שיירות ממחנות-משנה אחרים באיזור: יסאו (Jesau) הייליגנבייל (Heiligenbeil), שיפנבי (Schippenbeil) בסך-הכול יצאו מן המחנות ההם כ-6,000 נשים וכ-1,000 גברים, כולם יהודים. בעשרת ימי המסע הרגלי נרצחו כ-700 אסירים. ב-31 בינואר 1945 הגיעה השיירה לפלמניקן (Palmnicken) על שפת הים הבלטי. באותו

יום הריצו הנאצים את כול האסירים הימה וקצרו בהם במכונות ירייה. ידוע על 13 ניצולים בלבד מטבח ההמונים ההוא.

ב-25 בינואר החל הפינוי הראשון **מהמחנה הראשי שטוטהוף**. במחנה זה היו כלואים אז כ-25,000 אסירים, מחציתם אסירות יהודיות. עוד כ-20,000 אסירים היו במחנות-המשנה של שטוטהוף ברחבי פומרניה. רובם הוצאו לצעדות המוות. המסלול העיקרי הוביל משטוטהוף אל העיירה למבורק (Lebork) שם התעכבה השיירה בשל כיתור האיזור בידי הצבא האדום, והאסירים ששרדו בחיים הוחזרו למחנה הראשי. בין מחנות-המשנה הגדולים באיזור פומרניה היו מחנה טורן (Thorn; פולנית טורון (Torun) ומחנה ברומברג (Bromberg) פולנית בידגושץ (Bydgoszcz) בשני המחנות היו כ-6,000 אסירות יהודיות. כ-90% מהן נרצחו בצעדות המוות בעת פינוי המחנות.

בתחילת פברואר 1945 התחיל הפינוי מן **המחנה הראשי גרוס-רוזן** ומכמה מחנות-משנה. בסך-הכול הוצאו מהם כ-40,000 אסירים. אלפים נרצחו בדרך והשאר הועברו למחנות דורה-מיטלבאו, פלוסנברג (Flossenbürg), בוכנולד, מאוטהאוזן, דכאו, ברגן-בלזן וזקסנהאוזן.

כ-20,000 אסירים יהודים שהיו מועסקים בעבודות כפייה **במחנות בהרי אוילנגבירגה (Eulengebirge)** נרצחו כמעט כולם. רובם המכריע נרצחו סמוך לפינוי או בעת צעדות המוות בפברואר 1945.

בחודשים מרס-אפריל 1945, עם התקדמות הצבא האמריקני והצבא הבריטי במערב והצבא האדום במזרח, פינו הגרמנים בזה אחר זה את מחנות הריכוז והריצו את אסיריהם ממקום למקום בשטחים שעדיין היו בשליטתם.

באמצע מרס עדיין היו בידי גרמניה הנאצית, כ-700,000 אסירי מחנות ריכוז, ביניהם כ-200,000 נשים. 40,000 אנשי ס"ס עדיין עסקו בניהול מחנות הריכוז, בשמירה על האסירים במחנות, ובליוי בצעדות המוות. בחודשיים ההם, האחרונים לקיומו של הרייך השלישי, הוצעדו לפחות כרבע מיליון אסירים ואסירות, בצעדות המוות שלעיתים ארכו מספר שבועות. קבריהם של הנרצחים והנספים בדרכים היו מפוזרים בכול רחבי גרמניה המרכזית ואוסטריה המערבית. פינוי המחנות בשלב הסופי התנהל בדרך כלל כמסע משולב. האסירים עשו חלק מהדרך ברגל וחלק ברכבות, והמסע ברכבת היה לא פחות קשה ואכזרי מהמסע הרגלי. לאסירים הציק המחנק הבלתי נסבל בקרונות משא, שאליהם הוכנסו במוצע 70 נפש בקרון. הציקו לאסירים גם הרעב וחוסר מים.

כמה נתונים על צעדות המוות הידועות ביותר בחודשים האחרונים למלחמה: בסוף מרס ובתחילת אפריל 1945 **החלה הוצאת המוני האסירים מבוכנולד**, מהמחנה הראשי וממחנות-המשנה. האסירים הוצעדו למרחקים גדולים וסבלו אבידות גדולות ביותר.

כך, בין השאר, בימים 3 ו-4 באפריל יצאו שיירות אסירים ממחנה נורדהאוזן (Nordhausen) אל פלינטסבאן-אם-אין (Flintsbach-am-Inn) מרחק 885 ק"מ. שיירות אחרות יצאו מאותו המקום לברגן-בלזן, מרחק 345 ק"מ. מאורדרוף (Ohrdruf) יצאו שיירות לדכאו, מרחק 395 ק"מ.

ב-4 באפריל יצאה שיירה מהאלברשטאט (Halberstadt) לגיסן (Giessen) מרחק 51 ק"מ. ב-7 באפריל יצאה שיירה מאותו מקום לכיוון אפנדורף (Appendorf), מרחק 527 ק"מ. ב-8 באפריל עוד שיירה לבורסטנדורף (Burstendorf), מרחק 262 ק"מ.

ב-6 באפריל יצאה מן **המחנה הראשי של בוכנולד** השיירה הראשונה ובה 3,100 אסירים יהודים. 1,400 מהם נרצחו בדרך. בימים 7-10 באפריל הוצאו מן המחנה הראשי כ-4,000

אסירים, מהם נרצחו בדרך 13,500. במקום נשארו כ-21,000 אסירים, אך ביניהם היו יהודים מעטים בלבד. ב-13 באפריל פונה מחנה רמסדורף (Rehmsdorf) אחד ממחנות-המשנה האחרונים של בוכנולד. מבין 4,340 אסירים יהודים שהוצאו מן המחנה, הגיעו לטרזינשטט כ-500 בלבד. השאר נרצחו או מתו בדרך.

ב-1 באפריל 1945 החל פינוי **מחנה דורה-מיטלבאו**, שכוון בעיקרו אל ברגן-בלזן. האסירים הגיעו ליעדם לאחר מסע שארך כשבועיים. סמוך לעיירה גארדלגן (Gardelegen) הוכנסו האסירים מאחד המשלוחים לגורן והוא הוצת על יושביו. הצבא האמריקני שהגיע למחרת למקום מצא מאות גוויות שרופות.

ב-25 באפריל 1945 החל הפינוי הסופי של **המחנה הראשי בשטטהוף**. היה זה המשך של צעדות המוות מרשת מחנות שטטהוף שהתקיימו בינאר. באותה עת נותרו במחנה כ-4,500 אסירים, ביניהם 1,700 יהודים. מכיוון שהמחנה נמצא באיזור שכותר בידי הצבא האדום, הוצאו האסירים דרך הים, במעבורות. אך עוד לפני-כן הוציאו הגרמנים מן המחנה כ-200 אסירות יהודיות, הריצו אותן אל חוף הים הבלטי ושם נורו כולן למוות. אסירים שניסו להסתתר בצריפים הוצאו מהם והצריפים הוצתו. מבין כ-4,000 אסירים שהוצאו בחמש מעבורות, טובעו כ-2,000 בים הפתוח או נורו למוות בידי הגרמנים בלב הים. בסך-הכול נספו כ-26,000 אסירים בשתי תקופות הפינוי ובצעדות המוות ממחנות שטטהוף.

בסוף אפריל, כשבועיים בלבד לפני כניעת גרמניה הנאצית, החלו צעדות המוות **ממחנות פלוסנברג, זקסנהאוזן, נוינגמה, מאגדבורג, מאוטהאוזן**, ממחנה רוונסבריק, וממספר מחנות-משנה של דכאו.

את הקורבנות במסעות של השבועיים האחרונים הללו יש להעריך ברבבות. כך למשל, בקטע אחד שבין גונסקירכן (Gunskirchen) למאוטהאוזן שאורכו 60 ק"מ בלבד, פוזרים קברותיהם של אלפי אסירים, ברובם הגדול יהודים מהונגריה. במקום אחר, ליד העיירה אייזנרץ (Eisenerz) נתגלה אחרי המלחמה קבר-אחים ובו 3,500 גוויות של משתתפי צעדות המוות אל מחנה מאוטהאוזן.

המחנה האחרון ששמנו הוצאו האסירים לצעדות המוות היה **רייכנאו (Reichenau)** שבהרי הסודטים. היה זה ב-7 במאי 1945, יום כניעת גרמניה לבעלות-הברית המערביות.

* * * *

גדעון רפאל בן מיכאל
עורך הביטאון

הרמן מניה

צעדת המוות מבסרביה לטרנסניסטריה

מניה הרמן הינה שכנתי. באחד הימים הביאה לביתי את הספר "ילדות גזולה" שכתבה והוציאה אותו לאור. מיד עם קבלתו קראתי אותו מתחילתו ועד סופו. זהו מסמך עדות מרתק וחשוב הכתוב ביד אומן. מניה הצליחה לתאר בפירוט את תלאותיהם של רבבות יהודים שהוגלו לאזור טרנסניסטריה, שלמעשה היה מחנה מוות במרחב שטח גדול מאד. [עיינו בביטאון על טרנסניסטריה שהוצאתי לאור]

את ספרה של מניה קראתי בעת תכנון הוצאת הביטאון על צעדות המוות. קראתי עדויות רבות על צעדות מוות. לאחר קריאת הספר ידעתי, שעלי לבחור את עדותה המפורטת של ילדה בת 8 שעברה את גיהנום צעדת המוות, שרדה את מוראותיה של השואה והצליחה להקים משפחה בישראל.

הגירוש מביתנו

החיים יכולים להיות יפים ומאוד משונים. הם מזמנים לבני האדם מצבים שונים ולעיתים קריטיים, בהם ניתן לאבדם בשנייה אחת. הכול ביד הגורל שמישהו כנראה מכונן אותו. גם למקרים יש תפקיד חשוב ואולי גם היא מנווטת על ידי הגורל. מי יודע?

בקיץ 1941 המלחמה הייתה בעיצומה והדיה נשמעו היטב במרחב. ההפצצות הרעידו את האדמה והחלונות. בשלב זה הכול התרחש במרחק מה **מעייירה שלנו – בריצ'ני שבסרביה (היום – מולדובה)**, בה התגוררו הוריי ובה נולדתי. ה"בומים" ששמעתי הפחידו אותי מאוד, בעיקר לנוכח העובדה שבזמן האחרון התלחשו הוריי עם קרובינו ובאי ביתנו ודיברו בסודי סודות. הזכירו את המילים "מלחמה" ו"פוגרום" וצינו שהמצב גרוע מאוד בייחוד עבור היהודים. גזירות שונות ומשונות נגזרו עליהם כדי להרע ולהציק והיהודים הפכו לטרף קל ללא הגנה.

הייתי בת יחידה להוריי, **כבת שמונה**, מאוד תמימה, ביישנית ונחבאת אל הכלים. שמעתי שמישהו לא טוב קורה סביבי, אך לא הבנתי כמעט כלום. אוצר המילים שלי אז היה דל מאוד, אך כל העת הועשר במילים שאת משמעותן לא הבנתי. דברים שאינם ברורים, בדרך כלל מסקרנים, בייחוד את הילדים. אם העזתי לשאול דבר מה, מייד השתיקו אותי ההורים בנימוק שזה "לא נוגע לילדים קטנים והם לא צריכים לדעת".

דבר נוסף שלא הבנתי: מדוע אינני לומדת בבית ספר כמו כל הילדים בגילי? כל-כך אהבתי ללמוד, אך אמי השאירה אותי בבית. מחוסר עיסוק בלימודים, שיחקתי בחצר עם ילדי השכנים. כאשר שמעתי "בומים" מפחידים, רצתי מהר הביתה להיות קרובה לאמי. אבא היה עסוק בחנות, שניהל לפרנסת המשפחה. אני מהרהרת עתה וחושבת שאימא השאירה אותי בבית איתה בגל היחס ששרר כלפי היהודים. היא פחדה שיקרה לי דבר מה גרוע בגלל היותי ילדה יהודייה. אולי בכלל לא קיבלו יהודים לבית הספר?

לילה אחד, נשמעו נקישות הולכות וגוברות בדלת. התעוררתי בוכייה וחשבתי שחלמתי חלום בלהות. שמעתי את ההורים מתלחשים. הם התלבטו אם לפתוח. בעודם מתלחשים, נפרצה הדלת וכמה ז'נדרמים רומנים, חמושים באלות פלשו פנימה. אבא, שהיה אדם שקט, שקול ונימוסי, נראה מבוהל. הוא הדליק את העששית וראינו חיילים חמורי סבר. הם צווחו, קיללו וגידפו ופקדו עלינו: ז'ידאנים פרזיטים, להתלבש מהר! קחו חפצים חיוניים ביותר, שאפשר לסחוב בידיים וצאו מהר מהבית עליכם להגיע למבנה מסוים בפאתי העיר". אבא דיבר איתם בשפה הרומנית, בה שלט היטב וביקש לתת לנו זמן כדי להתארגן, הם לא נענו לבקשתו, האיצו בנו לא עזבו את המקום, עד שהאחרון מאיתנו יצא מן הבית. הם שמרו עלינו כדי שלא נברח ונכנסו ללחץ.

אימא, דמות דומיננטית, שידעה לנקוט בתחבולות כדי להשיג את שלה, נראתה הפעם נפחדת. אפופת חרדה ובידיים רועדות הליבשה אותי בכמה שכבות של בגדים, למרות שהיה עדיין קיץ. היא אספה מכל הבא ליד והכניסה לתיק גדול הניתן לנשיאה ביד. בסל שהיה בבית שמה צנצנת ריבה, לחם וכמה עוגיות, צידה לדרך. אבא הכניס שמיכה גדולה וסדיר לתרמיל גדול, שנשא על הגב ובשתי ידיו החזיק תיקים עם בגדים. איש לא הסביר לנו למה מגרשים אותנו מהבית, לכמה זמן נעדר ומה היעד. איש לא חזה מה עומד לקרות. כאשר כל היה מוכן, אבא נעל את הבית, שם את המפתחות בכיס בתקווה שבקרוב נחזור.

ההורים הכירו את המקום המיועד להגיע אליו. אימא, דברנית מטבעה, שאלה בנימה פסימית: "מדוע עלינו להגיע דווקא לשם? האם זה המקום בו בחרו לחסל אותנו?" לאבא לא הייתה תשובה. הוא היה איש שקט, שקול ולרוב החריש. אני רק הקשבתי ובוכייה שאלתי מדי פעם: "מתי נשוב הביתה?" רדומה נשכתי אחריהם ולא הבנתי מדוע עלינו ללכת דווקא בלילה, בחושך. מאחורינו הלכו השומרים ומדי פעם האיצו ודחפו את אבא עם האלות.

אף פעם לא פחדתי כמו ברגעים הללו. לבי הקט הצטמק בתוכי ונכנעתי לגורל. בלחישה, תוך כדי הליכה, שוב שאלה אימא באי שקט מופגן: "מה יהיה אם סבתא אסתר שגרה בגפה? היא אישה זקנה וחולנית. האם גם אותה גירשו מהבית?" ו"מה עם אחותי לה, עם בעלה ושני ילדיהם?" באופן טבעי, היא דאגה לכל המשפחה.

לאחר הליכה, שאת זמנה איני יכולה להעריך, תוך מטר גידופים של השומרים, שמדי פעם זרזו עם מכות של קתות הרובים, הגענו לבית גדול. הבית היה מוקף בחורשות ובצמחייה מעובה. בסמוך לבית נראו עוד מבנים די גדולים לפי המושגים שלי, ילדה בת שמונה, שהכירה מעט מקומות בעיר מגוריי.

לפני הכניסה לבית הגדול, עמדו שני קלגסים והפרידו בין הגברים לבין הנשים והילדים. הייתה זאת הפעם הראשונה שהפרידו בין הוריי. מאז שנישאו תמיד היו ביחד, קשורים מאוד אחד לשני. בעצב רב נפרדנו מאבא שנלקח למקום אחר, לא ידוע. אמי ואני הוכנסנו לחדר מצחין שהיה מלא באמהות וילדים. כמעט כולם בכו. ההמולה הייתה גדולה והרעש החריש אוזניים. רצינו לשבת, אך לא יכולנו כי לא הכינו לנו כיסאות. היינו אורחים לא כל-כך רצויים. כולם ישבו על הרצפה הקרה והמטונפת בצפיפות נוראית.

אני, ילדה מפונקת, מייד מיררתי בבכי והכרזתי בקולי קולות: "אני פה לא יושבת!" אמי, שהייתה מאוד מודאגת מכך שלקחו את אבא למקום לא מוכר, כעסה עלי וגערה בי: "תשתקי ותשבי, כי עוד מעט לא יהיה לנו מקום אפילו לשבת ונצטרך לעמוד!" שני הז'נדרמים ששמרו במקום צעקו וגידפו ללא הרף: "שיהיה שקט! אם לא תשתקו, נירה בכם!" הם איימו והפחידו אותנו כל העת וככל שצעקו, הילדים הגבירו את הבכי. נראה היה שהם אינם מסוגלים להשתלט על ההמולה שקמה במקום. היו ילדים שהסתננו החוצה ולא ידעו פחד.

הייתי עייפה ומחוסר ברירה התיישבתי עם אימא על הרצפה, בציפייה להוראות נוספות. אף אחד לא הצליח להירדם במקום. ישיבתנו לא ארכה זמן רב כשלפתע השחר הפציע, אור הבוקר התפשט בחדר בו היינו כלואים ויום חדש עם ההפתעות משלו הגיע. אימא אזרה אומץ ואמרה לי בלחישת: "בואי נצא החוצה ונחפש את אבא". שמחתי מאוד כי כל-כך רציתי לצאת מהחדר המחניק והמצחין. הילדים החלו לעשות את צרכיהם במקום והצחנה הייתה בלתי נסבלת.

אימא הבחינה בשומר שהתרחק מעט מן הדלת, אחזה בידי וחמקנו במהירות החוצה. הלכנו מפוחדות בשבילים בין הבתים כמו אסירות נמלטות, מבלי להוציא הגה מפינו. חששנו פן יבחינו בנו השומרים החמושים, שהסתובבו במקום. לפתע, כמו באגדות, הבחנתי בראיית החדה, בדמות של אדם בורח וחייל עם קנה רובה שלוף רודף אחריו. זה היה רגע מאוד דרמטי כי מבלי לחשוב הרבה ובאופן ספונטאני צעקתי בקולי קולות "אבא! אבא! זה אבא!" גם אימא הבחינה בו וקראה: "ענק'לה, יענק'לה!" החייל שמע את צעקותיו, היפנה את ראשו כלפינו ובאותה שנייה אבא חמק לאחד המבנים הסמוכים. אני בטוחה שברגע זה הצלתי את חייו של אבא.

החייל פנה לכיוון שלנו, אמא ואני זינקנו הצידה והסתתרנו בין הצמחייה הרבה. החייל, שאיבד את עקבותינו, היה אובד עצות ונראה כמו צייד שמנסה לצוד שני בעלי חיים בעת ובעונה אחת, ושניהם נמלטים. ישבנו בחורשה שקטות, רועדות מפחד בין הצמחים, עד שראינו אותו מתרחק, מאוכזב. הפעם הפסיד במערכה ואנחנו הרווחנו את אבא. זאת הייתה הפעם הראשונה שאבא כנראה ניצל בטרם יצאנו למסע ארוך ומייגע, בו נגדעו חייהם של רבים. בתקווה שאבא ניצל, חזרנו למבנה שממנו יצאנו. אנדרלמוסיה גדולה שררה שם, כך שיכולנו להסתכן לחדר מבלי שיבחינו בנו. ישבנו בשקט והפחד כרסם בנו. כל חייל שראינו, חשבנו שזה אותו האחד שכמעט ירה באבא או בנו וכעת הוא מחפש אחריו. הרגשנו שחיינו תלויים על בלימה. אימא כמו דיברה אל עצמה: "האם עוד נזכה לראות את אבא חי?" במהלך היום נודע לנו שהשומרים אכן ירו בכמה אנשים שניסו לברוח.

בחלוף זמן מה, השומרים פקדו עלינו לצאת מהחדר וללכת לשטח רחב ידיים המרוחק מהעיר שנקרא: "די טולקה". זה היה אצטדיון, שבימים כתקנם היו שם אירועי ספורט שונים וקהל רב היה מאכלס את המקום. לאחר הליכה ממושכת הגענו למקום המיועד. המוני אנשים התאספו שם, מוכרים ולא מוכרים. גם הם גורשו מבתיים באותו לילה. הגיעו גם מגורשים מהישובים שבסביבה.

בין ההמון שסביבנו, שוב אני זאת שהבחנתי מרחוק באבא, שנראה מחפש ומאוד מבוהל. גם הוא הבחין בנו. נפגשנו ומאוד שמחנו, התחבקנו והתנשקנו כאילו לא ראינו זה את זה זמן ממושך. אבא סיפר בהתלהבות שגם הוא, כמונו, יצא ממקום הכליאה של הגברים ורץ לחפש אותנו. תוך כדי החיפושים הבחין בו החייל ורדף אחריו, אך בגלל הצעקות שלי החייל היפנה את מבטו וכך איבד את עקבותיו.

אבא, כמובן, דאג מאוד לגורלנו ונרגע כשראה אותנו בריאות ושלמות. ברגעים כאלה, דלות המילים מלתאר. התרגשנו מאוד בעיקר בגלל שבמרחק מה הבחנו גם בסבתא אסתר, שגורשה גם היא מביתה. סבתא הייתה אישה זקנה, חולה ונשענה על מקל. היא שמחה לראותנו, הצטרפה אלינו והפכנו למשפחה מאוחדת, שותפה לאותו גורל. את דודה לאה ומשפחתה לא פגשנו.

שוב ניתנה הוראה לצאת בשיירה למסע ייסורים רגלי, ארוך ומייגע. זה היה מסע שבו התרחשו אין סוף תלאות. החלה השמדה שיטתית של המגורשים. בוצעו מעשים ברוטלים וברבריים של הז'נדרמים בסיועם של המקומיים והרוע השתקף במלוא עוצמתו. השיירה כללה קבוצת אנשים רדופה ומיוסרת, שחיו תחת איום המוות התמידי.

שיירת המוות במסע אל הבלתי נודע

מהמפקדה ציוו עלינו היהודים, ללכת בשיירה והזהירו אותנו מפני ניסיון בריחה. איימו עלינו שאם לא נציית, יירו בנו מייד ומאותו רגע החירות נשללה מאיתנו כליל. הפכנו להיות אסירים נרדפים. פסיפס אנושי של נשים, גברים וטף, בריאים וחולים, מבוהלים ומדוכאים, יצא אל הבלתי נודע ולדרך ארוכה. נראה היה שכוונת הצוררים הייתה לגרום לכך שכמה שיותר יהודים ימותו כדי שהשיירה תדלדל ויישארו רק אלה הכשרים לעבודה, אלה שיכולים להביא תועלת בעתיד. תוכניתם התגשמה בחלקה.

יצאנו לדרך והלכנו כמו עדר כבשים שנדון לשחיטה. ה"רועים" שלנו נראו נסערים, עצבניים וכועסים. הם קיוו ש"הכבשים" ישבקו חיים במהרה, דבר שיחסוך מהם את המלאכה. מלווי השיירה, הז'נדרמים כרתו ברית עם השטן, לחסל כמה שיותר יהודים ולדלדל את השיירה עד כמה שניתן. ידם הייתה קלה על ההדק. הנכים שהתקשו ללכת וכאלה היו רבים, חוסלו מייד. צריך היה להיפטר מהם כדי שלא יעכבו את השיירה במסעה הארוך. כבר ביום הראשון הייתי אחת מאלה שמאוד התקשו בהליכה, רגליי כאבו מאוד, חשתי שאיני מסוגלת להניע אותן. לאחר הליכה של מספר קילומטרים, התיישבתי על האדמה באמצע השיירה ואמרתי להוריי: "אני נשארת פה, אני לא מסוגלת ללכת יותר".

האיומים לא הרתיעו אותי. אחד החיילים עם קנה רובה שלוף התקרב אלי מייד כדי לחסל אותי. אבי ניסה לשכנע אותו שהוא ישא אותי על כתפיו ולא תהיה שום בעיה. אמי כרעה ברך, נישקה את רגלי הרשע ומצאה ערוץ אל לבו הקשוח, התחננה שלא יירה בי ואף בירכה אותו שבתום המלחמה יגיע הביתה בשלום.

רק בזכות תחנוני הוריי הוא לא ירה בי וגזר דיני נדחה למועד אחר. הצוררים הרומנים, בדרך כלל שמו על הכוונת את אלה החלשים והמעכבים שהפכו לקורבנות. הייתי אחת מאלה שהפגינו באופן בולט חוסר יכולת להמשיך בהליכה המייגעת. סבתי, נשענה על מקל, ומהצעדים הראשונים כבר נאנחה והתנשפה ואמא הייתה צריכה לתמוך בה. היא הראתה סימני שבירה ורטנה כל הזמן.

נראיתי קטנה מכפי גילי וחלשה. רוב הזמן סירבתי לאכול בבית, הייתי תמיד שבעה. הדבר גרם לקונפליקטים ביני לבין אמי, שניסתה לפטם אותי באוכל למרות רצוני. אימא הייתה עסוקה בחנות שניהלה עם אבי לפרנסתם, הייתה משאירה לי אוכל מבושל וביקשה שהמטפלת שלי תשתדל להאכילני לאט ובסבלנות. המטפלת ידעה שאני מסרבת לאכול אך השתדלה במיוחד. היא פתרה את הבעיה בקלות בכך שאכלה בתיאבון רב את כל האוכל וזה שימח אותי ביותר. כאשר אמי הייתה חוזרת הביתה מן החנות, סיפרתי לה שהייתי ילדה טובה והלכתי יפה. מחוסר תזונה מאוזנת, הייתי מאוד חלשה ורזה.

נאלצנו ללכת ברגל ואני הייתי חלשה מדי כדי לבצע משימה כזאת רצינית. אימא הפצירה בי ואמרה, שאין ברירה, חייבים ללכת כדי שלא יירו בי כפי שירו באחרים שהתקשו במשימה. אך מה הועילו דבריה, כשהרגשתי חולשה והרעב החל להציק לי. דווקא שם הרגשתי רעב בניגוד לבית שבו תמיד חשתי שבעה. כל העת שאלתי: "נו מתי כבר נגיע? לאן נגיע?" איש לא ידע לענות. בכיתי ולא יכולתי להשלים עם המצב.

איומי השומרים לא השפיעו עלי ולא היה לי איכפת שיירו בי. אבי שהיה אדם מאוד סבלני, נהג בי בהתחשבות והחל בדברי שכנוע: "את חייבת להתאמץ וללכת, אין לנו במה לנסוע וזה לא זמן להתפנק". הוא היה צריך לדאוג לשלושתנו, כי גם אימא לא הפגינה גבורה ובקושי גררה את רגליה. התאמצתי והלכתי מספר שעות. לפתע החל לרדת גשם דק, כזה שחודר לעצמות. הדרך התמלאה בבובץ, נעליי שקעו בו ואז הכרזתי סופית: "אני לא הולכת יותר!" התיישבתי באמצע הדרך, כמו בפעם הקודמת. אמי החלה לצבוט אותי ואבא היה אובד

עצות. עיכבתי את השיירה. חייל שהחזיק בידו רובה עם קנה שלוף התבונן בי מרחוק. אבי, שנזכר שהמצב הופך להיות קריטי, הרים אותי על כתפיו, הושיב אותי מעל לשק הגדול והחל לפסוע עם כל המשא הכבד על גבו.

הפעם היה בי יתרון בכך שהייתי מאוד רזה. אבא הפגין גבורה כלפי החייל הרשע בכך שהוא מסוגל לשאת אותי, כפי שהבטיח. סבתי נאחה והשתרחה אחריו בקושי. אמי התשתה ללכת ולא כל-כך הבנתי מדוע, היא הייתה צעירה ולא נשאה משא כבד. אחר כך התגלה לי הסוד הכמוס, שנשמר ממני, כדי שלא אגלהו. סביבנו נשמעו מדי פעם יריות, כנראה שחיסלו את אלה שכשלו בהליכה. את הגוויות אספו לתוך עגלה וקברו אותן בקבר אחים.

מדי פעם, כאשר אבי היה מתעייף מאוד, היה מתחנן בפניי, שארד ואנסה ללכת על רגליי. למרות גילי הצעיר, ריחמתי עליו, עשיתי לו טובה והסכמתי ללכת זמן מה, עד שהתעייפתי מאוד והוא שוב נשא אותי על כתפיו. מדי פעם חנינו בצדי הדרך, לפי הוראות השומרים. את הצרכים עשינו היכן שהתאפשר, ללא כל בושה. ניסיתי להתאפק, אך מחוסר ברירה נהגתי כמו כולם וביקשתי מאימא שתסתיר אותי מעיני האנשים. נהייתי מאוד רעבה וביקשתי: "אימא, תני לי משהו לאכול". אימא הוציאה את צנצנת הריבה וחלקה לארבעתנו פרוסות לחם מרוחות בריבה. השתקנו את רעבוננו זמנית. בעת החנייה, עשינו את צרכינו בצד הדרך לעיני אנשי השיירה. בהינתן הפקודה ללכת, קמנו בקושי מן האדמה הקרה, ושוב יצאנו לדרך. ראיתי לנגד עיניי אנשים שהלכו ודעכו, אנשים נשכבו באמצע הדרך ולא קמו. לקראת ערב הגענו לשדה פתוח, עצום בגודלו ולצדו השתרע יער עבות. נאמר לנו שזה המקום המיוחד ללינת הלילה. המקום נראה כמו "מלון עם הרבה כוכבים" שמשום מה לא נצנצו באותו לילה. היה מאוד מעונן ומטר דק הומטר כל העת.

הגשם טפטף ללא הפסקה, השדה היה בוצי ורך והאוויר היה קר מאוד. אבי פרש על האדמה הבוצית את הסדין שנשא עמו בתוך התרמיל ונשכבנו עליו עייפים ורעבים. הוא זינק לעיר הסמוך, אסף כמה זרדים, ענפים ומקלות והדליק מדורה, כדי שנתחמם מעט. מהשמיכה שהייתה בתרמיל, אילתר אוהל שכיסה אותנו כמו גג והגן עלינו מן הגשם המטריד שהצליף בחוזקה. מרחוק זה נראה בוודאי כמו פיקניק בחיק הטבע. עייפים מאוד הצטופפנו ארבעתנו מתחת לשמיכה וניסינו להתחמם מעט. הרעב שוב הציק לנו ואימא דאגה שוב לאספקה, שהלכה והתמעטה. התחלנו לנמנם כשלתע, השמיכה שהייתה רטובה ממי הגשם, נפלה עלינו בכל כובדה, "הארמון" שלנו התמוטט ואנחנו מתחתיו. החלה סערה עזה, הרוח נשבה בכל עוצמתה והקור העז חדר לעצמות. מחוסר ברירה ישבנו רטובים כל הלילה, בחושך ובגשם שוטף. יתר האנשים, שהיו שותפים לגורלנו, ישבו גם הם על הבוץ הרך ללא כיסוי בכלל. אמי וסבתי בכו ואני הצטרפתי ל"מקהלה". היה זה לילה ראשון של עינויים, שקשה לתארו במילים. לא יכולנו לישון. המדורה כבתה ואנו שהיינו רטובים עד לשד עצמותינו, המתנו מתחת לשמיכה הרטובה לבוקר שיפציע. עם שחר, שוב פקדו עלינו לצאת לדרך. עייפים, רצוצים, רעבים ורובים אספנו את חפצינו. אבא היה צריך להחליט אם לסחוב את השמיכה הרטובה או את בתו האהובה. הוא בחר באפשרות השנייה. בלב כבד השאיר את השמיכה הרטובה במקום.

הוא העלה אותי שוב על כתפיו. יצאנו ארבעתנו לדרך. האנשים פסעו בקושי לאחר לילה של ייסורים, בילוי מהגיהנום. אנשי השיירה הלכו והתמעטו, רבים נותרו בצדי הדרך והמתינו שיירו בהם. כולם נחלשו מאוד וכך "זכינו" לחניות קצרות שהתרבו מפעם לפעם. בעת החניות הקצרות, אבי היה סוקר את המקום ואם היה רואה מטע עצים, היה "קופץ" לשם, קוטף כל פרי שמצא גם אם לא היה בשל ואנחנו חיסלנו אותם בין רגע. בזריזות תמיד מצא דרך לחפש דבר מה לאכול כדי שלא נגווע ברעב.

אנשים רבים סביבנו היו מתיישבים ולא קמים. ראינו מחזות קורעי לב. צעירים, בייחוד ילדים, גוססים ומתים מתשישות ומרעב. ההליכה נמשכה ימים רבים. בלילות לנו בדירי חזירים, באורות של סוסים ובלולים. אלה שלא הזדרזו נותרו ללון בחוץ כי לא היה די מקום בתוך המבנים. סבתי נראתה באפיסת כוחות מוחלטת, היא ביקשה שהמוות יגאל אותה.

הוריי תמכו בה. אימא החזיקה אותה מתחת לבית שחיה וגררה אותה. כל העת רצתה להתיישב, אך אבא ואימא התנגדו מחשש שיירו בה. לאחר מספר ימים של הליכה מאומצת, סבתי אסתר, שהלכה צמוד אלינו, נעלמה לפתע. חיפשנו אותה בין האנשים שבשיירה, קראנו בשמה אך לא ראינו ולא שמענו אותה בשיירה הלכו המוני אנשים, מי שם לב לאישה זקנה וחולה? כנראה שהתרחקה מעט מאיתנו, כי כבר לא הייתה מסוגלת ללכת. אולי התיישבה בצד הדרך לנוח מעט והקלגס גאל אותה מייסוריה. בנוסף לסבל הפיזי שהתנסינו בו, התווספו לנו צער רב ויגון קודר על היעלמותה של סבתי. אמי לא חדלה מלבכות ואמרה: "מה חבל שאמי אסתר לא זכתה להיקבר בקבר, כנהוג. כנראה שגופתה נזרקה יחד עם שאר הגופות, לקבר אחים". תא משפחתנו המאוחד, החל להתפרק. נותרנו רק שלושתנו. גם אנו חוונו את השכול, כמו משפחות רבות שהלכו לצידנו. הצטערנו שלא היינו לצידה של סבתא ברגעים האחרונים לחייה. אובדנה הוסיף על צערנו. היינו אבלים.

ציורה של מניה הרמן

סמתי היקרה, אסתר

דמותך המעונה והמיואשת נותרה חרוטה בזיכרוני. גם את נועדת לסבול ולו רק חלק ממסע המוות אותו חוונו ביחד. בהיותך שייכת לעם היהודי, גורלך נחרץ באותם ימים נוראים, למרות גילך המתקדם. החיות בדמות אדם, לא הבחינו בין צעיר או מבוגר, בין בריא לבין חולה. כלפי כולם אותן גזרות. לכולם אותו העונש לסבול, להתענות ולהסתלק מהעולם הזה כמה שיותר מהר. השנאה כלפי היהודים הייתה תהומית וניצלו כל הזדמנויות להיפטר מהם. בייחוד מהזקנים, מהילדים ומהחולים, שהיו בלתי מועילים.

למרות שגרנו באותה עיירה, לא בילינו הרבה זמן ביחד. את גרת בנפרד, היית עסוקה בענייניך ואני הייתי ילדה מופנמת ושתקנית. לא הייתה לנו שפה משותפת. בכל זאת אהבתי אותך בדרכי ונהניתי תמיד לבוא אליך לביקור, עם הוריי. אחרי שסבא ז"ל נפטר, התגוררת בגפך. היית כבר בגיל מתקדם והזקנה העיקה עליך. המשכת לגור בביתך, שם הרגשת טוב. הוריי היו תמיד עסוקים ובקושי מצאו זמן לטפל אפילו בי ובכל זאת הרבינו לבקרך.

כאשר הקלגסים גירשו אותנו מביתנו, לא עשו עמך חסד. לא התחשבו במצבך וגם את נאלצת לעזוב את ביתך המטופח ויצאת, נשענת על מקל, למסע הנדודים שממנו לא שבת. מה חבל שקצרו הידיים מלהושיע לך בסבלך. הלכת מספר ימים בשיירה עימנו, עד שאפסו כוחותיך והשלמת עם העובדה שצריך להגיע קץ לסבלך.

התרחקת מאיתנו, אולי כדי שלא נראה אותך ברגעים האחרונים של חיך האומללים. היעדרותך הפתאומית הכאיבה לנו מאוד ובעיקר לאימא, שמצבה היה קשה ולא חדלה לבכות.

את כבר לא יכולה לקרוא את מכתבי ובכל זאת אני כותבת לך. נשמתי נמצאת אי שם ואני רוצה שתדעי שלא שכחתיך. את קברך אני יכולה לפקוד, אך דמותך נמצאת בביתי, תמיד מול עיניי בתוך תמונה ממוסגרת, יחד עם סבא. את סבא הכרתי זמן קצר בלבד לפני שהלך לעולמו. את שמך נושאת בגאווה בתי האהובה אסתר, שתוותר לחיים ארוכים.

לך ולסבתא, לשניכם יש מקום מכובד באילן היוחסין של המשפחה. יהיה זכרכם ברוך.

**נכדתך הזוכרת אותך לנצח,
אני**

אמי פסעה ונאנחה. הצער והאובדן של סבתי החלישו אותה עוד יותר. גם אבי החל להראות סימני חולשה, הוא חש עייפות והתקשה לשאת אותי על כתפיו. התחשבתי בו ומדי פעם ניסיתי ללכת על רגליי הכושלות. רגליי היו פצועות ומעדתי מדי פעם וכשלא יכולתי להמשיך ללכת, הייתי שוכבת על האדמה. הריטואל היה קבוע: כל פעם שנשכבתי, הגיע מלאך המוות בצורת אדם, מוכן לירות ולקטוף אותי מעץ החיים. אמי כהרגלה, כרעה ברך לרגלי השומר ואבא שוב ושוב ביקש והתחנן שלא יירה בילדתו היחידה. אמי בירכה את הרשע על שחנן אותי כל פעם מחדש. הפכתי למטרד של קבע ותמיד הייתי על הכוונת. אבי, על-אף עייפותו, העלה אותי בקושי רב על כתפיו ובזכותו ניצלתי מפעם לפעם. אמי, למרות שכמעט לא אכלה, הלכה ושמנה ובטנה תפחה ואני לא הבנתי מדוע. היא לא יכלה לשאת אותי כמו אבא. היא בקושי פסעה בעצמה, נאנחה ובכתה. לא שאלתי שאלות, למדתי שרצוי לשתוק.

באחד מימי הקיץ, החום היה מעיק במיוחד ותוך כדי הליכה חשתי מאוד צמאה. לא שתיתי כלום כל אותו יום. מיררתי בבכי וצעקתי בכוחות אחרונים: "מים! תנו לי מים! אני צמאה, תנו לי לשתות!" את הרעב כבר לא הרגשתי.

אבא הרגיע אותי ואמר: "תחזיקי מעמד, עוד מעט נעבור דרך הכפר הקרוב, אבקש מים מהאיכרים ותיכף אביא לך". אך ראשי הסתחרר, כבר לא יכולתי יותר לשאת את הסבל, איש לא הגיש לנו מים. אימא התפללה חרישית, כהרגלה. כנראה שהתייבשתי, התמוטטתי, נפלתי והתעלפתי. למרות הסכנה, אמי התיישבה ולקחה אותי בזרועותיה. אבא הבחין שמצבי קריטי, אך לא השלים עם העובדה שאיעלם מבמת חייו האומללים. השיירה צעדה בשלב זה בקרבת כפר מסוים שאת שמו לא ידענו, כפי שלא הכרנו גם את שמות הכפרים האחרים שעברנו דרכם. בראותו שאני עומדת לנפוח את נשמתי ומבלי לחשוב הרבה, בפתאומיות, הוא ניתק את עצמו מהשיירה, סיכן את חייו, רץ לכיוון הכפר ונעלם מאיתנו. נותרתי שכובה ומעולפת בזרועותיה של אמי, שהתיישבה במקום. היא סיפרה שחייתה לשומר, שכבר הכירה, בתקווה שתשכנע אותו גם הפעם שלא יירה בי.

היא ישבה כך וכל השיירה חלפה מעל פנינו. איש לא הציע עזרה. במה היו יכולים לעזור? כל אחד דאג לעצמו ולבני משפחתו. עד היום אני חושבת בפליאה, מדוע לא ירה בנו השומר? אולי הוא חשב שנפחתי את נשמתי? אולי הוא התחשב באבא, שדיבר רומנית רהוטה איתו והיה עדיין בכוחותיו ועשוי היה להביא תועלת בהמשך הדרך? לאחר זמן מה חשבתי לפתע ששפתי רטובות ואני בולעת מעט מים, המשקה הצונן החזיר אותי לחיים.

היה נדמה לי שאני חולמת, אך זאת הייתה המציאות. בקושי רב פקחתי מעט את עיניי וראיתי את אבא רוכן מעליי עם בקבוק מים בידיו. הוא שפך עלי מדי פעם מים וניסה להשקותני. שתיתי מעט מהטיפות, הנוזל החזיר אותי לחיים ולאט לאט התאוששתי. בהיותי עדיין מטושטשת, הבחנתי שוב במציאות העגומה אותה שכחתי בעת עלפוני. המהירות שאבי השיג את המים הפליאה גם את אמי. הוא סיפר לה היכן השיג את המים והבקבוק וכיצד סיכן את חייו. העיקר שהציל את חיי ממש ברגע האחרון. הייתי מטושטשת מכדי להבין את דבריו. לפתע, צץ מאי שם החייל הרשע, ניגש אליו, לקח אותו הצידה והחל להכותו עם הכידון עד זוב דם. אבא שכב על האדמה והיה על סף עילפון. ראיתי איך הוא מכה אותו ולבי הקט נחמץ בקרבי. אמי ניגשה אליו ועזרה לו לקום. בקושי רב גייס את כוחותיו ושוב קם על רגליו. הוא היה אדם צעיר וכוחותיו עדיין עמו. הייתי בערפול חושים וחששתי שהחייל יהרוג את אבי, אך משום מה לא ירה בו.

מי אומר שלא קיימים ניסים? כל-כך ריחמתי עליו ברגעים אלה. אלוהים שמר עלינו ושוב נותרתי בחיים. שלושתנו היינו רחוקים מהשיירה. אבי בקושי רב החיש את צעדיו וכך פצוע, זב דם, כואב ומושפל, העלה אותי על כתפיו והמשיך ללכת. מאין שאב את כוחו ואומץ ליבו?

רק אלוהים יודע. אמי הוציאה בד מהתיק, ניגבה את דמו וקשרה הפצע מחשש שיאבד דם רב.

היום, כאשר אני מהרהרת באותה התרחשות, אני שואלת את עצמי מה הסיבה שהרשע לא ירה בו? כנראה שראו בו פוטנציאל לעבודה בעתיד, או אולי בזכות תפילותיה של אמי? אספתי את כוחי הדל שעוד נשאר בי ומדי פעם המשכתי ללכת על רגליי הקטנות, העייפות והפציעות.

שמחתי שהמושיע שלי, אבא האהוב, נותר בחיים אותם סיכן למעני. הבטתי עליו ולא יכולתי לראותו בסבלו. תמיד הצטייר בעיניי כגיבור בלתי מנוצח והנה, ראיתיו בשיא חולשתו, מעוות צורה. במאבקו לחיים התגבר על כאביו, כמו גם בעבר. השגנו את השיירה והמשכנו ללכת לקראת האבדון. סבל רב וייסורים נוספים עוד נכוננו לנו בהמשך הדרך. במצבו המיוחד, אבא הפגין את חוסנו וגבורתו הגופנית והנפשית. ברור היה לכולם, שבצעדות המוות הללו נספו רוב היהודים שגורשו מבסרביה ומבוקובינה. לאותו האירוע, הבלתי נשכח, ישנן השלכות על חיי עד היום. אני משתדלת לשאת עיתי בקבוק מים בכל יציאה מהבית. מה חבל שאחרי השחרור לא שאלתי את אבי שאלות רבות שהיום אין לי תשובות עליהן. הוא זכר את כל האירועים ולכל שאלה הייתה לו תשובה מנומקת. אחרי שהשתקמנו, הדחקתי את המוראות הללו ולא רציתי להיזכר בהם. אבא דווקא נהנה לדבר ולספר בהתלהבות, בעיקר על האופן שבו ניסה להציל את חיי. הוא הצטער מאוד כשלא היו אוזניים קשובות בסביבה. אנשים לא האמינו שדברים כאלה עלולים להתרחש במציאות.

הרעב הנוראי

בעידן הנוכחי "דיאטה" הוא מושג מאוד אופנתי. יש מזון בשפע, הגוון רב, אנשים אוהבים לאכול, אך שואפים להיות רזים. יש מודעות לכך שרזה הוא יפה ובעיקר בריא. השמנים במאבק מתמיד עם המזון שהם אוכלים וסופרים קלוריות. יש החשים אשמים על שהם אוכלים יותר מדי וכדי לרזות יש עצות והמלצות למכביר.

אני מודעת לחשיבות השמירה על הבריאות, מושפעת מהסביבה, משתדלת לשמור על הקיים ואיני מפריזה באוכל. בודקת אחוזי שומן במזון ואיני עוברת את מכסת הקלוריות הרצויה. מסיבות בריאותיות, עלי ל התנזר ממאכלים רבים ולפעמים זה מרגיז. אינני מעזה לפצות את עצמי על הרעב שחווייתי בימים ההם. לעיתים, אני מהרהרת בפרדוקס הקיים בעידן שלנו; דווקא עכשיו בארצנו, כשיש שפע של אוכל ומכל טוב ואני יכולה לאכול כרצוני, עלי להתנזר מהמטעמים הטובים ביותר, שקורצים לי.

לעיתים קשה לעמוד בפיתוי ומפצה את עצמי על הרעב שחווייתי שם. אז, כאשר כה רעבתי לאוכל, לא תיארתי לי שיגיעו ימים שבהם מזון מפתה יעמוד לרשותי ומתוך משמעת עצמית אסרב לגעת בו. אני מביטה לעיתים על הכיבוד העשיר שמוגש באירועים ואומרת לעצמי: אילו יכולתי רק לטעום מהעוגה שאת טעמה שכחתי בימים ההם הרחוקים.

הנושא מעלה אצלי את הזיכרונות מאותם ימים נוראים, ממחנות הריכוז, שם רעבנו ימים ולילות ואנשים רבים גוועו ברעב. מוות מרעב הוא מוות נוראי ובייסורים קשים. אין מילים לתאר את התחושה של רעב בלתי פוסק. הגוף מאבד את כוחותיו כאילו אוכל את עצמו ובד בבד מתנפח. האדם מתענה, חש ריקנות, מתייבש, גוסס, המערכות קורסות עד איבוד ההכרה. הייתי קרובה למצב הזה, חשבתי היטב את תופעת הרעב, אך בזכות הוריי ניצחתי. המסע בצעדת המוות "בקונווי" נמשך עוד ימים ושבועות רבים. לא סופק לנו מזון משום מקור. מי שעוד נותרו לו חפצים להחליפם, השיג מעט מזון מהאיכרות שעמדו בצידי הדרך.

תמורת פרוסת לחם, קליפות תפוחי אדמה או כל דבר אחר שניתן היה להשתיק בו את הרעב המציק, אנשים מסרו את החפצים האחרונים שעוד נותרו להם. אמי הייתה מומחית במכירת פרטי הלבוש בזכות זה שידעה את שפת המקומיים, אבא היה רץ ואוסף את הפירות הלא בשלים שנשרו לסחור כשהלכנו בשדות או במטעים, אבא היה רץ ואוסף את הפירות הלא בשלים שנשרו מהעצים או אפילו את אלה הרקובים ואכלנו אותם בתיאבון רב, מבלי לברור או לרחוץ. מה שקסם לנו ביותר היה הסלק שהוציא מהאדמה. זה המתיק לנו מעט את החיים. נגסנו ממנו למרות שהיה קשה כאבן. לפעמים אבא זיהה גידולים של תפוחי אדמה, היה חופר בידיו ומוציא מהאדמה. כאשר הרעב גבר, אכלנו אותם בלתי מבושלים. הקיבה עיכלה הכול, אך גם נתנה את אותותיה וכאבי בטן פקדו אותנו תדיר. העדפנו כאבים על רעב.

ביום בהיר אחד, בעת החנייה בצד הדרך, ראיתי מספר ילדים רצים בטירוף לשדה הפתוח ומלקטים שיבולים שנשרו בעת הקציר והיו מפוזרות בשפע על האדמה. השומרים הבחינו בהם, אך לתדהמתי לא הגיבו והתנהגו כאילו אינם רואים אותם. גם לקלגס היה לפעמים לב של אדם. למרות שרצו שנמות כמר שיותר מהר, הם הבינו שעלינו להזין את הגוף. מבלי לשאול את הוריי, רצתי גם אני לשדה הפתוח, קשרתי את שולי שמלתי בצורה של סלסלה והתחלתי ללקט שיבולים לתוך שמלתי עד שהתמלאה. אספתי די הרבה שיבולים ורצתי שמחה ומאושר להראות להוריי את השלל, את ההישג הנכבד שלי. הוכחתי להם שגם אני מסוגלת להיות שותפה בהשגת מזון, שלמענו כה נאבקנו מדי יום. אימא הייתה מאוד גאה בי, שיבחה ועודדה אותי. סיפרה לשכנים שבסביבה, שיש לה ילדה מאוד נבונה וחרוצה. חשתי סיפוק רב מכך שלא הייתי רק מטרד, אלא גם שותפה למאמץ בהשגת אוכל. זכור לי שבאותו לילה נותרנו ללון "בבית מלון" בשדה הפתוח, כי לא היה מקום לאכסן אותנו במבנים כלשהם. כנראה שהיו מקרים שהאיכרים סירבו לתת ליהודים להיכנס לכפרם וכבר התרגלנו ל"פיקניקים" סביב המדורה, שאבא הבעיר. באותו לילה אבא סייר בסביבה, מצא ענפים וקופסאות שימורים ריקות.

אימא הכניסה את השיבולים שלי לקטתי לקופסאות השימורים, הוסיפה מעט מים ובישלה את "המעדן" במדורה. היינו כה רעבים וחיכינו בכליון עיניים שהשיבולים יתבשלו יתרככו, אך הן נותרו קשות גם לאחר בישול ממושך. העייפות גברה ורצינו לנמנם מעט. הסבלנות פקעה והרעב ניכר בנו והציק ומחוסר ברירה הוחלט שנאכל את השיבולים הקשות, כדי להשתיק את הרעב. בלענו אותן מבלי ללעוס כי הן לא היו ניתנות ללעיסה.

התחלנו לנמנם, חשתי שהקיבה מקרקרת, הבטן מתנפחת וכאילו נקרעת מכאבים. מחוסר עיכול של המזון היו לשלושתנו כאבי בטן עזים ולא יכולנו לישון. כל הרווח ממעשי הטוב יצא בהפסד. אמא הקיאה וגם אני חשתי בחילה. כל הלילה התפתלנו מכאבים וידענו מה הסיבה. חשבתי שהצלחתי להיות מועילה, אך השמחה שלי התמוססה. חשתי שעשיתי מעשה שהעלה את האגו שלי, אך לדאבוני גרמתי לתוצאה לא רצויה, דבר שמאוד הציק לי. הייתי מאוכזבת מעצמי ובכיתי כל אותו לילה.

השכם בבוקר שוב יצאנו לדרך עם כאבי בטן עזים, אחרי לילה ללא שינה. כבר לא הרגשנו רעב, רק בחילה. תחושת הכישלון גברה אצלי על הרעב. הוריי לא האשימו אותי, אך אני חשתי ייסורי מצפון. הכוונה הייתה טובה אך הנסיבות הכשילו. על אף הכאבים העזים המשכנו ללכת ותמוה בעיניי היה איך הצלחנו לעמוד בקצב. את כל הכעס שהיה לי פירקתי בבכי בלתי פוסק ובהרגשת אכזבה מרה והאשמת את עצמי על כך שבגללי כואבת לנו הבטן.

הוריי ניסו להרגיעני באומרים: "את לא אשמה, לא היה לנו מספיק זמן לבשל את השיבולים, הן קשות ויש לבשלם זמן רב". אימא הייתה מבטיחה: "עוד קצת סבלנות ילדתי, כאשר נגיע ליעד כלשהו, יכבדו אותנו שם באוכל בשפע". האמנתי לה, אך היכן היה היעד הסופי, איש לא ידע. מדי יום המשכנו ללכת מבוקר השכם עד ערב. הפכתי להיות ילדה נודניקית ויום שאלתי כמו בפזמון חוזר: "מתי נגיע כבר?" האמנתי לאמי שבסוף הדרך מחכים לנו במקום

עם שפע של מזון כמו לאורחים מכובדים. לא הבנתי עד כמה עלוב היה מצבנו ולאן מובילים אותנו כמו עדר. כל-כך הרבה דברים לא הבנתי וכבר לא שאלתי, כי ידעתי שלא יהיו תשובות.

צירי לידה בנתיב בלתי ידוע

זמנים עוברים ומשתנים ואנו זורמים איתם קדימה, מסתגלים למנהגים חדשים, לשינויים, לקידמה, אך אין שוכחים את העבר, שהותיר באנשים רבים פצע שאינו מגליד לגמרי. השריטות ניכרות עדיין, מהוות עדות למה שהתרחש בעבר. בעידן שלנו שבו הטכנולוגיה מתקדמת מאוד, שיטות הלימוד שונות ולטוב מתרגלים מהר. היום ילדים קטנים לומדים בין היתר כיצד באים תינוקות לעולם בצורה גלויה ביותר, במלל, בתמונה ובסרט. הילדים סקרנים, שואלים שאלות וההורים משיבים ללא היסוס. בטלוויזיה אפשר לראות את תהליך הלידה ללא כחל ושרק.

אני זוכרת שפעם, נושא הלידה היה פחות מדובר בנוכחות הילדים. הכול התרחש בצנעה ובמסתוריות.

בהיותי ילדה קטנה, הסתקרנתי לדעת את סוד הבריאה. שאלתי את אמי: "איך באים תינוקות לעולם?" היא תמיד השתיקה אותי: "ילדים לא צריכים לדעת ושלא תשאלי שוב". הנושא היה אז בגדר טאבו במשפחה, סוד כמוס. המבוגרים דיברו על-כך בהסתודדות פן ישמעו הילדים. הערכים והמנהגים היו שונים לגמרי מהזמנים שלנו.

היום, כאשר הזמנים שונים לגמרי, מי מוסמך לקבוע, מה עדיף ומה רצוי בהתנהגות עם ילדים.

האם רצוי לנהוג בגלוי כפי שנהוג היום, או בסודיות מוחלטת, כפי שהיה נהוג בזמנים עברו? נשים בהריון זכות היום לטיפול רפואי מסור ועוברות בדיקות שונות בהתמדה. יש מודעות לתזונה נכונה, לפעילות גופנית מתאימה ומנוחה הדרושים לאישה ההרה. לא לכך זכתה אמי ז"ל, שבעת הגירוש מהבית הייתה כבר בהריון מתקדם. היא לא זכתה למזון הדרוש ולא למנוחה. הלכה בשיירה במשך כל היום והמאמץ ניכר בה. צירי לידה, תקפוח בזמן לא מתאים ובמקום לא מוכר. לנו, יהודי בסרביה, לעומת האחרים, היה ביש מזל, כי הובלנו כמעט כל הדרך הארוכה והמייגעת ברגל, תחת שמירה קפדנית של הז'נדרמים הרומנים החמושים. אמי, למרות שהייתה אישה צעירה ובריאה, התקשתה מאוד בהליכה הממושכת, חשה עייפות ונאנחה לאורך כל הדרך.

כפי שכבר סיפרתי, הבחנתי שלמרות הרעב, ממנו סבלנו, היא הלכה ושמנה, הבטן תפחה והיא שידרה מצוקה גדולה. משיחת המבוגרים הבנתי שהבטן מתנפחת בגלל רעב ממושך. גם אנחנו רעבנו ולמה הבטן של אבי לא התנפחה? גם הוא סבל מרעב. למה הבטן שלי כאילו לא קיימת, נדבקת לגב? בימים הטורפים האלה הייתי מסוגלת לחשוב ולהתעמק בנושא. מבחינה מנטאלית כנראה שהמשכתי להתפתח, אך פיזית נראיתי צעירה מכפי גילי. רציתי מאוד להקל על אמי, אך איך יכולתי? לא הבנתי מה קורה לה. לא שאלתי, כי ידעתי שלא תשיב לי.

כשאב היה משיג דבר מה לאכול, היא העדיפה לתת לי את המנה שלה והמשיכה לרעוב. הוריי לא סיפרו לי שאמי הייתה בהריון מתקדם ומה משמעות הדבר. המצב בו היינו נתונים הכביד עליה מאוד, שמת לי לב לכך, אך לא ידעתי מה הסיבה. התפלאתי שהיא אף פעם לא הציעה לשאת אותי על כתפיה, כמו אבא. היא הרי כל-כך אהבה אותי, היית המוכנה להקריב את חייה, ובלבד שאשאר בחיים.

באחד הימים, כאשר השיירה זחלה לאיטה בשלג שהציף את כל הסביבה ובקור המקפיא, ראיתי שאמי בקושי משרכת את רגליה. באפיסת כוחות היא התיישבה על השלג הקר, שירד בכל עוזו בכמויות אדירות והחלה להפיק קולות של כאב עז. היא איבדה את השליטה על

עצמה. טענה, שיש לה כאבי בטן חזקים ואינה מסוגלת להמשיך ללכת בשיירה. הורתה לאבא: "תמשיכו ללכת בלעדיי ותשמור על הילדה שלנו. על תתעכבו בגללי. עוד מעט יבוא החייל הרשע ויגאל אותי מכל הסבל". היא תקפה בצירי לידה ואבא ידע מה משמעות הדבר. הצעקות שלה היו קורעות לב. לבי הקט נצבט, לא יכולתי לעזור לה במאום.

נזכרנו שיום לפני כן, כאשר חנינו ללינת לילה, אנשים התלחשו ביניהם כך שאימא לא תשמע וסיפרו שאישה שהלכה בשיירה, תפסוה צירי לידה קשים. האישה כרעה ללדת ומייד התקרב אליה החייל הרשע וירה בה ללא היסוס. לאחר האירוע התפשט כתם אדום של דם על השלג הלבן והאישה נותרה במקום עד שהעמיסו אותה על עגלת המתים, שהתלוותה לשיירה.

אבא סירב בכל תוקף להיפרד כך מאימא ולהמשיך ללכת בשיירה. אני פרצתי בבכי מר. "איך נשאיר את אימא, שתמות כך?" שאלתי את אבא. ידעתי מה זה אנשים מתים, ראיתי אותם כל יום סביבי. בדמיוני ראיתי את אמי מתה במקום והדבר מאוד חרה לי. אימא כנראה שמעה את הסיפור שסיפרו אתמול הנשים מהשיירה וזה השפיע עליה קשות. היא שיערה שסופה יהיה דומה ליולדת מאתמול והשלימה עם המצב.

אבא התעקש להישאר איתה, יהיה מה שיהיה. שלושתנו היינו בבעיה רצינית. היה ידוע שמי שאינו מסוגל ללכת, גורלו נחרץ, יריית כדור מסיימת את חייו. מעת לעת נשמעו יריות וגוויות רבות נותרו במקום, עד שאספו אותן בעגלות והן הושלכו לקבר אחים. שנינו סירבנו להשאיר את אימא לבד בייסוריה, התעכבנו שלושתנו במקום, כאשר היא צווחת מכאבים. כל השיירה כבר חלפה על פנינו. האנשים הביטו עליה ברחמנות, אך איש לא היה מסוגל לעזור במצבה הנתון וכולם ניחשו מה יהיה סופה. הם בעמם בקושי פסעו על רגליהם. כדי להרגיע את הבכי שלי, אמר לי אבא: "עוד מעט אימא תלד תינוק, אח שכל-כך רצית".

הייתי בת יחידה להוריי ותמיד רציתי אח או אחות, שיהיה לי עם מי לשחק ולא ידעתי אם לשמוח או להמשיך לבכות.

לפתע, כמו במטה קסם, במין צירוף מקרים משונה, עוד לפני שהתקרב החייל החמוש כדי לחסל את אמי, הגיעה בדהירה עגלה רתומה לסוס ועצרה בדיוק לידנו. במקומות דרכם עברנו, ראינו תדיר עגלות חולפות של איכרים ואף פעם לא עצרו כדי להסיע יהודים, שהשנאה כלפיהם הלכה וגברה. הפעם, האיכר עצר לידנו עם העגלה וראה שלאמי הכורעת ללדת יש צירי לידה. הוא התעכב מעט ובנחרצות דיבר בקצרה עם החייל השומר שהיה בסביבה. הוא הורה לאמי לעלות על העגלה. התפלאתי, כי תמיד ראיתי סביבי רק אנשים רעים, ולפתע מופיע כזה מלאך, שרוצה לעשות טובה. זה הי המוזר ומקרה נדיר ביותר. כנראה שהיו שם גם אנשים טובים, הומאניים ומתחשבים.

היום, במחשבה שנייה, אני מנחשת שהמניע של האיכר היה אינטרסנטי. כנראה שהיה חשוק ילדים ומצא הזדמנות לצרף ילד למשפחה.

אמי, על-אף סבלה הרב, ביקשה והתחננה בפניו שגם אבא ואני נצטרף אליו. למזלנו הגדול, היא ידעה לדבר רוסית ומצאה שפה משותפת עמו. הוא היסס מעט והורה גם לנו לעלות על העגלה. הייתי ילדה תמימה ולא הבנתי מדוע זכינו מהאיכר במעשה כה נעלה. התיישבנו על העגלה כמו אנשים מכובדים, נסענו במהירות רבה מאוד כשברקע צעקותיה של אמי.

שאר היהודים מהשיירה עקבו אחרינו בפליאה רבה ונופפו לנו בידיים. הדרך אל הכפר הסמוך נראתה ארוכה מאוד. היה חשש שאמי תלד בעגלה. כעבור זמן מה הגענו אל ביתו של האיכר. הוא הכניס אותנו לבקתה שליד ביתו והלך לבשר לאשתו את הבשורה. מייד הופיעה אישה עם שמירה וסדין בידיה, נכנסה לבקתה, הורתה לאמי לשכב על הסדין שפרשה על הרצפה הקרה וכיסתה אותה בשמיכה נוספת. אבי ואני התיישבנו על רצפת הבטון. אמי צווחה מכאב, בכוחות שעוד נותרו לה והאיכרה טיפלה בה, עד ששמענו בכי של תינוק. נולד עוד יהודי אל עולמנו האכזר. היא הראתה לנו את התינוק עטוף בסמרטוט. ראינו

אותה מחזיקה את התינוק, את אחי היקר, על זרועותיה. הוא צוות בקולי קולות שלפתע השתתק. האיכרה הכריזה מייד: "התינוק מת!" האישה לקחה אותו והסתלקה מהמקום.

בסכנת חיים, בכאב אדיר ובסבל נוראי, יצא לאוויר העולם יצור חי, שהיה כל-כך רצוי ויד זדונית לקחה אותו מאיתנו. התרגשתי מאוד ורוב הזמן בכיתי. לבי הקט נקרע מרוב צער על סבל אמי ועל מות התינוק כביכול. הייתי ילדה ביישנית מאוד ובעל כורחי הייתי נוכחת בלידת התינוק יחד עם אבא, שהי הנבוכ מ אוד. אני, שאף פעם לא דיברו איתי בעניינים אלה, דווקא אני נועדתי להיות עדה לבריאה. ממש קוריוז לגביי. בתום האירוע הגישו לאימא כוס מים ולנו דבר מה לאכול.

אמי הייתה מאוד חלשה, נשכבה על הקש שהיה באורווה. היא בכתה מאוד ולחשה: "נולד לנו תינוק והוא איננו, אולי זה לטובה עבורו שהאישה לקחה אותו. כי במילא היה מת מקור ומרעב". היא הייתה מודעת למצבנו הקשה. מי היה מסוגל לשאת תינוק על הזרועות? מאוד כאב לשלושתנו, אך השלמנו עם המציאות. אמי לא האמינה שהתינוק מת למרות שכל התהליך התרחש באופן טבעי, ללא רופא, ללא מיילדת מקצועית וללא תרופות. האיכר הורה לנו לעלות שוב על העגלה, והסיע אותנו למפגש עם אנשי השיירה, שחנו באחת האורוות בכפר הסמוך.

את האיכרה עם התינוק לא ראינו יותר. האנשים שסביבנו שמעו את הסיפור שלנו ובירכו אותנו: "מזל שאתם נותרתם בחיים". אולי עשו עמנו חסד בזה שלקחו את התינוק, רוב הסיכויים שהוא לא היה שורד. מי יכול היה לשאתו? אמי הייתה כה חלשה ואבי היה צריך לשאת אותי על כתפיו הרפיוות כי כבר לא יכולתי לעמוד על רגליי הפצועות והכואבות.

חנינו באותה אורווה כמה ימים. "למזלנו" לא רצו לקבל את היהודים בשום מקום. אמי הספיקה לנוח, לאחר הלידה מבלי להתאמץ בהליכה ברגל. ריחמנו עליה מאוד על-כך שנסחבה עם בטן גדולה כל הדרך ובסוף לקחו לה את התינוק. אבי, כמו תמיד, דאג להשאיר מעט מזון עבורנו. בגלל היותו צעיר ובריא, גייסו אותו בדרך כלל לאסוף את המתים ולכרות קברי אחים. לפי דבריו, העבודה הייתה מאוד קשה כי האדמה הייתה קפואה והיה קשה לחפור בה. הוא ועוד כמה גברים התאמצו

ועשו את המלאכה ותמורת זה קיבלו חצי כיכר לחם ועוד מוצרי מזון. כך אמי יכלה להתחזק מעט ולאסוף כוחות לקראת המשך ההליכה ברגל.

עד עצם היום אינני חדלה מלחשוב מה עלה בגורלו של התינוק שאת קולו שמענו. אולי הוא חי באיזה שהוא מקום מבלי לדעת שאישה יהודייה ילדה אותו? אולי בכל זאת יש לי אח באיזה שהוא מקום בעולם? לא ידענו מה שם הכפר בו הוא נולד. נותרתי בת יחידה להורים שבהמשך נאבקו עם מלאך המוות כדי להצילנו ויכלו לו.

מכתב לאחי

אחי היקר, אי ס

אני אחותך מניה. אני יודעת מה שמך. כותבת אני אליך מכתב בתקווה שאולי אתה חי וקיים אי-שם, באחד הכפרים שבאוקראינה. אמנו ז"ל, שהגורל זימן לה לשאת אותך בבטנה בתנאים בלתי אנושיים, עברה סבל הקשה לתיאור. כל זאת בגלל שייכותה לעם היהודי.

בשנת 1941, בעת המלחמה הנוראה, הקלגסים גירשו אותנו מביתנו, ובאותה עת היה נטוע ברחמה זיק מהחיים שלך. ההורים שלנו ואני נאלצנו ללכת ברגל ימים שלמים במשך מספר חודשים, ליעד בלתי ידוע. ההליכה התישה אותנו מאוד. אבא, באפיסת כוחות נשאה אותך, פרי אהבתה, בבטנה. אבא נאלץ לשאת אותי על כתפיו הרפויות, כי לא הייתי מסוגלת ללכת על רגליי החלשות והפצועות. הייתי כמו שק עצמות, ובקושי נשמתי. מלאך המוות ריחף כל הזמן מעל ראשנו ולמזלנו הגדול הוא לא טרף אותנו.

אמי הצליחה להביאך לאוויר העולם על רצפת צריף קר, טחוב ומלוכלך של אחד האיכרים בסביבה שבה היינו. אני אפילו לא יודעת את שם המקום.

אחי היקר והנעלם, אשתו של האיכר חטפה אותך מאיתנו. שמענו את הצרחות שלך ולפתע השתתקת. האיכרה אמרה לנו שאתה מת. לא האמנו לה ואני לא מאמינה לכך עד עצם היום הזה.

הייתי ילדה ביישנית, נחבאת אל הכלים, חדורת סבל וייסורים ובעל כורחי הייתי נוכחת באותם הרגעים שבהם הבלחת לאוויר העולם, שהיה אכזרי, מכוער ובלתי נסבל עבורנו, היהודים. שמעתי את צלילי קולך התינוקי. היית כמו שמש, שזורחת פתאום ביום סגרירי ומושלג ומאירה את העולם.

מהר מאוד שקעה "השמש" בין ענני הזעם השחורים של החיים המעונים. הותרת מאחוריך שובל של חושך והחמרת את העצב הרב ששקענו בו. אבדת לנו אז לנצח נצחים. איך ניתן לאתר את עקבותיך? עלי לציין, שכאשר האיכרה הראתה לי ולאבא את דמותך המצומק אך היפה, הייתי במבוכה רבה. עדיין לא ידעתי כיצד באים תינוקות לעולם.

אחי, דמותך נחקקה בזיכרוני ומדי פעם אני מהרהרת: האם אתה בין החיים: היכן אתה נמצא ובאיזה מקום? האם אי פעם תתגלה בפניי? אי הוודאות עדיין מכרסמת בתוכי. כל-כך רציתי שיהיו לי אח או אחות, שיהיה לי עם מי לשחק, עם מי לדבר בשפת הילדים. למרות הצעיר הרב על כך שנעלמת לנו ואיבדנו אותך, התנחמנו בכך, שנמנעו ממך אותם חיים עלובים ומעונים שחוונו בעת השואה הנוראה. אולי, אם נשארתי בחיים, והספק הוא רב, אולי זכית לגדול אצל אותה משפחת איכרים שבה נולדת, אולי לא יספרו לך שאתה יהודי.

לסיום, אני רוצה לספר לך, שלאחר שנים כה רבות, אני כל-כך מתגעגעת אליך ועדיין מקווה שהגורל יפגיש בינינו. אם לא ניפגש בעולם הזה, אז אולי בעולם הבא. אני מאמינה במקריות שהיא חזקה יותר מכל הגיון ומכל דמיון. אני כבר בגיל מתקדם ולא נותר לי עוד הרבה זמן לחכות.

אחי היקר, דמותך התינוקית, עיניך התכולות והבוכיות, תישארנה חקוקות בזיכרוני לעד. אוהב ולא אשכח אותך לנצח.

אחותך מניה

מחלת הטיפוס הקטלנית

המשכנו לנדוד בדרכים והסוף לא נראה באופק. בכל מקום שהגענו אליו, לא רצו לקבל אותנו. אבי סיפר שלפי השמועות, השלטונות היו אובדי עצות בשל כך שלא מצאו מקום לאכסן את הגולים היהודים. לאורך מסלול ההליכה שלנו, נראו איכרות נושאות דליים מלאים במזון. הן הגיעו כדי להחליף מזון תמורת דברי ערך או חפצים שונים.

היינו כל-כך רעבים וכל אחד מאיתנו היה מוכן לתת כל חפץ תמורת פת לחם, תפוח אדמה או כל מזון אחר, שישתיק את הרעב לפעמים כה האיצו בנו וקרה שאנשים נתנו לאיכרות את חפציהם ולא הספיקו לקבל מהן את המזון שהובטח להם. גם אמי הורידה מעליה את חולצתה ומסרה אתה לאיכרה.

היא קיבלה תמורתה מוצרי מזון חיוניים כמו פרוסת לחם, תפוחי אדמה וממליגה קרה, אותם בלענו בתיאבון רב. בצעדת המוות הממושכת הזו, אלה שעדיין שרדו נראו, כמו שלדים מהלכים. כולם סבלו מעייפות, מחוסר מזון וממחלות שפקדו אותנו ללא הרף. לא היה מי שיטפל בחולים.

הרשויות היו מעוניינות שימותו מה שיותר יהודים, עד חיסול המוחלט. אני זוכרת כאילו קרה זה אתמול, שהגענו לאחת האורוות למנוחת לילה באחד הכפרים. הקור הקוריאני היה עז, הבגדים שלבשנו כבר התבלו ולא חיממו.

הרעב הציק מאוד והמגיפות קטלו את האנשים. מלאך המוות התהלך בינינו וקטן ללא שובע. אמי הייתה מאוד חלשה לאחר לידת התינוק שנלקח ממנה. חשתי רע מאוד, כנראה שנדבקתי במחלת הטיפוס, ששררה אז בין האנשים וקטלה כמעט את כל אלה שחלו בה. כאבו לי הראש והבטן וקדחתי מחום. בלילה שכבתי על הקש שהיה מפוזר באחת האורוות ואמי ישבה לידי והבחינה שמצבי קריטי. חומי עלה מאוד, התקשיתי לדבר ומדי פעם איבדתי את ההכרה, לא הרגשתי את הרעב שקודם לכן הציק לי כל-כך. לא היה רופא בנמצא ובכל זאת הדיאגנוזה הייתה ידועה לכולם, "טיפוס הבטן". אבי הבחין במצבי ולא יכול היה לעזור במאום.

במעורפל שמעתי את אמי אומרת לו שמצבי קשה מאוד. הקור היה עז. רעדתי. באותו רגע אבא הוריד את המעיל החם שלבש יום ולילה, כיסה אותי ונותר רק בחולצה וסוודר. החום הפנימי שלו חימם לי את הלב. שהינו במקום זמן מה וזה היה לטובתי.

לא יכולתי לעמוד על רגליי, הייתי חולה מאוד. אבא גויס לתפקיד חשוב; לאסוף את המתים שמספרם הלך וגדל בכל העת. הוא גם נאלץ לחפור בורות כדי לקבור אותם. כל פעם היה נכנס לאורווה ובודק אם אני עדיין נושמת. כנראה שבעיניו הייתי מועמדת להילקח יחד עם שאר הגופות, לקבורת אחים. אמי במצבה הקשה, בקושי עמדה על רגליה, יצאה החוצה, הביאה מעט שלג ושמה לי תחבושות קרות על ראשי הקודח. זאת הייתה התרופה היחידה שיכלה לספק אותי.

אני זוכרת שהייתי כל-כך חולה, שלא יכולתי להוציא הגה מפי. אבי המסור השיג לי מעט מים וניסה להשקותני אך לא יכולתי לבלוע. איבדתי כל תחושה. אמי התמידה בתחבושות הקרות, שספגו את החום הגבוה בו לקיתי.

מה שנותר לה זה להתפלל ובכך התמידה. אמונתה הייתה חזקה. שבתי להכרה לאחר דקות ספורות. שמעתי כל העת שדיברו על המחלה האיומה: "הטיפוס הקוטל". לידי, כל פעם מישהו אחר מת מהמחלה כי לא היה מי שיטפל במסירות כזאת כמו שהוריי עשו זאת באהבה גדולה.

בזכותם שרדתי ולמרות חולשתי הרבה, גברתי על המחלה הקשה. לאמי היה תפקיד נוסף, לגרש את החולדות הענקיות, שהתנפלו על המתים וניקרו להם את העיניים והאוזניים. הן התרוצצו סביבי, כי חשו כנראה שאני מועמדת. למזלנו נותרנו באותו מקום עוד מספר ימים ולאט לאט התאוששתי, ללא כל תרופה. אהבת האם והאב היו כנראה התרופות החזקות ביותר. אבי, הודות לחריצותי, קיבל דבר מה לאכול ונתן את המזון הדל לאמי ולי וזה מה

שהציל אותנו ממוות ומרעב. אבא גם מצא פטנט לחמם את השלג שנערם ואת המים שתינו בצימאון רב.

מצבי היה עדיין קשה וסירבתי לאכול ולשתות. "זה סימן לא טוב", אמרה אמא. "היא טרם התאוששה מהמחלה, אך טוב שהיא גברה עליה", אמר אבא. מרוב חולשה הרביתי לשכב ולנמנם.

אמי שרתה אותי בנאמנות ובסבלנות. המעיל של אבא חימם את גופי הקודח והרועד. למזלנו הוריי לא נדבקו ממני במחלה. גופם כנראה חושל. לאחר מספר ימים, קיבלנו הוראה לצאת לדרך. אמי גייסה את כוחותיה האחרונים ופסעה בקושי רב. אבא העלה אותי על כתפיו ושוב נשא את שק העצמות. כובד גופי הלך ופחת מיום ליום והכביד פחות. הייתי שלד שעדיין נשם. גם כוחותיו של אבי הלכו ופחתו. כך המשכנו ללכת עד לחנייה הבאה.

"בתי המלון" שהציעו לנו בהמשך היו כבר מוכרים: דירי חזירים, רפתות ואורוות סוסים. מי שלא הספקי להיכנס במהירות ולתפוס מקום בפנים, היה נשאר ללון בחוץ ליד הקיר. רבים היו קופאים עד הבוקר.

ערב אחד, כאשר מזג האוויר היה גרוע במיוחד, החלה סופת שלגים והקור היה מקפיא עצמות. הגענו לאיזו עיר לא מוכרת, כל השיירה נעמדה ליד מבנה רב קומות והשומרים הורו לנו להיכנס לחדר המדרגות. האנשים היו תשושים ועייפים, אך נדחפו כדי להיכנס מהר למבנה ולהתחמם מעט. גם אנחנו הצלחנו להיכנס והתיישבנו על המדרגות, מרוצים שלא נשארנו בחוץ. טרם התאוששתי מהמחלה, ישבתי ורעדתי מקור כשלפתע חשתי מן חמימות נעימה. לא הבנתי מי חימום לנו את ה"מלון"? רק בהישמע הצעקות: "תפסיקו להשתין שם!" הבנתי ממה נובעת החמימות. איש לא התרגש מהצעקות.

כולם עשו את צרכיהם במקום, כי לא הייתה שום אפשרות לרדת או לעלות במדרגות מבלי לדרוך על האנשים. הצחנה הורגשה היטב וגרמה לבחילה והיו שגם הקיאו במקום. התחממתי מעט מהשתן שנזל מעלי ללא הפסקה וכבר לא רעדתי מקור. כך העברנו את כל הלילה, במקלחת חמימה ו"ריחנית" ובצעקות.

השכם בבוקר, שוב פקדו עלינו לצאת לדרך. הבגדים הרטובים קפאו עלינו והפיצו צחנה מגעילה. כך נאלצנו ללכת מבלי לדעת עד מתי, מה היעד והיכן תהייה התחנה הסופית לסבל שלנו. עד היום השכל הישר לא נותן לי מענה לחידה, איך לא קפאנו מהקור העז. מדי פעם אני מזכרת ושואלת את עצמי: מאין שאבנו את הכוחות לשרוד את המצבים הללו? האם הצרות באמת מחזקות את הגוף? איך יכולתי להבריא מהמחלה הקשה, ללא תנאים סניטאריים מינימאליים, ללא השגחה רפואית וללא תרופות להקלת הסבל? האם יש מי שיכול להשיב לשאלות האלה?

קשה לי להאמין שעברתי את כל הזוועות הללו. עד היום בבוא החורף, שיחסית נוח בארצנו, אני סובלת מאוד מהקור ומשליכה זאת על האירועים שעברו עלי בילדותי. תמיד מתלבשת יותר מהמקובל, פן יהיה לי קר ומרבה להצטנן מכל משב רוח, למרות שלא ניתן להשוות את החורף הישראלי עם הקור העז באוקראינה. כנראה שמי שנועד לחיות, שורד בכל מצב ובעיקר כשיש תמיכה נפשית.

מחלת ה"טיפוס"

מחלת הטיפוס תקעה בקרבנות חץ,
לרובם הביאה את הקץ.

כוחי תש
מצבי נואש
שמעתי כפזמון חוזר
"טיפוס, מגפה, יש להיזהר".

הקלגס הרים והגביה הטון
"תניחו אותה בצד הדרך לישון
המשיכו ללכת, בלעדיה
מבלי לעכב את השיירה בטרדותיה"

כאשר התעוררתי מעלפוני
מצאתי את עצמי
על כתפיו של אבי
שבכוחותיו האחרונים נשא אותי.

אמי בקושי גררה רגליה
פסעה והתפללה לשלומי,
שניהם הלכו מותשים
התקווה סיפקה כוחות מחודשים.

בהיותי למוות נדונה,
זכיתי לחנינה.

המעבר מבסרביה לטרנסניסטריה - חציית נהר הדנייסטר

בעת הנדודים בדרכים, בשיירת המוות בשטח בסרביה, הובלו היהודים קדימה ושוב לאחור לאותם מקומות שכבר היו. הרומנים שאפו להעביר את היהודים לטרנסניסטריה, אך הגרמנים התנגדו בתחילה. כאשר התקבל האישור, החליטו הז'נדרמים, שעל שארית הפליטה – השיירה שלנו, לחצות את נהר הדנייסטר ולעבור לשטח אוקראינה, ליד העיר אוטקי.

המבצע היה קשה והיו שם אבידות רבות. בערב סתווי גשום מאוד, מלווה ברוחות חזקות שהצליפו לנו בפנים בחוזקה, הובלנו חבולים ובאפיסת כוחות לעיר אוטקי. על שפת הנהר היה עלינו לחכות למעבורת – דוברה, כדי להעבירנו לצד השני של הנהר הגועש.

במעמד זה גם השמיים בכו בראותם מהמרום את היהודים המסכנים בסבלם. הומטר גשם זלעפות. היה זה גיהנום עלי אדמות ובמקום נספו אנשים רבים. בגדת נהר הדנייסטר נערם בוצ טובעני בגלל הגשם שירד ללא הפסקה. השומרים פקדו עלינו לחכות לבואה של המעבורת, אשר תעביר אותנו לצד השני של הנהר.

רעבים, תשושים ורטובים, התיישבנו במקום על הבוצ הטובעני והקר והמתנו. הלילה ירד, היה חושך מוחלט ונשמעו צעקות קורעות לב.

רבים קיפחו את חייהם שם, היו שהתיישבו ולא קמו עוד. החיילים שחשו גם הם מוטרדים מהמסע המייגע היו עצבניים וכעוסים, היכו את האנשים ללא הבחנה ובכך פרקו את זעמם. ההמתנה במקום ארכה זמן רב. ישבנו כמו נידונים למוות והמתנו לקץ. היינו חסרי אונים ומעונים.

כאשר בסופו של דבר הגיעה המעבורת, נאמר לנו שלא כולם יעלו עליה ומי שלא יספיק לעלות, ימתין בסבלנות לסיבוב הבא. ברקע נשמעה יללת הרוח הקרה והמטר העז לא פסק. במאמץ רב קמנו מהמקום, כי הבוץ דבק בנו והכביד עלינו. הרגליים שקעו עמוק בבוץ הטובעני ומהשמיים ניתך גשם זלעפות. מזג האוויר נעה כל פעם סוער יותר ואני, רטובה עד לשד עצמותי, חשבתי בצינה שהרעידה את גופי הקט.

התקרבו לנהר הגועש והמפחיד שיום לפני כן עלה על גדותיו וכולם החלו להידחף, כי רצו להספיק לעלות למעבורת ולהסתלק מהמקום הזוועתי.

נשים עם ילדים על זרועותיהן, מעדו ונפלו למים הקרים והקוצפים. קרוביהם שידעו לשחות, ניסו למשות אותם, אך הקלגסים ירו בהם. גופות החלו לצוף על פני הנהר. שרר חושך במקום, המשפחות הופרדו ואנשים לא מצאו את יקיריהם. נשמעו צעקות וקריאות של שמות בתוך האנדרלמוסיה הגדולה שקמה במקום. אבא החזיק ביד אחת אותי וביד השנייה את אימא וכך הצלחנו לעלות על הדוברה. על הרצפה היו קרשים רטובים ורבים החליקו ממנה למים. עלו יותר מדי אנשים והייתה סכנת טביעה לכולנו.

השומרים חמורי הסבר, קיללו אותנו ולא יכלו להשתלט על כל ההמולה. צעקותיהם לא הועילו והם כעסו מאוד. כדי להפחיד את האנשים, החלו לירות ללא הבחנה והזעקות פסקו. מיד פעם אנשים ובייחוד ילדים החליקו לתוך המים. השומרים התייחסו בשאט נפש ובאגרסיביות מופגנת. כצפוי, אני ברגליי הכושלות, החלקתי על הקרשים, אך אבא תפס אותי ברגע האחרון והציל אותי מטביעה. אימא החזיקה אותי בידה בחוזקה פן אחליק שוב.

כאשר המעבורת התרוקנה מעט מהאנשים "המיותרים" שנפלו לנהר, היא יצאה לדרך. היא הייתה רעועה, מתנדנדת מצד לצד, הגלים כאילו הרקידו אותה ובקושי פילסה את דרכה במים העכורים והסוערים. עמדנו צפופים מבלי לזוז, אימא התפללה כמנהגה, אבא היה דרוך והשרה בי ביטחון. כבר לא בכיתי. למדתי שהבכי לא עוזר וצריך להסתגל למצבים השונים. השתוקקנו להגיע לצד השני בשלום. אנשים החלו להקיא את מעט האוכל שהצלחו להכניס לבטן באותו יום. הריחות הגעילו והצפיפות חנקה. הבכי של אלה שאיבדו את יקיריהם היה קורע לב.

השייט נמשך כמו נצח ובסופו של דבר הגענו לצד השני של הדנייסטר. שם, בירידה לחוף, שוב היו כאלה שמעדו ונפלו למים. הנהר התמלא בגופות צפות ובאנשים שביקשו עזרה ורק היריות של הצלפים גאלו אותם מסבלם. היו שם מחזות איומים, אנשים שאיבדו את יקיריהם נראו כמו שברי כלי.

משם היה עלינו שוב להתארגן וללכת ברגל בדרך קשה מאוד, בעלייה תלולה ומסוכנת עד לעיר מוגיליב. רבים כשלו בטיפוס ונותרו בשולי הדרך. הטור של היהודים המסכנים השתרך ואף השומרים התקשו בהליכה והתנשפו. הגענו לעיר בלילה וחנינו באחד הבתים הפרוצים שהיה ללא דלתות וללא חלונות. היו כאלה שלא הספיקו להיכנס לבית ונותרו בחוץ. היינו רטובים עד לשד עצמותינו והרוח הקרה עשתה בנו שמות. אמא הודתה לאלוהים על כך שעברנו בשום את הנהר ועל שהגענו בשלום למקום הזה.

הייתה סברה שסבלנו הגיע לקיצו, שזאת התחנה האחרונה שלנו וזיק של תקווה בצבץ מעיני השורדים. התבדינו. המצב הלך והחמיר. הקלגסים המטירו בנו מכות וקללות וההרג ביהודים לא פסק. מהצפיפות ששררה במקום ומהרוח הנושבת על הבגדים הרטובים שעלינו, חלו רבים ולא התאוששו, נפחו את נשמתם. חנינו במקום הזה מספר ימים והחלה הדאגה לאוכל מינימאלי כדי שלא נגוע. המראות האלה אינם משים מעיניי, איך אפשר לשכוח? כל פעם

שאני מביטה בים, אני נזכרת באותן גוויות שצפו על פני המים, ובאוזניי מהדהדות יריות החיילים והצעקות שנשמעו שם.

אני נזכרת, שבעת עלייתי ארצה באונייה "טרנסילבניה", חששתי לצאת החוצה ולהביט במי הים כמו אנשים אחרים שעשו זאת. עד היום יש לי רתיעה מכניסה למי הים. כנראה שהאירוע נחקק בתת ההכרה ונותר כמזכרת.

באחד הימים הגיעה הוראה להסתדר בשורות ושוב המשכנו לנדוד בדרכים. חנינו במקומות שונים ובטרנסניסטריה היו אותם המראות של איכרים, שהופיעו עם דליי אוכל כדי להחליף איתנו בחפצים תמורת מרכולתם. לדאבוננו נגמרו לנו כל החפצים. בתחנות התגוררנו באותם מבנים שכבר הורגלנו אליהם. היה חשוב לנו שתהייה קורת גג ולא נקפא מקור. כל בוקר החל המחדש הדאגה הקיומית היומיומית להשיג דבר מה לאכול, לא לגווע ברעב. היו שמועות, שהחיילים הרומנים והגרמנים עשו תחרות, מי יהרוג יותר יהודים.

בתחנות שבהן חנינו הייתה קיימת תנועה מוזרה ולא מובנת של חיילים. הייתי ילדה תמימה. לא הבנתי את פשר הדבר. מיד פעם, בחסות החשיכה, היו נכנסים חיילים ופוקדים על נשים מסוימות לצאת החוצה. אם סירבו ירו בהן. הן ניסו להתחמק בתואנות שונות, אך דבר לא עזר. הן יצאו בוכיות ולאחר זמן רב שבו עם ראש מורכן, במבט מושפל ובוכיות.

שמעתי אחת הנשים אומרת לרעותה: "אני משערת מה עבר עליך, אך טוב שחזרת בחיים". היו מקרים שקלגסים חיסלו את הקורבנות שלהם. אמי הייתה אישה מאוד יפה, אך במצבה הנתון נראתה גרוע מאוד. למרות זאת, עם כניסת החיילים היא נכנסה ללחץ, פרעה את שערותיה וקשרה סמרטוט סביב ראשה כדי שתיראה זקנה. היה לי קשה להביט בה. החיילים בחרו בצעירות ויפות. היא הצליחה במשימה ולא נבחרה. כמובן שלא הבנתי את התופעה שחזרה על עצמה במקומות רבים בהם שהינו.

להיזכר

להיזכר – מצמרר
להרהר – מסחרר
להתרגש – מהמתרחש
להתפעל – ו...

איך ניתן היה לחוות
כאלה זוויות
ולשרוד?

הנסיעה ברכבת

מאז שגורשנו מביתנו בשנת 1941 ליעד בלתי ידוע, הלכנו ברגל קילומטרים רבים במשך מספר חודשים. רוב המגורשים לא החזיקו מעמד עד סוף התלאות הללו ונפחו את נשמתם בדרך. הוריי ואני, "הגיבורים", גררנו את רגלינו זמן רב כשאני רכובה רוב הזמן על כתפיו של אבי. לכל מקום שהגענו, האיכרים סירבו לקבל אותנו, היהודים המסכנים והשנואים.

טולטלנו ממקום למקום מבלי למצוא מקום להתנחל בו. החורף היה קשה, סופות השלג לא פסקו וכיסו הכול בלבן. הרגליים שקעו בבוץ העמוק ולא ניתן היה להמשיך בהליכה. כנראה שגם השומרים התקשו להובילנו והביעו תרעומת. קומץ היהודים שעוד נותר בחיים, הגיע לאפיסת כוחות פיזית ונפשית.

להפתעתנו, הובלנו הפעם לתחנת רכבת שבה עמדו קרונות משא ריקים. דחסו אותנו לתוך קרונות המשא כמו חיות וסגרו עלינו את הדלתות מבחוץ. נותרנו בתוך קרונות אטומים, עם חלון קטן בגובה שלא ניתן להגיע אליו. האוויר היה דחוס וחשנו מחנק. האנשים ביטאו את חששם, שכאן יהיה סופנו ואיש לא הצטער, כי הגיעו מים עד נפש והסבל היה בלתי נסבל. ישבנו על הרצפה הקרה והמזוהמת ורק חום גופנו חימם את האוויר הקר.

נמנמנו בישיבה כי לא היה מקום לשכב. היו שעשו את צרכיהם במקום ישיבתם והתפלשו בהפרשות. הצחנה הייתה נוראית. אנשים התמוטטו, רבים גססו ומתו, הקרון היה זרוע בגוויות וכולם הפכו לאדישים למתרחש. כאשר פינו את הגופות, התפנה מקום לאלה שעוד חיו ואפשר היה "להתפנק" ולשכב.

אני, בסבלי הרב כבר לא אמרתי כלום. בלית ברירה הסתגלתי למצב ואף ושמחתי שאיני צריכה עוד ללכת ברגל או להיות למעמסה לאבי, שגם כוחו תש. בדרך היו תחנות שבהן עצרה הרכבת לזמן רב יחסית. הדלתות נפתחו ונכנס מעט אוויר צח.

אלה שעוד היו מסוגלים ללכת, ירדו מן הרכבת ויצאו לשאוף אוויר. אני העדפתי להישאר במקום, רגליי כבר לא נשאו אותי. גם אמי שכבה ואף לא יכלה ליישר את רגליה. הגברים שעדיין תיפקדו, אספו את המתים והשליכו אותם לקבר אחים שחפרו בקרבת מקום. אבא שכבר הכיר היטב את המלאכה, השקיע מאמצים רבים כדי לחפור באדמה הקפואה ותמורת עבודתו, היה מקבל פת לחם שחילק אותה עימנו. לא שבענו, אך לא גווענו ברעב כמו האחרים. למזלנו הוא עדיין החזיק מעמד ולא התחמק מעבודה והשומרים העריכו כנראה את חריצותו. החיילים החמושים נהגו ביהודים כמו בחיות, התייחסו אלינו בגועל, בלעג, בקללות ובבוז.

לא נחשבנו בעיניהם לבני אדם. בתחנות, אבי "הגיבור" שעוד נותר בו צלם אנוש, היה רץ לחפש מים. היה מביא מים בכלי מטונף ובכך הרווינו את צימאוננו. הוא היה אציל נפש, עזר לאלה שלא יכלו לזוז ממקומם וגססו והשקה אותם במים. הם פקחו את עיניהם ובירכו אותו: "שתהיה בריא, שתזכה לצאת מהגיהנום הזה". אולי בזכות מעשיו הטובים, אלוקים נתן לו כוח להמשיך ולתפקד. גופו היה מחושל ובמשך כל המסע החזיק מעמד ולא חלה.

בכל תחנה היו נכנסים הז'נדרמים לקרון ויורקים בסלידה. הם ציוו לנקות את הזוהמה ונסו במהירות מהמקום, פן ידבקו במחלות. אבא היה בין אלה שבהכנעה ביצעו את המשימה. כך נסענו כמה ימים ולילות, גמאנו מרחקים עצומים, שחסכו לנו הליכה קשה. הגענו לתחנה מסוימת, הדלתות נפתחו והשומרים ציוו עלינו לרדת מהרכבת. נאמר לנו שזאת התחנה האחרונה ושעלינו להגיע בהליכה למחנה ריכוז הנמצא בכפר הסמוך. על-אף היותנו תשושים, היה עלינו ללכת מספר קילומטרים ברגל. אמי בקושי רב עמדה על רגליה ונגררה אחרינו. רגליה כמו דבקו לגופה והתאמצה ליישר אותן.

עד היום, כאשר אני רואה רכבת בנסיעתה, אני מצמררת ויש בי מין תחושת מועקה. אני נזכרת בזוועות שחווייתי ולא מסוגלת לשכוח אותן.

שקשוק הגלגלים וצפירות הקטר הפכו אז לפזמון חוזר, שמהדהד באוזניי עד היום. מאז עלייתי ארצה, לא נסעתי ברכבת וכשמכירי שואלים: "מדוע את מסרבת לנסוע ברכבת ולקצר את זמן הנסיעה?" אני מתחמקת מלהשיב ולפרט. האסוציאציות השליליות מהעבר הרחוק אינן נמוגות. אותה נסיעה ברכבת מאז, הותירה בי את אותותיה עד עצם היום הזה. כל צפירה של קטר הרכבת שאני שומעת לפעמים, גורמת לי צביטה בלב.

גם אחרי למעלה משישים שנה, זיכרונות הילדות העשויה חרוטים היטב והותירו שריטות.

[5]

פפירבלט מרדכי

צעדת המוות ממחנה יאבוז'נו

מרדכי פפירבלט היה נער בעת מלחמת העולם השנייה. היה נער בכור בין חמשת אחיו ואחיותיו ונצטווה ע"י ההורים לעזוב את גטו וורשה על מנת להציל את חייו. הוא קפץ מעל חומת הגטו והגיע לאזור כפרי. חודשים הסתובב ללא זהות בין כפרים פולנים עוינים עד שנתפס ע"י הגרמנים. ביולי 1942 הועבר למחנה ההשמדה אושוויץ ומשם הועבר למחנה יאבוז'נו, שהיה אחד ממחנות הלוויין-העבודה של אושוויץ. במחנה זה האסירים עבדו במכרות שהיו בקרבת המחנה. הוא שרד את כל התלאות הקשים במחנה. בינואר 1945 נלקח לצעדת מוות ממחנה יאבוז'נו לכונן גרמניה. במהלך צעדת המוות הצליח לברוח. אחרי נדודים של שבועיים הצליח לחזור לעיר הולדתו ראדום, פולין. שם נוכח לדעת שהוא יחידי מכל משפחתו הענפה. בסוף אותה שנה, אחרי טלטולי דרך והברחות גבולות שהיו כרוכים בסכנת נפשות במשך שישה חודשים, הגיע בינואר 1946 לארץ-ישראל.

יום העבודה האחרון

יום העבודה – האחרון בשטח המפעל – נסתיים עד מהרה מסדר הערב נערך חת-שתיים. אחר-כך החלה הצעידה לכיוון המחנה. כנראה שדבר אי-שובנו יותר לכאן נודע לרוב האסירים. כמו שנאמר: "עוף השמיים יוליך את הקול". אלה שלא ידעו את הבשורה התחלשו תוך כדי הליכה עם ה'ידענים'. פניהם הביעו דאגה בשל משמעות הדבר. גם חיילי ה-O.S. שליוונו נראו כממתיקי סוד, בין צעקותיהם: "ליישר שורות ולהקפיד על הצעידה".

בעוברנו בשער המחנה לא הבחנו בשום שינוי חיצוני, שיעיד במשהו על הפסקת עבודות החוץ. בן רגע הופצה החדשה המרעושה בין האסירים שהועסקו בפנים. לאחר שנפגשתי עם מספר חברים לשם החלפת ידיעות, נודע לי שמשמרת הלילה של כורי הפחם לא יוצאת לעבודה, ואף הם היו מופתעים מהמצב, שקרה לראשונה במחנה.

המתיחות בין האסירים גדלה מרגע לרגע, לאחר שמיפקד הערב נסתיים, ובו לא נאמר שום דבר בקשר להפסקת העבודה. ההתלחשויות והניחושים גרמו לפחד נסתר, שהחל כובש ועוטה את הכול. מצב הרוח ירד פלאם. מנת הלחם והמרק חולקו כבכל ערב. עוד מעט ויישמע הצלצול המודיע על התכנסות הלילה בצריפים.

ניסיתי לבקר אצל כמה מידידי שבבלוקים האחרים ולשוחח על המצב. אולם עצלות תקפה אותי והצמידה אותי לצריף. בלית ברירה התפשטתי ועליתי על משכבי. על שינה לא היה מה לחשוב באותו לילה. כבכל פעם בהיותי מודאג (ומתי לא הייתי מודאג?...) החלו במוחי להתרוצץ מחשבות שונות ומשונות, שלא נתנו לי לעצום עין. במצב כזה שכבתי ער וכולי תפוס בהרהורים.

'השכמה' בלילה

לא עברה שעה קלה ואת האוויר קרע צלצול חד. התעוררתי חיש מהר כמו מתוך חלום ואיבוד עשתונות. לרגע קט דימיתי שכבר האיר השחר וזהו קול ההשכמה המצלצל להעירני, אך מייד התאוששתי, כשאני מנסה להיזכר שאך לפני זמן קצר היה צלצול ההשכמה. ובכן, מה פשר הדבר?

האסירים שכבר נרדמו והתעוררו בבהלה החלו לשאול זה את זה מה קרה. מהומה לא קטנה פרצה באגף שלי, כמו באגפים האחרים. התרגזות מהולה בפחד תקפה את כולם. אי אפשר היה להידיבר עם אף אחד. תוך כדי הבהלה ואי הסדר נכנס זקן הצריף, נעמד במעבר והודיע בקול נרגש: "על כולם להתלבש מהר מאוד ולצאת החוצה".

קשה לתאר את מה שהתרחש באותו רגע בליבי. ניסיתי להרגיע את עצמי בדברים שונים, אך ללא הועיל. האימה מפני הבלתי נודע גברה על הכול. הידיים כאילו שותקו ולא היו מסוגלות לבצע את הקל ביותר. בקושי רב העליתי על עצמי את הבגדים, נעלתי את נעלי העור וברגליים כושלות עזבתי את הצריף.

בחוץ הייתה מהומה לא פחות קטנה מאשר בפנים. אסירים התרוצצו אנה ואנה כשמעיניהם ניבט פחד מוות. רבים הסתובבו חצי רדומים כשלגופם רק כותונת ונעל אחת, על-אף הקור העז של ליל חורף זה. זקן הבלוק הופיע בינתיים והחל להשתלט על אי הסדר. בקושי רב הצליח להעמידנו ליד הצריף עשרה-עשרה בשורה, כמו למיפקד. רק לאחר שניצבתי דום במסדר והסתכלתי מסביב נעצרה נשימתי. על גגות הצריפים הגובלים עם הגדר החיצונית, ישבו חיילי ה-0.0. תת-מקלע דרוך בידיהם ואצבע על ההדק. בינתיים ניתכו מכות רצח על אלה שלא הספיקו לצאת מן הבלוקים, וקול הזעקות נישא בחלל האוויר.

לפתע נשמעו צעדים נוקשים. הפניתי את ראשי, למרות האיסור החמור, לכיוון ההוא, ומבטי נפל על קבוצת אנשי ה-0.0. שנראתה מתקרבת לעברנו. על-פי רוב לא הופיעו החיילים במחנה בשעות הלילה אחרי סיום מסדר הערב, לכן עוררה צעידתם בשעה זו הפתעה רבה מהולה בחרדה. כשהתקרבו יותר, הבחנתי שכולם חבושים כובעי פלדה לראשם, כמו לקראת יציאה לקרב. בחגורם היו תקועים אגרופי שריון (PANZERFAUST) – מין רימון ענק בעל ידיה ארוכה ובידיהם תת-מקלעים מכודנים.

מייד החלו הללו לצרוח בכל כוחם ולתת פקודות: "על כל האסירים להסתדר מייד. עוד מעט יתקיים מסדר כללי". כל זקני הבלוק ועוזריהם ניגשו במרץ למלא את הפקודה ותוך דקות מספר נעמד המחנה כולו איש-איש ליד צריפו. ראשי ה-0.0. עברו ללא הרף לידינו וספרו את האסירים שליד כל בלוק. לאט-לאט שככה המהומה והלכה, עד שהס הושלך בכל יאבוז'נו. השעה הייתה בין תשע לעשר. אל המחנה התפרצו קבוצות גדולות נוספות של חיילי ה-0.0, גם אלה לבושים כמו לקראת מלחמה. הם תפסו עמדות שונות מסביב לצריפים, כשמבטם זורה אימה בליבי.

מסדר לילה פתאומי

במצב זה, כשאני רועד כולי מפחד ומקור גם יחד, עמדתי בשורה, שיניי נוקשות זו בזו. הרוח הקרירה היבבנית והמקפיאה שנשבה מן החורש הסמוך הפרה במקצת את הדומייה, שהשתררה מסביב ואיפשרה להאזין לרשרוש צמרות האורן שמעבר לגדר המחנה. יכולתי לשמוע את הלמות ליבי. המוח נלחם בדעות שונות שהתרוצצו בו, אחת רעה מחברתה. לא היה לי כל ספק בדבר, שאכן זוממים הגרמנים להשמידנו כעת, בכיסוי הלילה המסתיר את

הכול, עד שיאיר השחר והסוף לכל! אולם האם יש איזה מוצא מסבך אומלל זה? שאלתי את עצמי בדאגה.

הרגעים המעטים שבהם נאלצנו לעמוד דום, תוך שקט מוחלט מסביב, נדמו לנצח. "יקרה מה שיקרה", נשמעו לחישות בין האסירים היהודים. הרגליים הקפואות למחצה מעמידה ללא ניע, ניסו מדי פעם להקיש זו בזו, לחמם במקצת את הגוף, שדמה יותר לשלד מאשר לאדם חי. סוף-סוף קרע את הדממה קול פוקד. אחד מראשי ה-0.0.0. ציווה על כל האסירים להקשיב. הפקודה הועברה מייד על ידי פקודיו: "על כולם לחזור תיכף ומייד לצריפים, לקחת את כל השמיכות שברשותם, לקפלן יפה ולחזור ולהתייצב במיפקד".

למרות שפקודה זו הייתה בלתי צפויה ולא היה לה קשר עם חיסול, כמו שליבי ניבא אך לפני רגע, בכל זאת לא נרגעתי עדיין. חזרתי לצריף, לקחתי את שתי שמיכותי, קיפלתי אותן, וחיש מהר חזרתי למקומי בשורה הראשונה.

לפי ההיגיון הפשוט אפשר היה לחשוב שמתכוננים אנו ליציאה לדרך, אחרת למה צריכים שמיכות? תוך כדי הסתכלות לעומק המחנה, הבחנתי גם במכונות ירייה הניצבות על הגגות, מאוישות על ידי חיילים שאצבעותיהם על ההדק, מוכנים לירי. בכל זאת לא רציתי להאמין שאכן הכול ייגמר בלילה זה. כל מאמצי הבלתי אנושיים במשך כשלוש שנים עומדים להסתיים עכשיו?

כאשר האסירים חזרו, מצוידים בשמיכות, והם החלו להסתדר שוב בשורות, נראתה מרחוק קבוצת עובדי המחסן, כשהם מחלקים שמיכות. רבים קפצו על המציאה והצטיידו בנוספות. אני הסתפקתי בשתיים משלי ולא ביקשתי יותר. כמו-כן, החלו לחלק לחם. אולם בשלב זה קמה מהומה, אשר נסתיימה בהתערבות ה-0.0.0. וגרמה לפציעת אסירים רבים. התוצאה הייתה, שמספר אנשים הצליחו אומנם לתפוס כמה כיכרות לחם, שממילא לא היו מספיקות עבורנו. אני, יחד עם הרוב, נשארנו ללא לחם. לו רציתי יכולתי לארגן לי כיכר לחם ללא קושי מיוחד, אך ראשי נתון היה באותו רגע למשהו אחר לגמרי: לא מן הנמנע הוא שכל זה אינו אלא עוד הצגה מצד הגרמנים, המנסים להסוות את מה שעומד להתרחש עימנו, כדי שביתר קלות יוכלו לבצע את זממם.

במצב כזה רציתי להיות ככל האפשר חופשי מחפצים, המכבידים על האסיר, במקרה שעליו לפעול. גם שתי השמיכות היו מיותרות לדעתי, אולם הייתה זו פקודה ולא יכולתי להפר אותה בגלוי. וכך, בעומדי מלא מתח, תוך כדי הרהורים נוגים האם ה-0.0.0. יוציאנו מבלי להשמידנו במקום, נשמעה לפתע פקודה: "היכון!" אשר חישמלה אותי. אחריה נמסר לנו: "להסתדר חמישה-חמישה בשורה. כל בלוק לחוד, עם הפנים לכיוון שער המחנה", משמע ליציאה.

עוזבים את יאבז'נו

"צריף מספר 1, קדימה צעד!" רעם קולו של אחד הקצינים, שהחריד את האוויר בחשכת הלילה. גוש אפל, צפוף החל לנוע באיטיות לעבר השער. אחריו בלוק מספר 2 וכך הלאה לפי סדר המספרים. כאשר הגוש של הבלוק שלי – הרביעי במספר – התקרב ליציאה מן המחנה, הבחנתי מרחוק, מעברו השני של המחנה, בדליקה שהתבלטה בחשכת הלילה. לאחר שעברתי את השער, תוך ספירה מדוקדקת של הגרמנים, ראיתי שליד המיפקדה שורפים ה-0.0.0. את כל התיקים. היו אלה הרישומים והסטטיסטיקה שניהלו כל השנים. בצורה זאת השמידו את כל הקשור לניהול פנקסי כוח אדם, שלא יפלו חס וחלילה לידי הרוסים, המתקרבים והולכים לכיווננו.

היה זה תאריך היסטורי. אומנם ידעתי שחייב לבוא קץ לכל זה, אך ברגע הופעתו נדהמתי. וכך, בלילה של ה-17 בינואר 1945, עזבתי יחד עם כולם, את שער המחנה יאבז'נו לכיוון בלתי ידוע. מאחוריי ומלפניי צועדים המוני אסירים רצוצים ושבורים, כשבליבם סימן שאלה גדול: לאן?

קשה מאוד לתאר בפרוטרוט לילה חשוך זה, כאשר אני, מבוהל מהקימה הפתאומית, נפחד מהצעידה האיטית אל כיוון לא-ידוע, בתוך שורות אין סופיות. בידי שתי השמיכות הבלויות, ששימשו לי אמצעי חימום זה זמן רב, מאז בואי לבלוק 4 ובליבי חלל ריק – חלל, אשר רק הפחד הנסתר ממלא אותו עד אפס מקום. כפי שצפיתי, שתי השמיכות – אחרים לקחו יותר – הכבידו מאוד על ההליכה ומנעו מהידיים להתחכך זו בזו כדי להתחמם קצת.

שקשוק של נעלי-עץ

צעדיי ההולכים נשמעו היטב למרחקים. היו אלה הדי נקישות סוליות העץ של נעלי הצועדים באדמה הקפואה והנוקשה. צעד אחרי צעד התקדם הטור האפור והארוך ליד גדר התיל של המחנה העוזב. בפנים, מעברו השני, יכולתי לראות קבוצת חיילי 0.0. שעסקה בחיפוש קפדני אחרי אסירים, שמא מישהו חפץ להישאר ולהסתתר בתוך הצריפים, במקום להשתתף בטיול הלילה, שאת סופו מי ישרנו...

בהתחלה התקדמנו לאט, בצד ימין של המחנה. עברנו את חורשת האורנים, שהייתה מרוחקת מטרים ספורים מהגדר. זו אותה חורשה – כך סופר לי – שדרכה ברח אסיר רוסי בליל אמש, עת כבה החשמל בזמן ההפצה, חוטי התיל היו לא מחושמלים, כי הזרם נפסק, והוא ניצל זאת לטובתו. חורשה זאת הזכירה לי מקרה אחר: 26 האסירים שניסו לפני זמן להגיע אליה, דרך מנהרה שחפרו מצריף מספר 2. הם כל-כך עמלו בביצוע משימתם, אך אחד מהקבוצה בגד בהם וכולם הועלו על הגרדום.

נזכרתי איך חלמתי תמיד – בהיותי עדיין במחנה – לטייל ב'ן עצים אלה, לשאוף אוויר צח בצל הענפים הצעירים ולהתבשם בריחם המשכר, והנה נתגשם חלומי, אולם בצורה שונה ומשונה. הנה צועד אני אין אונים בתוך ים של ראשים, אוקיינוס של צללי אדם המומים, בחורשה, שלובן השלג מבליט עוד יותר את ירקוטה, וכל מאווינו: קצת מנוחה אחרי יום של עמל מפרך. אך במקומה – מוצעדים אנו כצאן לטבח, בליל חושך זה, תחת משמר כבד, אל הבלתי נודע. הלב מתפלץ, עת חושב אני על הצפוי לי מחר, ואולי גם מחרתיים....

כביש קרקוב-קטוביץ

לאחר דקות מספר יצאנו לכביש הראשי קרקוב-קטוביץ. אם בחורשה הייתה ההליכה קשה, מפאת השלג הנערם, שהיה נדבק לנעליים, הרי על הכביש היא קשתה שבעתיים. האספלט החלקלק וסוליות העץ לא היוו זיווג מוצלח. מדי רגעים מספר היה מישהו מחליק ומעכב את התנועה של הצועדים. הדבר היה מעורר את חמת חיילי ה-0.0. שליוונו, ומעלה את רוגזם, והם ביטאו זאת במכות עלינו.

לקושי ההליכה נוספו שתי השמיכות. מובן שלא היו לנו כפפות, וכך ידיי הגלויות הופקרו לקור העז, שהלך וגבר באותו ליל חורף אומלל. אומנם העברתי מדי פעם את השמיכות מיד אחת לשנייה, אך בפתרון זה לא היה כדי לספק חימום מה לאצבעות הגלויות. מצבי היה עדיין טוב יותר מאלה שנשא עימם מטען כבד יותר. רוב חבריי לגורל סחבו שלוש וארבע שמיכות, מבלי שאף אחד מאיתנו ידע, אם תתאפשר לנו לינת לילה איפשהו. מאחר והייתי נעול בנעלי עור שפר גורלי. אומנם מידתן הייתה גדולה ממידת רגליי, אך נוחות היו יותר בדריכה מנעלי עץ, שסוליותן נדבקת לשלג, שיצר גבשושיות חלקלקות.

תוך כדי צעידה בקור, שגבר והלך לקראת חצות הלילה, כאשר תנוכי האוזניים וקצה האף התחילו לדגדג, סימן שעומדים הם לקפוא! היה צריך לשמור גם על הוראות החיילים המלווים: שמירה על יישור השורה וכיסוי העורף, כשעיני ה-0.0. בולשות אחרי כל חריגה מפקודות אלה.

למרות העייפות שתקפה אותי, מוחי לא חדל לחשוב. התעמקתי לפתע בשאלה אחת כאובה: מה עלה בגורלם של החולים שנמצאו בבלוק המרפאה, בזמן האחרון, במחנה יאבז'נו, בעת שעזבנו אותו? בזמן רגיל היה 'הטיפול' שניתן בו דומה לזה של אושוויץ או בבירקנאו, דהיינו: חוסר טיפול מוחלט! ובכל זאת, מספר לא קטן של אסירים פנו בלית ברירה אליו, בקוותם לקבל עזרה רפואית. והתוצאה: במשלוח הבא היו מועברים ישר לחיסול במשרפות. חשבתי שאולי הפעם הם לא הספיקו לחסלם וכך נשארו בחיים? ולמה לא חיליתי גם אני במקום לצאת למסע קשה זה? אך תשובה לכל שאלותי לא קיבלתי באותו רגע.

רק אחרי השחרור, כאשר נפגשתי עם אחד השרידים שניצלו ממחנה יאבז'נו, נודעו לי מפיו פרטים אלה:

הוא היה אחד מבין עשרות החולים ומעט המתחלים ששכבו בבלוק 'בית-החולים'. אומנם, ליבם ניבא להם רעות, ובכל זאת, בחרו להישאר בבלוק, בהפקירם את חייהם לגורל הבלתי צפוי. וזה סיפורו המזעזע:

חיסולו של 'בית החולים'

לאחר שאחרון הבלוקים עזב את שטח המחנה ואסיריו צעדו לקול פקודות ה-0.0, בטוחים היו החולים שאכן נעזבו לנפשם. בחיל ורעדה ניגשו כמה מהם לחלונות כדי להסתכל ולספר לאחרים מה נעשה בחוץ. אולם קולות הגרמנים, שחיפשו אחר מסתתרים, החזירם למציאות המרה, ובלבבות נרגשים חיכו לבאות.

הדקות נמשכו כנצח. קולות ה-0.0. במחנה טרם נדמו. רעש שהלך והתקרב לצריפים החרידם במיטותיהם. למרות עייפותם ותשישותם החליטו להישאר ערניים ולעקוב אחרי מעשיהם של הגרמנים. בעוד הם מקשיבים לקולות, שהפכו יותר ויותר ברורים, הבחינו אחדים מהם בחפצים מוזרים הנסחבים על ידי החיילים לכיוון צריפם, ששימש כעין מרפאה. טרם הספיקו להתאושש מתדהמתם, והנה ניצב חייל 0.0. ליד הדלת ולא נתן לאיש לצאת.

המתיחות בפנים גברה והלכה מרגע לרגע. היו כאלה שניסו לפרוץ ולקפוץ דרך החלונות, אולם המקלעים המכודנים של השומרים ואגרופי השריון בחגורותיהם שמו לאל את כל מאמציהם. בלית ברירה עמדו מצטופפים בפנים הצריף, זה ליד זה וחיכו לגזר דינם.

בינתיים לא עמדו הגרמנים בחיבוק ידיים. הם הכינו מוקשי שעון מסביב למבנה. לאחר שסיימו את מלאכתם השטנית, נשמעה התפוצצות עזה, שהחרידה את כל הסביבה. הבלוק על כל תושביו נהרס עד היסוד. כדי להיות בטוחים בעבודתם לא הסתלקו מייד. הם המתינו מעט, וכאשר נשמעו למרחוק קולות הנפגעים, זרקו לתוך עיי המפולת מספר רימונים וכן ירו הרבה כדורים על כל דבר שנע. רק לאחר מכן עזבו את המקום. מכל הבלוק הזה, שסימל פעם מרפאה, נשארה ערימה של חומרי בניין ובתוכם גופות מרוטשים של החולים", סיים הוא את הטרגדיה של אותו לילה.

חברי, שסיפר לי כל זאת היה בן הנפגעים קל. הוא לא זע ולא נע עד אשר הסתלקו הגרמנים. לאחר שהתאושש קמעא זחל החוצה נדהם ומזועזע, ועזר לבודדים, שנשארו בחיים כמוהו, להיחלץ מהמפולת. הם חיפשו קצת מזון ומצאוהו בצריפים העזובים, ורק אחרי ימים מספר זכו לקבל את פני הצבא האדום, שנכנס אל תוך שער המחנה יאבז'נו.

אני, שלא יכולתי באותו רגע לדעת או לנחש את הנעשה בין כותלי בית-החולים במחנה, קינאתי בנשארים שם. "יקרה להם מה שיקרה", אמרתי לעצמי, "העיקר שאינם צריכים לצעוד כמוני בליל כפור זה".

הקור שהלך וגבר מרגע לרגע חדר עמוק אל תוך עצמו. גם הרעב החל להציק. הרגליים בוססו בשלג המלבין והמסנוור את העיניים, עד שהחלו לכאוב מרוב הסתכלות בו. עברנו

כפרים דוממים שתושביהם שקועים היו בשינה עמוקה. ודאי לא עלה על דעתם, שסמוך להם מוצעים המוני אסירים אל הבלתי ידוע.

עם דמדומי השחר העולה גבר הקור. רוח צולפת החלה נושבת בקלילות והקפיאה את הדם בעורקים. הנשימה נעשתה כבדה והעיניים כאילו ביקשו להיעצם לזמן מה – לרגע קטן, לקצת לטיפה. "אח, כמה הייתי נותן בעד מנוחה קלה", נשמעו לחישות מפי ההולכים לידי. הדיבור בשורות היה בחזקת סכנת חיים. נאסר עלינו לשוחח לחלוטין. השומרים הקפידו מאוד על מילוי פקודה זו. לא אחד ולא שניים מבין האסירים, ספגו מוכח רצח בעוברם על הוראה זו.

התעלפויות של אסירים

עם התגבר הקור, החלו המקרים הראשונים של ההתעלפויות. פה ושם יכולתי לראות אסירים צונחים אין אונים, כשנפילתם מלווה באנחת כאב שהחרידה את השורות הדוממות. אני, שההליכה אצלי הייתה חלק מהעבודה, לא התקשיתי במיוחד. גם התנהגות ה-0.0. ביום הראשון לא הצביעה על ההתאכזרות שתבוא בהמשך. בשלב זה כאשר אחד מן האסירים מעדה רגלו, או שמתוך חולשה צנח ארצה, היו הגרמנים מצווים על ההולכים לצידו להרימו ולתמוך בו. ציווי זה הוסיף מעט ביטחון בפי האסירים האופטימיסטים, שטענו: אנו מועברים למחנה אחר ושם נמשיך לעבוד. הגרמנים אינם רוצים לסטות מהקו שלהם. לעומתם טענו חבריהם הפסימיסטים: הכול בלוף אחד גדול. לגרמנים אין צורך יותר בעובדים, אלא רק בחיסולו הגמור. לדאבוננו, אלה האחרונים צדקו, כפי שיתברר להלן בפרקים הבאים.

כאשר הפציע השחר התחלתי להרגיש עייפות רבה. הקור גבר מרגע לרגע ורגליי כאילו נסחבו בכוח, במקום ללכת לבד. את אצבעותיי כמעט ולא הרגשתי. הן היו מכופפות מחמת החזקת השמיכות, מתחת לבית השחי. הפנים התעבו והשיניים נקשו זו בזו. לצידו צעד חברי הטוב פנחס נוסל, שיחד עבדנו זמן רב ביאבוז'נו בנשיאת פחם, בניקוי הדוודים ועוד התעסקויות. מזמן לזמן עודדנו זה את זה. ביד אחת אחזנו זה בזה, לבל נחליק חס וחלילה, וכך הוקל לנו. מגע יד של חבר קרוב הוסיפה הרבה למורל באותן שעות גורליות.

שוב עברנו כפרים שלווים. איכרים ואיכרות מיהרו לעבודתם היומיומית, מי לרפת ומי לאורווה. הבתים הכפריים, מכוסי רעפים אדומים, נראו כה מושכים וקוסמים, ומחצית מחיי הייתי נותן תמורת האפשרות להיכנס אליהם ולהתחמם מהכפור הנורא. פה ושם נראה ראש אדם מציץ בעד לחלון, ששמשותיו מכוסות שכבת כפור. אולם בהיתקלו במבטי ה-0.0. שהיו חמושים מכף רגל ועד ראש, נסוג אינסטינקטיבית אחורה. מארובות מספר היתמר עשן דליל, שהעיד על זמן הכנת ארוחת הבוקר. באותה שעה נזכרתי איך סובבתי בכפרים לפני כשלוש שנים, בחפשי עבודה אצל האיכרים בסביבת הכפר יבלונב, אך לשמע קולו המאיץ של החייל, נותקו בבת אחת מחשבותיי והרהורי והוחזרתי לפתע למציאות העגומה. כמה טוב היה, אך לפני דקות מספר, להינתק מכל זה, שנעשה אתי עכשיו, אולם חלומות לחוד ומציאות לחוד!

לאט-לאט חלפו שעות הבוקר, מזון או מנוחה כלשהי לא ניתנו לנו כלל. מובן, שחולשה תקפה את רוב הצועדים. אומנם היו אחדים מבינינו שהצטיידו בקצת לחם, אמש, לפני היציאה מהמחנה, אך לבקש מהם נגיסה היה אבסורד. אסירי המחנה, רובם ככולם, לא התחלקו עם חבריהם בפת ללחם, פרט למקרים בודדים ויוצאים מהכלל. חלקם טענו שאין ביכולתם להגיע ללחם הטמון אי-שם במעמקי הלבוש...

לעת הצהריים הגענו לעיירה מסוימת. הרחובות נראו נקיים, כיאה למקום מגורים בשלזיה. בצידי המדרכות נעצרו אזרחים, כשהם מתבוננים בנו בפליאה. ה-0.0. אומנם ניסו לפזר את המתבוננים, אך מאמצם היה לשווא. לבסוף ויתרו להם ואנחנו המשכנו בדרכנו.

יהודי המזרח האחרונים

באחד הרחובות שמתי לב לתופעה מעניינת. נדדמן לי להבחין באישה בגיל השלושים, כשהיא מסתכלת בנו דרך חלון דירתה ועל פניה חיוכים, משמע, מחזה זה מצא חן בעיניה. גם מקרים דומים שנתקלתי בהם בדרך העידו כאלף עדים על אופיים של התושבים המקומיים, שהרגישו עצמם כאדונים של העולם. למשל: שני גברים התבוננו בנו בצורה מעניינת וסקרנית במשך רגעים מספר. לבסוף נענע אחד בראשו ובהצביעו עלינו אמר לחברו חגיגית: "אלה הם סוף-סוף יהודי המזרח האחרונים".

בשומעי 'חוות דעת' זו יוצאת מפי אחד האזרחים של אותה עיירה, רתחתי מכעס ודמי עלה בקרבי. "לא די שעוברות עלינו צרות צרורות כאלה, שלא כתובות אפילו בתורה, מוסיף הלה מלח על פצעינו". לו רק ניתן לי לנקום בו באותו רגע הייתי ודאי משסעו כדג במקום.

כאשר הטור האינסופי שלנו המשיך לצעוד את דרכו, הצלחתי לקרוא על אחד השלטים של חנות את שם העיירה: LAURA-HUTTA (לאורה-הוטה). כאן שוב הקביל את פנינו קהל מסתכלים סקרנים, שלא הוסיף הרבה על מצב רוחנו הירוד. כבר לא הייתי מעוניין לשמוע שום מבינות עלינו מפי האזרחים. לבסוף פנינו לכיוון רחוב אחר, משם לסמטה אחת, והוכנסנו לחצר גדולה.

המקום דמה לבית חרושת. עזובה שררה בכל השטח מסביב. נראה שלא מזמן נטשוהו. החומה הגבוהה הבנויה לבנים אדומות שהקיפה את החצר, הזכירה לי שוב את המחנה. היא נתנה ל-0.0. אפשרות לשלוט עלינו היטב. לאחר שניתנה פקודה לעצור במקום, הטלתי את גופי הרצוץ על אדמת החצר. כיסיתי את רגליי הקפואות למחצה בשתי השמיכות והקלה הורגשה בי. תוך זמן קצר נתמלא המקום גופות אדם יגיעות הפזורות בכל השטח. בלי דמיון רב יכולתי לשוות שלפניי שדה קטל.

אחדים מבין האסירים אשר לא רצו לנוח וכל ישותם הייתה מופנית קודם לכל 'לארגן' משהו, נאלצו עד מהרה לעזוב את תוכניותיהם ולהשתטח על הארץ ולהפסיק להתרוצץ. פחד ה-0.0. מניסיון בריחה היה כה רב, והיה קשה להבינו. בראותם אסיר עומד, אפילו מחוסר מקום ישיבה, נתמלאו מייד כעס. פרצופיהם נתעוותו עד להחריד, עד שהלה לא התיישב על הארץ.

'מנוחה' בלאורה-הוטה

נראה שהמנוחה הייתה מיועדת לא לנו. לאחר שהגרמנים נתכנסו באחד מאגפי בית החרושת העזוב כדי לפוש מן הדרך, סעדו את ליבם במאכל ובמשקה של מטבח השדה הנגרר אחריהם, בעוד שאנחנו שרועים על הארץ הקפואה. מדי פעם התחלפו השומרים, כדי להיטיב את ליבם החלש, ואנו רק יכולים להריח את ריחו הנעים של הקפה המהביל והריחני, הנישא אלינו ומגרה את אפיו.

המנוחה המפסקת הגיעה לקיצה עם סיום סעודת ה-0.0. רעבים וצמאים, רצוצים ומיואשים שמענו את הפקודה: AUFF! (לקום!). התייצבנו עד מהרה בשורות והחלה הספירה. לאחר שהמספר הכללי התאים, זזנו ללא שהיות מרובות, כשמאחורינו נשארת החצר – תחנתנו הראשונה של 'מנוחה', בדרך אל ההמשך הבלתי ידוע.

רגלינו עדיין דרכו בשטח פולין שלפני המלחמה. כעת היה האזור כולו מסופח לרייך השלישי. השלטים שבצידי הדרך נתנו לי אפשרות לעקוב אחרי 'טיולנו' זה. בתום הליכה מאומצת – "הרי נחתם מספיק", לפי דברי ה-0.0. – של שעות מספר התקרבו לעיר הגבול ביטום, פולין-גרמניה של פעם. הסביבה הייתה עשירה במפעלי תעשייה רבים, ויותר מהם במחנות

הסגר לרוב, שעתה עמדו עזובים מאין יושב. מחשבה עצובה חלפה במוחי המיוגע: מה קרה לכל האסירים שהיו כאן קודם?

אולם לא היה זמן להרהורים אלה. בכוח ההתמדה נאלצתי לצעוד הלאה. שוב נתקלנו בארובות כבויות של התעשייה הכבדה שנרתמה למכונה הנאצית. בשלזיה העילית והתחתית ניתן לגרמנים לנצל כוח אדם זול, במטרה לכבוש את העולם. אולם לכל דבר בא הקץ. עכשיו הכול כאן דומם ומושבת. לא עוד רעש מכונות, יללת הסירנות המודיעות על התחת או סיום יום עבודה. ביום בהיר אחד נפסק שלטון הטרור שלהם והם נאלצים לסגת מאזור זה, בסחבם אותנו עימם – "רק כדי להצילנו מידי הבולשביקים", כפי שטענו הגרמנים המלווים שלנו.

ידענו כל הזמן שבעלות הברית הפציצו אזור זה בלי הפסק. אך נראה שלא כל המפעלים נהרסו. עדיין עמדו על תילם בתי חרושת רבים ובמצב טוב. עם ערוב היום, עייף עד מוות, עשיתי לי סיכום קטן: אנחנו צועדים כבר כיממה. התאריך הוא: יום חמישי, 18.1.45. מי יודע כמה עלינו עוד ללכת, והעיקר – לאן פנינו מועדות? לפתע חל מפנה לרעה ביחס הגרמנים אלינו. אם עד עכשיו איפשרו לנו להרים אסיר נופל או מחליק ולא הפריעו בזה, הרי מעכשיו נשתנתה התמונה עד לבלתי היכר. כאשר רק הבחינו באסיר צונח ארצה, קפץ אליו אחד השומרים ובכוח הנשק מנע מחבריו לבוא לעזרתו. הוא סחבו הצידה, לבל יפריע לשיירה לעשות את דרכה – והרגו בירייה.

בראותי מחזה טרגי זה, שהתרחש לידי ממש, אחזני פחד נורא וכולי רעדתי מאימה. אם עד עכשיו היה בי עדיין שמץ של תקווה, שאכן מועברים אנו למקום עבודה אחר, מרוחק מקווי החזית הרוסית, הרי עכשיו לא היה לי כל ספק שמטרה אחת לפניהם: השמדה בפועל. כדור הדומדום שריסק את מוחו של החבר שלי, שנפל לידי בשורה זעק: "עד עכשיו הייתה הסוואה, מרגע זה – הרג!" ואכן, לא טעיתי בהשערתי הנוראה. קולות היריות תכפו ובאו זה אחר זה. פעם מלפנים ופעם מאחור. פחדם של הצועדים לבש צורה אימתנית. בכוחות אל-אנושיים השתדל כל אחד להיאחז ולו בכנף הבגד של ההולך לידו. החשוב הוא, לבל תימוט רגלו בכביש החלקלק כדמדומי הערב.

לאחר ותק של ארבעה מחנות ריכוז, יכולתי לדעת שמספר האסירים במחנה מוכרח תמיד להתאים לסך הכול הכללי. אם קרה אסון, כגון: אסיר שנרצח בידי ה-0.0. או התמוטט סתם בעבודה או בכל מקום אחר, היו האסירים בפלוגתו חייבים לסחבו על כתפיהם ולהביאו למחנה. קרו גם מקרים לא מעטים שאסיר טבע או טובע במזיד על ידי הקאפו או החייל. אולם שום דו"ח על המקרה לא יכול היה לבוא במקום גופות המתים. מוכרחים היו למצוא אותם ולהביאם למחנה! ואפילו שהעניין ייקח לילה שלם. והנה כאן, פתאום, שינו הגרמנים את נוהלם והחלו "מוותרים" סתם ככה על גופות הירוים והקפואים. משמע – סימן רע בהחלט צפוי לנו מעתה.

מותו של פנחס נוסל

אני וחברי פנחס נוסל הלכנו ביחד באותו טור. שינו החזקנו מעמד יחד כל הזמן, עוד מנשיאת הפחם אצל הקאפו האנס. והנה לפתע מעדה רגלו, בגלל השלג שהצטבר ונדבק לסולית העץ של נעלו. הלה התמוטט לאחור. ללא שהיות התכופתי בניסיון להרימו מן הכביש, אך קת של "שמייסר" בידי חייל 0.0. שהוטחה בגבי מנעה ממני לבוא לעזרת החבר. כדור "דומדום" של כלי נשקו שמה לאל את רצון החיים החזק שפעפע בבחור זה. הדבר השפיע עלי בצורה קיצונית מאוד. עצוב המשכתי ללכת, ורק שאלה אחת לא נתנה לי מנוח: למה?

לפתע ניתנה פקודה חדשה: "על כל הצועדים לרדת מן הכביש". הדבר הזה גבל ממש באכזריות. אם עד עכשיו המשכנו לצעוד על בסיס איתן, אומנם חלק, עכשיו היה עלינו לרדת אל שולי הכביש ולצעוד בתעלה. הכול נעשה כדי לפנות את הדרך לנסיגת הצבא הגרמני, שברח בבהלה מן הצבא האדום המזנב אחריו. כל צעד שלי היה בבחינת סיכון, כי לא ידעתי את עומקה של התעלה שהפרידה בין הכביש והשדות. רק ה-0.0. עם הרכב שלהם המשיכו להתנהל על הכביש.

עם רדת הלילה התקרבו לתחומי העיר. שבור ורצוף, עייף עד מוות וקפוא למחצה, סחבתי-גררתי את רגליי שהיו כבר מיובלות, בגלל גודלן מעל למידתי של נעליי. מרוב פחד אבד לי התיאבון ולא הרגשתי רעב. רק תפילה אחת הייתה בפי, שתינתן לי קצת מנוחה ותו לא!

בתוך תחומי העיר ביטום, פסקו אומנם היריות, אולם החלה צרה אחרת, חדשה לגמרי. ה-0.0. החלו לחטוף אסירים מתוך השורות כדי שיסחבו את הקורבנות שנפלו במבואות העיר. הגרמנים לא רצו 'ללכלך' את הרחובות. מכיוון שמספר הקורבנות היה גדול, גם החטיפות היו רבות. היו גם גרמנים שהתעייפו לסחוב את מטענם האישי ובחרו באסירים הקיצוניים שהלכו בצידי הטור לשאת את מזוודותיהם. כאשר האסירים ראו זאת, קמה מייד בהלה. הקיצונים החלו להתערב עם האמצעים, כדי לא להיות מטרה לחטיפה. כאשר הבחינו הגרמנים בשיטה שנהגו האסירים, הם יצאו מכליהם, וכדי להגדיל את המבוכה הרעיפו ברד של מכות על המסכנים, שניסו לגונן על עצמם בכל הכוחות שעדיין נשארו להם. קתות המקלעים פעלו את שלהן, ולאחר מאמץ עז שקטו הרוחות.

התמונה של אותו לילה לא תמוש מנגד עיניי זמן רב, לנצח! שיירה ארוכה אין-סופית של ראשי אדם, חצי רדומים, מתפתלת לה לאורך רחובותיה של העיר ביטום. מסביב, עד היכן שהעין הגיעה אליו, הכול היה שרוי באפלה גמורה, מפחד ההפצצות של מטוסי בעלות הברית. צלליות ה-0.0., שנתמשכו לצידנו לאורך הטור, בלטו מאוד מול השלג שכיסה את הכול. דמיתי אותם לשלדי מתים, אולם קני המקלעים אשר בלטו מעל גביהם ושכמיהם העידו על תפקיד 'המתים' הללו וכלי המשחית שבידיהם...

לא רחוק מן השיירה שבה צעדתי, כשרגליי מבוססות בתעלה המלאה בשלג ובשיירי פסולת של ענפים ומה לא, הבחנתי בשני אסירים שנשאו מוט ארוך שגופת מת מחוברת אליו. ידיו ורגליו של הקורבן נגררו לאורך הדרך עד אשר תושלך הגופה עם עוברנו את העיר. כשהרגשתי שעומדים להחליף את הסבלים, העלמתי את עצמי בינות לאסירים, באמצע, עד יעבור זעם. הרגשתי שאם אצטרך להיות גם סבל, אתמוטט במקום.

כדור שלג במקום אוכל

לאחר שהשיירה נתארכה יתר על המידה, מכיוון שהראשונים הלכו בקצב יותר מהר והאחרונים, שנאלצו לפסוח על גופות ההרוגים והרמוסים, פיגרו במקצת, ניתנה פקודת "עצור" להתחברות הטור. כבמקל קסמים צנח ההמון ארצה, עד שכולם הפכו כמעט לגוש אחד. אסיר דבק באסיר, גם מעייפות וגם מצורך להתחמם קמעא. לפתע הרגשתי ברע וראשי כאילו הסתחרר עלי. חולשה תקפה אותי ולא ידעתי אם מרעב או מחוסר אוויר. הושטתי את ידי, אספתי קצת שלג לבן מצידי הכביש, לשתי ממנו כעין גולה והכנסתי לפי. מייד הרגשתי כעין הקלה וערנות, והתאוששתי מעט.

כמחצית השעה ארכה ההפסקה. היא באה כאילו מן השמיים, ברגע הנחוץ ביותר. לפקודת "אאוף!" (לקום!) התרוממתי בקושי, התיישרתי איכשהו והסבל החל מחדש. נדמה לי שעייפותי גברה, אך לא היה זמן לחשוב. הצעידה חייבת הייתה להימשך ויהי מה! הפעם,

משום מה צעדתי ליד אסירים אחרים. הקודמים התחלפו יחד עם ההמון ועקבותיהם אבדו במערבולת האדם. תוך כדי הצעידה חלפו עברו דמויות שונות, מהן מוכרות לי ובלתי מוכרות. הנה עבר לידי ה'בלוק-אלטסטר' פאול, המכונה 'מקס העיוור', כשהוא סוחב עדיין איתו את שתי השמיכות מסוג מיוחד, צמר טהור. המסכן, חבל היה לו לנטוש אותן, כי היו מובחרות, אך כאמור הכבידו על הליכתו. אני, את שמיכותי זרקתי מזמן, כך שהייתי חופשי יותר בתנועה ומנעתי את קפיאת האצבעות. הנה חולפים לפניי האחים צלר, כשהמבוגר בהם, אדי, סוחב בקושי את רגליו הארוכות ופניו החיוורים מסתמנים באורם החלש של הכוכבים. אחיו נגרר אחריו.

אך לא ניתן לי לעקוב הרבה אחרי הצועדים מסביבי, כי מייד עם עוזבנו את תחומי העיר, החל מרוץ המוות מחדש. הראשונים שהורצו על ידי ה-0.0. – "כדי להתרחק מה שיותר מהרוסים, הרוצים לפגוע באסירים", כפי שטענו החיילים – התקדמו יתר על המידה, עד כדי סכנת קריעת השיירה לשני מחנות. גם היריות בכל המפגרים, המחליקים וכדומה, נתחדשו ופחדן המית את לב כל היתר. במטרה להשיג את המתקדמים, פקדו החיילים על האחרונים לרוץ, ואגב כך החלו לירות במתקשים להשיג את השיירה. ההרג היה רב. צעקות האסירים שנוו ופצפוף הראשים בכדורי ה"דומדום" החרישו את האוויר.

לאחר מאמץ על-אנושי, תוך ריצה מבוהלת, הצלחתי בכל זאת להתאחד עם אלה שהקדימוני. מפחד המוות ששלט סביבנו החלה מלחמה בין המפגרים. אלה היו בטוחים שאם לא ישתלבו בשיירה יירו, לכן דחפו זה את זה תוך כדי התקדמות. לא אחד נפל קורבן לרמיסת רגלי האסירים, ששעטו קדימה בשארית כוחם. הכביש נתמלא על הגופות שמילאו גם את התעלות, כאשר הכביש הפנוי היה נחוץ לגרמנים לנסיגה.

כך עברו עלי שעות הלילה, לקראת יום שישי. בכוחות מאומצים השתדלתי להתקדם, ובאותו זמן לא להיתפס על ידי ה-0.0. בעבירה שאין עימי השמיכות, לאחר שזרקתי אי-שם. מדי פעם, כאשר הרגשתי שחולשה תוקפת אותי ואני עומד להתעלף, התכופתי, נטלתי שוב קצת שלג ושמתי בפ. ההתאוששות באה מייד. אולם לא כך סברו החיילים. כאשר ראו שאסיר לוקח קמטון שלג מן האדמה, נטפלו אליו בטענה: "אינך עובד, אז אסור לך לאכול!" ולא אחת הגשימו אזהרה זו במטח יריות. אני, שנמוך הייתי, לא התקשיתי להתכופף ולעבור על חוק אכזרי זה למרות הכול, מבלי להיתפס כלל.

שעות הלילה נמשכו כנצח. ככל שהתפללתי בליבי שיאיר כבר השחר, כך איחר הוא להופיע. עד היום לא אדע מניין שאבתי את שארית הכוח, להמשיך ולצעוד באותו לילה מר ונמהר. לא רחוק ממני נתפס אחד ששמיכותיו נעלמו, וללא שהיות מרובות הרג אותו החייל. בראותי מקרה זה כל כך קרוב אלי, כמעט ופרחה נשמתי ממני. הצטופפתי יותר לעבר אלה שעדיין סחבו עימם את השמיכות ואיכשהו לא נתגליתי לעיני אותו חייל 0.0. שכל כך איכפת היה לו הדבר. תוך כדי צעידה, חטפתי, נדמה לי, מספר שניות של נמנום קל. אולם הפחד העירני על-אף עייפותי הרבה.

כדור נוזל מהאף? שוברים...

סוף-סוף עלה השחר והאיר לנו קצת את האופק. הקור העז, הגובר בדרך כלל לפנות בוקר, הלך והתעצם עם כל רגע שחלף. מועקה כבדה נחה על ליבי. אצבעותי, שכל הזמן ניסיתי לחממן בכל צור האפשרית, סירבו הפעם להתנגד לקיפאון. גם קלסתר פניי נתעוות מחמת הכפור, ולא יכולתי להוציא הגה מהפה. הנזלת מאפי לא ניתנה לניגוב, אלא פשוט צריך היה לשבור אותה, כי קפאה במקומה... גם בשלב זה קולות ירי החיסול לא נדמו, והדילוגים מעל גופות ההרוגים לאורך הצעידה לא פחתו במאומה.

שמש חורפית, חלשה בהתחלה, עלתה אי-שם מאחורי שורת העצים. מספר אסירים שביקשו לצאת לרגע מן השורה, לעשות צרכיהם, נענו ברצון, אך כשהתרחקו קמעא מן השורה, לעשות צרכיהם, נענו ברצון, אך כשהתרחקו קמעא לעבר השדה, מייד נשמע קולו העמום של כדור ה"דומדום". קשה לי לדעת עד היום, האם רצו באמת לעשות את צרכיהם, או פשוט: לגמור עם הכול ודי!

אומנם קרני החמה חיממו מעט, כאם חורגת, את גופי הלאה, אבל רגליי היו כה כבדות, כאילו אבנים נמצאות בנעליי. קרני הפז המנצנצות, שהסתתנו מבינות הענפים של החורש הקרוב, לאורך נתיב המוות שלנו, העניקו חמימות-מה בעצמות היבשות. ברם, החולשה הכללית לא נתפוגגה למרות זאת. הרעב, שהלילה כאילו השתיקו קמעא, חזר עם בוקר ביתר שאת והזכיר לי שלא אכלתי מאומה זה היום השני.

עוברים את גלייביץ

מרחוק החלו להתבלט גדרות תיל, שנמשכו לאורך קילומטרים. מפי אסיר שהלך לידי והכיר מקום זה היטב, נודע לי שאלה הם מחנות גלייביץ (GLEIWITZ) המרובים בשטח שלזיה הגרמנית. כעת עמדו הם ריקים ועזובים מכל. נראה שתושביהם נטשו תמול שלשום, בהתאם לתוכנית הפינוי הגדולה של השלטונות הגרמניים.

שוב חלפנו על פני עיירות וכפרים לרוב, שסביבה זאת נתברכה בהם. מעט מתושביהם שהו עדיין במקום אך ברוב המקומות ניכרה עזובה רבה. במפעלי תעשייה רבים ובבתי חרושת ענק השערים היו פרוצים לרוח, כולם נטושים מעובדיהם. סימני ההפצצות של בעלות הברית היו ניכרים בכל. אלפי עובדי כפייה שהועסקו בהם, כדי להעשיר ולהגביר את מכונת המלחמה הנאצית, נאלצו לברוח כנגבים בלילה עם התקדמות הצבא האדום. והנה גם עברנו גשרים וגשרונים, אשר טרם הופצצו, אך הוצאו מכלל שימוש בידי הצבא הגרמני הנסוג. השילוט בצידי הדרכים היה כה רב שקשה לי היום לזכור את כל המקומות שכף רגלי דרכה עליהם. מוחי החלש לא היה מסוגל לקלוט את הכול, כי השלג הלבן סנור את עיניי מלקרוא.

בתחומי העיירות, היו הגרמנים אוספים את הנחשלים לתוך עגלה גדולה שמצאו באיזה מקום והיו זורקים את המסכנים זה על גבי זה, כשקולות אלה שעדיין היו בחיים בקעו החוצה והחרישו את אוזנינו. לשם גרירתה הם רתמו מספר אסירים. לאחר שהתרחקו מהשטח המיושב היו חיילי ה-0.0. מצווים על הגוררים לזרוק את "המטען" לשדה ומחסלים אותו במקום. מרוב תשישות הפכה ההליכה לזחילה. מדי פעם יצא לי לחלוף על פני אסירים שונים, בלתי מוכרים ומוכרים יותר. לפי הפקודה היה עלינו לצעוד חמישה-חמישה בשורה, אך מכיוון שאלה שנפלו בדרך, מכל מיני סיבות, דלדלו את השיירה, היה צריך למלא את "החורים הריקים" שנוצרו.

אחד מאלה שצעדתי עימו בשורה, סיפר לי שהוא מהסביבה שבה עברנו. הוא היה יהודי גרמני, בן שלושים לפי גילו, שפניו החיוורים ולחייו הנפולות שיוו לו מראה של גיל עמידה לפחות. ממנו נודע לי פרטים אלה:

כבר שעות שהוא נלחם עם עצמו ומתלבט, אם להסתלק מהשיירה כי אזור זה מוכר לו היטב או להמשיך ויהי מה. הסברתי לו שעד עכשיו כל הניסיונות של הסתלקות מאן-דהוא עלו בתוהו והסתיימו בכישלון מוחלט.

הוספתי גם, שהאסירים שכוחותיהם עזבו זה מזמן ונעולים נעלי עץ כבדות, לא הצליחו להתרחק מהטור אלא מטרים ספורים לכל היותר לפני שהשיגתם ידם הזדונית של ה-0.0., מחוסר ברירה שמע הלה בקולי והמשיך ללכת הלאה, באומרו: "מה שיהיה עם כולם, יקרה גם איתי".

אולם ניסיונות שונים לברוח לא פסקו, גם אחרי שידעו מה צפוי להם. לא הייתה דרך להשתמט ממצעד המוות.

אופלן-ברסלאו

בצומת דרכים אחת יכולתי לקרוא על גבי ציון דרך אחד, שאנו נמצאים במרחק של למעלה ממאה ק"מ מהעיר אופלן (OPPELN). שלט אחר הראה לכיוון ברסלאו (BRESLAU), אך את המרחק אליה לא הצלחתי לקרוא. במקום זה עשינו פנייה זווית חדה ועלינו על כביש רחב במידה רבה. ממש אוטוסטראדה. שלטי הדרך בגרמנית היו עכשיו מרובים יותר. היהודי הגרמני שהלך לציד, זה שנולד בסביבה זו, החל לקרוא לי את כל שמותיהם של הישובים. אולם כמותם המרובה בלבדה את מוחי ולא יכולתי לזכור אלא רק את החשובים שבהם. במקום מסוים הצביע הלה על בית קברות יהודי עתיק, וכאשר קרבנו אליו יותר, הבחנתי באלפי מצבות אבן שהיו פזורות על גבעה רמה וגדר אבן מקיפה אותו. משום מה לא נגעו הגרמנים בבית קברות יהודי זה.

היום נטה לערוב ורגליי עדיין בוססו בשלג, שהפך לעיסה, אחרי שאלפי רגליים דשדשו בו לפניי. במקום אחד כאשר הכביש נטה לעלות, מפאת גובה הקרקע, ניתן לי לראות את השיירה שמאחוריי, כשהיא מתפתלת כנחש עקלתון ענק. חריקת השלג מתחת לרגליים דמתה למין גניחות, כאילו יצאו מליבות הצועדים. העלייה שהיית הממש אפסית, הקשתה עתה גם על ראשוני הצועדים מבין האסירים. לגבינו גם מאמץ קל זה התיש את יתרת כוחנו, והרגשתי שעוד מעט לא אוכל לעמוד בזה והצטרף להימנות עם אלה הצועדים בסוף.

לא פעם נתקלה רגלי בגופת אסיר המשתרעת על הכביש הקפוא. עיניי, שמחמת לובן השלג שמסביב כאילו נעצמו, לא תמיד הבחינו בקורבן המוטל על הדרך, וממש ברגע האחרון מנעתי להחליק ולהפוך לגופה הבאה, מבין האסירים.

לפי חשבוני, עד כמה שמוחי פעל באותו זמן, הגיע ליל שבת. הלב התפלץ מכאב ומפחד גם יחד בחושי על מצבי. זהו ליל שבת ראשון בדרך. הלילה השני ללא מנוחה וללא שינה ויומיים ללא אוכל. מה יהיה הלאה? כמה זמן אוכל עוד להחזיק מעמד? הראש כבד עד להעיק והרגליים? – כמה נעשו כבדות אף הן. מזמן סירבו להמשיך במלאכתן ולצעוד קדימה. אולם איזה כוח פנימי סוחב אותן. וראה זה פלא, הן מושכות בכל זאת ועל-אף הכול! מה גדול כוח החיות שבי. באותו רגע חשבתי בליבי שרגליים אלו הן בטח הפלא השמיני בעולם...

עוברים את פנסקרצ'ה

לעת ערב הגענו לעיירה ששמה המשונה היה פנסקרצ'ה. שבורים ורצוצים המשכנו דרכנו. שוב נראו בחלונות הבתים פרצופים מסוקרנים של תושבי המקום, כשהם מציצים ועוקבים אחרי השיירה המוזרה הנשרכת לאורך רחובותיה. לפי פקודה בלחש שנמסרה על ידי רץ על אופנוע לפטרולים שליוונו, הבינותי שמשהו עומד להתרחש. אם ביום הראשון לצעידתנו עורר בי כל רחש או לחש אצל ה-0.0.0. פחד – הרי עכשיו הייתי לגמרי שקט, אם אפשר להתבטא כך. לאחר כל מה שעבר עלי עד עכשיו, שוב לא היה איכפת לי מה יקרה. רק בקשה אחת הייתה בפי: שלפני הכול תינתן לנו קצת מנוחה ואחר-כך יבוא מה שיבוא! ואכן, התרחש משהו בלתי צפוי שהדהים את כולנו. בתחנת רכבת מקומית נעצרנו ליד אחד ממחסני הענק. המתיחות בשורה גברה והלכה מרגע לרגע. ברור היה לי שמשהו חשוב עומד להתרחש עכשיו ואולי זה אפילו הסוף המר... הלב ניבא רעות כרגיל, אולם רצון החיים פיקה בתוכי על-אף הכול. האוזניים היו מוכנות לקלוט כל אוושה שתישמע בסביבה הקרובה. לאחר שהקצינים המלווים התכנסו באחת הפינות והוחלט מה שהוחלט, ניתנה פקודה לכל האסירים

להיכנס לתוך מחסן ענק אחד. האסירים היו אומנם עייפים וקרובים יותר למוות מאשר לחיים, אולם אך שמעו פקודה זו והנה נתעוררו לפתע פתאום והחלו להידחק בהמוניהם אל תוך המבנה.

הדחיפה למחסן

מכיוון שרק דלת אחת נפערה לכניסה, מובן שהדוחק היה עצום וחיילי ה-0.0. עוד הוסיפו לבהלה, כאשר החלו ממטירים חבטות על אלה מבין האנשים שטרם הצליחו להידחק פנימה. לא ידעתי, כמו רבים אחרים, מה כוונתם של הגרמנים בהוראה פתאומית זו. האם למען מנוחתנו הואילו בטובם לאפשר לנו לנצל את המחסן או חס וחלילה לרכזנו יחד ולסיים את הכול בבת אחת?

לכן לא הייתי מבין הראשונים שנדחפו פנימה. חייתי קצת כדי למצוא זמן ולחשוב מה לעשות. אבל כאשר קתות ה"שמייסרים" החלו לפעול על גבינו, לא הייתה לנו ברירה אלא לפעול כמו כולם. בפנים המחסן היה חושך. פס אור חלש מהיום שנטה לערוב חדר מאי-שם, אך לא היה מסוגל להאיר את השטח הפנימי. רבים מן האסירים הנדחפים נפלו והתמוטטו מייד בהיכנסם, ויצרו גוש אדם שמנע מן האחרים להמשיך ולבוא. הם חסמו את המעבר לבאים אחריהם ואילצו על ידי כך לדרוך על השרועים. מרגע לרגע גברה המהומה, וקולות הפצועים והנחבלים הוסיפו על הפחד שאחז את כלנו.

במאמץ על-אנושי הצלחתי לעבור את המכשול החי של הנרמסים. ללא שהיות מרובות צנחתי אין-אונים על רצפת האבן הקפואה. מחשבות שונות ומשונות חלפו אז במוחי היגע אודות המתרחש סביבי.

מיאבז'נו יצאנו כששת אלפים איש. בדרך נפלו ונורו ודאי מחציתם. זאת אומרת, שלמחסן זה נדחסו כשלושת אלפים הנותרים, והנה ניתנת עכשיו הזדמנות נוחה מאוד לגרמנים להיפטר מעודף אסירים זה בצור הקלה. אז למה מחכים ה-0.0. וקציניהם ומאריכים את סבלנו? כאשר הדקות הגורליות נמשכו ושום דבר לא קרה, גבר פחדי עד כדי כך, שלמרות עייפותי המרובה לא הצלחתי לעצום עין. מכונס ישבתי לי על איזו שמיכה כשראשי נתון בין שתי ידיי התומכות בו. ניסיתי להרגיע את עצמי בכל שארית כוחותיי ולישון קצת ואפילו לכמה דקות. ידעתי שעלי לאגור כוח אם נמשיך לצעוד. אך האימה גברה על השכנוע, ובליט ברירה השלמתי עם הכול.

שוד הלחם

לא עברה שעה מאז הוכנסנו למחסן החשוך הזה ומהומה רבתי קמה בפנים. כידוע, מורכב היה עדר אנשים זה מלאומים שונים, עד קרוב לעשרים במספר, וביניהם אלפי אוקראינים, אשר התלבטו באכזריותם ובפראיותם בכל מחנה ומחנה. אלה רגילים היו להתנפל על קורבנם לגזול את פת לחמו ממנו, גם אם השכיל להסתירה אי-שם, ולבסוף כאשר המסכן ניסה להתנגד – חנקוהו במקום. גם כאן, ביודעם שמספר אסירים הצליחו לארגן להם לחם בשעה שעזבנו את המחנה, החלו להשתולל ולהתפרע בחפשם אחרי היקר מפז. הם גרמו לכך שהעירו את הרדומים, הפכו מצד אל צד וניסו למצוא את מבוקשם. המסכנים שישנו שנת ישרים, התעוררו לקול הצעקות שבקעו ממקומות שונים בתוכי המבנה.

ואכן, היה זה ליל בלהות במלוא מובן המילה. אי אלה בריונים החלו קופצים על גופות האסירים בדרסם בנעלי העץ הקשות כל מי ששכב בדרכם. ה-0.0. ששמרו עלינו בחוץ, לא התערבו בהשתוללות זו. אלה ידעו היטב את לב האוקראינים (כי גם בין ה-0.0. 'שלנו' נמצאו מאותו לאום), הם סמכו עליהם כי כל רע לא יאונה לגרמנים עצמם.

ההשתוללות הגיעה לשיאה עת החלו פרשיות החנק. אצל מאן-דהוא מצאו חתיכת לחם. שמעתי את קולו של המסכן כשהוא זועק מרה: "זה שלי!" אולם לא לזמן רב ניתן לו לצעוק. קול חרחור עמום העיד על סיומו של המתחנן הנשדד, בהגיניו על פרוסת לחמו האחרונה.

לפי חישובי, כל העניין איתנו צריך היה להיגמר חת-שתיים, בצורה "פשוטה" מאוד: הטלת מספר אגרופי שריון ("PANZERFAUST"), לתוך המחסן וחסל סדר האסירים. או אז יוכלו הגרמנים להסתלק בנחת, מפני הצבא האדום המזנב אחריהם. אך דא עקא: כשהאדם מחכה למוות מהיר – מאחר הוא להופיע. נראה שה-0.0. לא אבו לגמול לנו את החסד האחרון הזה. הרי סיסמתם הייתה מאז ומתמיד להוציא את הנשמה מאת האסירים, אבל לאט-לאט. וכך, נמשכו המהומות בתוכן המחסן הדחוס עד אור הבוקר. עם חדירת קרני האור הראשונות שככה הבלהה סוף-סוף.

יום שבת 20.1.1945

בהיותי מסוגר בתוך המחסן הצפוף בין גושי אדם חי למחצה, המשיכו להטרידני מחשבותי המדאיות: מה יהיה גורלנו? מה בכל זאת יקרה עכשיו? שאלות גורליות אלה חזרו ונשנו זו הפעם האלף, מאז יציאתנו לדרך. הכניסה לתוך המחסן, שאמש דמתה למעבר לגן עדן, בגלל דלדול כוחי, נעשתה עתה לבלתי נשוא. הסירחון והעיפוש מילאו את חלל האוויר, אם עדיין נשאר שם דבר שנקרא אוויר. מרגע לרגע הרגשתי שכוחותי עוזבים אותי ואני עומד על סף החנק. ניסיתי לחזק את עצמי בכל מיני מחשבות, שעיקרן – שהנה מוכרח לבוא קץ לכל זה ובטח אוכל להתגבר. רעיון זה אומנם הוסיף לי מרץ מה למספר שניות, אך מייד סתר אותו רעיון אחר והפך אותו לשלילי ביותר...

בקול חריקה צורמני נפתח לפתע השער הראשי של המחסן, וראשו של איש 0.0. הציץ פנימה. הוא נסוג מייד לאחור בשאפו זרם אוויר מעופש אשר התפרץ החוצה. בידיו הסתיר את פניו המעוותים כאילו נכווה ברותחין. לקול פקודתו החלו לזרום החוצה האסירים. האור הפתאומי סנור את עיני ונדרש לי זמן מה עד אשר הסתגלתי אליו. על כולנו היה לנהור במהירות המקסימאלית לעבר המגרש הקרוב שעל יד המחסן ולהסתדר בחמישיות. אבל לא כולם יכלו להתייצב למסדר. התברר, שבתוך המחסן נשארו לא מעט אסירים. חלקם נדרסו בשעת הזרימה פנימה, ואחרים נחנקו בלילה החרדה, עת ניסו לגנון על פת לחמם מפני האוקראינים בחשכת הליל. רק לאור היום יכולתי לראות את השינוי לרעה שחל בפני חבריי למסע. האסירים נראו שפופים ומבטם – אימה! העיניים היו נפולות מנדודי שינה ותשישות. מכיוון שבאותו זמן לא הייתה ברשותי מראה, יכולתי להבין שגם אני נראה ככה. לחש עבר פתאום בין האסירים שניצבו הכן בשורות: מחלקים דייסה. בתחילה לא האמנתי למשמע אוזניי. הייתכן הדבר? אך לאחר שריח התבשיל חדר לאפי הכמעט קפוא, האמנתי שאכן נקבל דייסה. אך מכיוון שלא הייתי בין העומדים בראשית הטור, פקפקתי אם אומנם יגיע תורי לקבל משהו. משום מה, החלוקה נתמשכה ורוגזי היה רב.

האסירים בשורות התגודדו בלי הפסק בעצבנות מובנת. הדוד המהביל שעמד בשולי המגרש ליד המחסן, הפיץ את ניחוחו וגירה את התיאבון עד לשיגעון ממש. חיילי ה-0.0. שרצו לסיים את החלוקה במהירות הבזק ולזוז מהמקום, נכנסו לאיבוד חושים והחלו בהכאות פראיות. מי שרק ניסו להתקדם לעבר הדוד הגואל ויצאו מהשורה שלא לפי תורם, נתקבלו במטר חבטות של קתות המקלעים. הפצועים זעקו עד לב השמיים, משתי סיבות: ראשית, מהכאבים שגרמו להם המכים, ושנית: הפסידו את מנת המזון שכה ציפו לה. המגרש בקרבת הדוד האדים מדם החבוטים.

חלוקת 'המרק'

לאחר מספר רגעים מלאי מתח וציפייה עלה בידי להגיע למטרה, כשאני נדחף מכל צד על ידי העומדים סביבי. מכיוון שכלים לא היו איתנו, מצאו הגרמנים אי אלו פחיות חלודות, בהן יצקו כפות נוזלים בצבע לא מזוהה. בלי להסתכל על הצד ההיגייני של הכלי, הריקותיו אל תוך פי, בלגימה רבת-אנפין ולא ידעתי כי בא אל קרבי... תהליך החלוקה נמשך ובוצע במהירות הבזק. לא אחד מבין האסירים פספס את המרק ובמקום לתוך פיו נשפך ה"נקטר" על האדמה, מרוב הדוחק ששרר באזור הדוד.

לאחר שסיימתי את קבלת ה"ארוחה", נדחפתי אל תוך המון אסירים, שנדחקו בכוח קתות הנשק של ה-0.0. לעברו השני של המגרש. שם התייצבתי מחדש בשורות שיצרו "הונדרטשפט", (מאה אסירים בכל קבוצה). על-אף השעה הדוחקת וקולות הארטילריה הרוסית שנשמעו מרחוק, לא ויתרו הגרמנים על טקס ספירת האסירים. הם העמידו בשורות ישרות, ספרו אותנו פעם ועוד פעם, כל לפי הסדר הגרמני...

בתוך הקלחת הכללית של חלוקת ה"דייסה" מצד אחד, וספירת האסירים מצד שני, נשמע לפתע זמזום מעומעם, אשר הלך וקרר מרגע לרגע. בתחילה לא שמתי לב לדבר. אך כאשר הזמזום הזכיר לי רעש של מטוסים, עורר בי הדבר פחד וסקרנות גם יחד. בטרם הספקתי לשאול חבר שעמד לידי לפשר הדבר, ולהקת אווירונים כיסתה את השמיים. המהומה והמבוכה היו גדולות. באין אפשרות של מציאת מחסה, מפאת איסור עזיבת השורות, השתטחו האסירים על הארץ, כשהשלג הנרמס שהפך לבוץ חום משמש להם מרבד.

הפצצה עלינו

מטר של פצצות הוטל עלינו מן השמיים, וקולן של ההתפוצצויות החריש את הסביבה. לאחר מילוי משימתם, הסתלקו להם המפציצים, בהשאירם על המגרש רחב הידיים הרוגים ופצועים לרוב.

הגרמנים, שבשעת הפצצה כאילו נבלעו אל תוך האדמה, הופיעו מייד לאחר מכן, ובקולות אימה החלו להשליט סדר מחדש בתוך ההמון המבוהל. מובן שחלוקת המרק הופסקה מייד, והנשאר נחטף על ידי הקרובים לדוד, לפי שיטת כל דאלים גבר..., על-אף מכוח הרצח של חיילי ה-0.0, שדחפום בכוח להסתדר.

חיש מהר התייצבו האסירים מחדש. לקול פקודת אחד הקצינים, זזה השיירה בצעדים פזיזים, כשעל המגרש נותרים ההרוגים והפצועים. את מספרם קשה היה לי למנות בגלל הבהלה והפחד שטרם פגו ממני.

מתוך השורות הוצאו לפתע ארבעה אסירים ונלקחו על ידי אחדים מאנשי ה-0.0. לשם "טיפול" בנפגעים שעל המגרש. היה זה ה"רוטנפיר" לאוזמן, "מיודעי" משכבר הימים, שנרתם לפעולה זו. בהמשך הדרך לא ראיתי עוד את ארבעת האסירים שנלקחו לקבור את הקורבנות. נראה שגם אלה חוסלו על ידי מעסיקיהם בגמר עבודתם. יותר מאוחר נודע לי, שגם אנשי ה-0.0 לא חזרו אלינו נראו מתרחקים ומסתתרים בעצמם מפני הצבא האדום הנמצא בעקבותינו. זאת מסר אסיר שהיה בסוף השיירה וראה את הכול.

אותו יום שבת היה ארוך יותר, לפי דעתי, מכל יום אחר. מה כבר לא עברנו בשעות האחרונות של אותו יום אומלל? וזה עדיין לא הסתיים. מצעד המוות החל מחדש וביתר עוז. הגרמנים, שנוכחו לדעת שהרוסים כבר גילו את עקבותיהם החישו את צעדנו באכזריות, וקול היריות נשמע לסירוגין לאורך השיירה המתנהלת בכבדות.

מלבד הרעב המציק שעוררו בי "המים המאוררים" בצורת דייסה, שחולקה על המגרש, החלו להציק לי גם הרגליים, אחרי שהן נחו קמעא במחסן הענק. אם כי ביקשתי אתמול להתפלל לקצת מנוחה, הרי לא התכוונתי ודאי לסגנון מנוחה כזה של ישיבה מכורבלת כל הלילה, על רצפת אבן באווירה מעופשת ומסריחה, כאשר האוקראינים זורעים פחד ואימה, כשהם חונקים את מי שמתנגד להישדד על ידם. עכשיו חזר כאב הרגליים ביתר שאת והציק לי עד מאוד.

"היתרי היציאה"

הבקשות ליציאה מן השורות הלכו ורבו שוב. קשה היה לקבוע אם התכוונו אלה באמת לשם עשיית צרכים, או האם ביקשו בדרך זו להיפטר אחת ולתמיד מסבל יתר ולסיים את החיים העלובים בצורה פשוטה ומהירה. אם כי רעיון הבריחה לא סר מנגד עיניי אף לרגע אחד, הרי ידעתי היטב שניסיונות כגון אלה יכולים להסתיים אך ורק במוות בטוח. אומנם, אסירים אלה שביקשו "היתר יציאה" עשו זאת כאשר חלפנו ליד יערות מושלגים, אך ידעתי שהם לא ירחיקו לכת וכדור "דומדום" ישיגם במהרה. לכן, רעיון ההסתלקות כרגע לא עלה על דעתי כלל וכלל. חיכיתי להזדמנות ראשונה כדי לנצל שעת כושר, אם תהייה בהמשך הדרך.

ההליכה לא ארכה זמן רב. מבוהלים מן ההפצצה החלו חיילי ה-0.0. בהשתוללות חדשה שדמתה למחול שדים. זה התבטא ב"הרקדת האסירים" בצורה שטרם התנסיתי דוגמתה. הריצה הבלתי סדירה לצידי הכביש, לאורך תעלות מלאות שלג ובז, יצרה "חורים" בטור הענק בין האסירים הנחלשים יותר. אלה ניסו בכל כוחם להשיג את קודמיהם לבל יפלו קורבן לתעלולי הגרמנים, שכל הזמן חיפשו על מי לשפוך את זעמם בגלל ההפצצה. ה-0.0, שליוו את האסירים בראש הטור, ציוו עליהם לרוץ כך שהאחרונים נשתרכו בקושי רב ונוצרו "איים" מבודדים ביניהם. החיילים, שנעו על הכביש בין ברגל ובין במכוניות, ניצלו הזדמנות זאת והחלו לחסל, פשוטו כמשמעו, את המסכנים המבודדים. קולות הירי של מקלעי ה"שמייסר" ומכונות הירייה נתנו להבין שמלאכתם נעשית בנאמנות נאצית מובהקת. עדות לכך ניתנה בדמות הנותרים לאורך דרך הייסורים. עצם המחשבה להיוותר בין הנחשלים הוציאני מדעתי. אינני יודע עד עצם היום הזה מהיכן שאבתי כוח להתקדם.

מפגש עם חברים

תוך כדי ריצה מהובלת זו, נדדמן לי לא עם להיפגש עם חברים משכבר הימים. פניהם של אלה דמו כפני מתים. החיוורון שפשט במראם שיווה להם צורת שלדים. העיניים שכאילו יצאו מחוריהן העידו בהם שהם על סף כיליון. לא הייתי צריך הרבה לדמיין שגם אני נראה כך בעיניהם. מדי פעם אחזתי בידי אחד ממכריי, בתקווה קלושה שאולי כך יקל עלינו להתקדם, אולם בגלל ענפים ופסולת אחרת, שמילאו את התעלה ליד הכביש שבה צעדנו, הכביד הדבר עלינו. נאלצנו, לבסוף, לוותר על עזרה הדדית זו, ולהמשיך כל אחד לחוד.

על-אף האיסור של תמיכה אחד בשני, נאלצתי בכל זאת מדי פעם לעבור עליו. מקרה כזה אירע עת נתקלתי בחבר שעזרתי עובדתי זמן-מה בקומנדו אחד. שמו פרח מזיכרוני, ורק את דמותו זוכר אני היטב. הושטתי לו את ידי וכך רצנו יחד כברת דרך, כשאחד תומך בשני לבל תמעד רגלו. כך עברנו מרחק לא רב, כשאנו שמים לב כל הזמן שעינו של איש 0.0. לא מבחינה בנו. התעייפנו מאוד, אולם המשכנו, כאשר כפות ידינו נתונות זו בזו. אילו נתפסנו על ידי גרמני, עלול הדבר לעלות לנו ביוקר. אך האם יכולנו לוותר על חברותינו דווקא ברגעים גורליים אלה?

דווקא חבר זה, שתמיד נראה לי כגבה-קומה, עכשיו כאשר רצנו צמודים זה לזה נשתוחחה קומתו, ולולא קולו - הייתי מדמה שלפני מישהו אחר לגמרי. הריצה התנהלה אומנם בכבדות במקודם, אך הרגשת הביטחון מקרבה זו נסכה בי קצת מרץ, ודי היה לי בזה באותה שעה.

תת-מקלע נחת על גבי

אך לשמחתנו זו בא קץ מהיר, כפי שחששנו כל הזמן מראש: חייל 0.0. אחד, אדום פנים, בעל עיני חיית טרף, הבחין בנו. בצעדים פזיזים התקרב לעברנו. ברגע האחרון ממש תפסתי את העניין, על כל גודל הסכנה שבו. הוצאתי את כף היד מידו במהירות הבזק והסברתי לו שעליו להסתלק חיש מהר. בטרם הספקתי להתערב בין הרצים שלידי וכבר נחת על גבי קת התת-מקלע. מעוצמת הכאב, הוצאתי שאגה איומה ובה בשעה המשכתי לרוץ ללא הפסק בכיוון אחד וחברי לכיוון אחר. בינתיים, החייל הסתבך בגופת אסיר שהשתרעה בשלב המתמוסס. הוא הפסיק את מרוצו אחריו, וירה במישהו מספר כדורי "דומדום" כדי להירגע. בהמשך הדרך הקפדתי מאוד שלא אתקל בפרצופו של אותו גרמני. ודאי ירצה למצוא אותנו ולנקום על הצלחתנו להימלט מטרפו. התנחמתי בזה שהוא רדף אחריו מאחור, ואפילו היה זה מלפנים קשה היה לו מאוד להבחין בינינו, הרי כולנו דמינו למתים מתנועעים שעדיין איך שהוא נעים, קרי: "מוזלמנים" בלשון אושוויץ.

הריצה הלא-מובנת לבשה ממדים נוראיים. הגרמנים, שרוח הנקמה על אובדן מקור הפרנסה הקל במחנה, מן הסתם, הוציאו מכליהם, המציאו מדי פעם שיטות שונות ומשונות, כדי לספק את יצריהם המטורפים. לפעמים היו הורגים אסירים בדרך "רגילה", כלומר בירייה, ופעמים היו הולמים בקת המקלע בראשו של האסיר הקפוא למחצה מאחור. מהלומה אחת כזו די היה בה, שהקורבן יקרוס תחתיו כאילן ברוח. מראות אימה אלה ייבשו את שארית הלשד האחרונה שעדיין נותרה בגופי. במילה אחת: המוות ריחף מעל כולנו כגואל ומושיע.

רץ הייתי בשולי הכביש כעיוור ממש, מרוב סנוור השלג. מעוצמת הקור וחולשת הגוף, התקשיתי להרים ראש ולהסתכל קדימה. גופי שחוח היה ועיניי נתונות בשלג הבוצי, מרוב דריסות הקבקים, לבל תיכשלנה רגליי בגופות הרמוסים, שאי-פה אי-שם מילאו את מסלול דרכנו. זה זמן רב שאבד לי כושר ההתמצאות, שרגיל הייתי לו עד כה. לא עוד חשק ורצון של קריאת שלטי הדרכים על כיוון צעידתו וחסל סדר התעניינות מפי חברים על מקום הימצאו. מיואש מכל הסובב אותי, שירכתי את רגליי הכושלות אל האין סוף, כאשר קתות המקלעים וצריחות חיילי ה-0.0. הפראיות משמשות לי מורה דרך.

כרגיל בימי ינואר, ירד ערב חורפי מוקדם, והופיע כעין ערפל סמיך. הלילה פשט את שלטונו על היקום. פחד אחזני לקראת הופעתו. זה לי הלילה הרביעי שאנו בדרך אל הבלתי ידוע. לפתע תקפה אתי חולשה ונדמה היה לי שאני עומד לפני התעלפות. בכוח על אנושי התכופתי, הדבר עלה לי במאמץ רב, כי גופי היה מתוח מקור. שוב חפנתי מעט שלג, גלגלתי לתוך קיבתי ולרגע חשבתי כאילו סכין חדה חותכת את פנימיותי. אולם לאחריה באה הקלה. גם שפתיי הבקועות מקור, שנרטבו אגב כך מהשלג הנמס, הקלו על הרגשתי. לבסוף התאוששתי במקצת, המשכתי לרוץ, כשאני משתדל להימצא לא בין האחרונים, עד כמה שאפשר, באמצע.

לפתע קלטו אוזניי זמזום משונה, ידעתי שאנו נמצאים לא רחוק מן החזית ויש ודאי סיבה לכך. אולי תתחולל שוב הפצצה? הפעם, חשבתי, לא יוכלו הגרמנים לתפוס מחסה כמו בפעם הקודמת. כולנו גלויים בשדה הפתוח, ואין אפשרות כלל וכלל שלא להבחין בטור אינסופי הנמשך לו לאורך הכביש.

ה-0.0, בשומעם את הזמזום הפתאומי, התרגזו יותר ויותר והחלו שוב להחיש את צעידתנו. נראה שרעש זה העבירם על דעתם, וביתר שאת חידשו את מטחי הירי על המסכנים הנחשלים. על רקע השמיים האפלים, נראו בבירור רשפי האש מקני המקלעים. כמו משחק זיקוקין, וצווחות הנורים מילאו את האוויר הקר של הלילה.

מסך אש מ"קטיושות"

רק כעבור זמן נודע לי פשר הזמזום של אותו לילה. היו אלה מסכי אש שנורו ממשגרי רקטות בשם "קטיושות" שהופעלו על ידי הצבא האדום. מפאת הלילה החשוך, קשה היה לאמוד את המרחק שלהם.

מכיוון שלא באה הפצצה, גברה השתוממותי עוד יותר. ברגע הראשון לא יכולתי להוציא הגה מהפה כדי לשאול מישהו מההולכים לידי, אולי הוא יוכל להסביר לי. ה-0.0, בהבחנתי במסך האש שהופיע באופק הרחוק, נתנו פקודה להתרחק קצת מהכביש ולפנות לכיוון שמאל. הכול ניתן בדחיפות ובבהילות. לגרמנים הנעולים במגפיים לא הייתה זו בעיה קשה, אך לנו – מות. אם על הכביש, או בשוליו, המסלול היה כבר רמוס, הרי עם ירידתנו לשדה, היה צריך לבוסס שוב בשלג הנערם והגבוה. הראשונים שירדו – ה"נחשונים" בצעדה – עליהם הוטל 'לסלול' לנו את התוואי והם שנפלו קורבן. נתגלו מחזות אימה שטרם הייתי עד להם: הם שקעו בבורות שמתחת לשלג או בתעלות שבין חלקות השדה, ונעלמו שם עד כי לא נודע כי באו אל קרבה, והרצים אחריהם לא הבחינו בהם בכלל.

היה זה מוצאי שבת ראשון לצאתנו מאיבז'נו. נראה שסאת הסבל טרם נתמלאה. פה בשדות-תהום אלה נוכחתי לדעת, שנכונה האמירה הידועה: "אין גבול לסבל אנושי". הגרמנים, ברצותם להימנע משקיעה בשלג כמונו, בחרו להם שיטה חדשה: רצים היו בתוך השורות, בתוואי שאנו יצרנו, ומאיצים בנו עוד ועוד להתקדם במהירות שעלתה על שארית כוחנו. פה ושם הבחנתי איך אסיר אשר שקע בשלג העכור, מנסה לחלץ את נעלו במאמץ אל-אנושי. אך הנה הופיע לידו חייל 0.0. וביריית ה"שמייסר" שם קץ לניסיונו הנואש. ואסיר אחר, שכנראה ויתר על הכול, התחיל להתרחק לכיוון השדה, אולם לאחר צעדים ספורים נכשל ניסיונו כי יד זדונית של גרמני שמה לאל את רצונו: במכת הקת של המקלע הפילו ארצה, כשדמו הזורם מאדים את השלג הבוצי והרמוס.

מחלקים ומחליקים

אפשר להגיד שהייתי בר-מזל: היו לי נעליים עם סוליות עור. אך אליה וקוץ בה: מידתן, כנזכר, גדולה הייתה ממידת כפות רגליי. כאשר נצטוונו לרדת ולפנות שמאלה מהכביש, התחלתי "לשחות" בהן. עם כל דריסת נעל חשבתי שאני מאבד אותן והן שוקעות בשלג הבוצי, אך כוח נסתר ורצון חיים שמעל להבנתי, הוליכוני בדרך חתחתים זו באותו לילה מר ונמהר ולא נתנו לי לשקוע במדמה. מחזות זוועה של החלקה נתחוללו שוב ושוב והפכו לחיזיון רגיל. גורל הראשונים היה, כמובן, גרוע פי שבעה מאשר הבאים אחריהם ובזה התנחמתי מדי פעם, שאינני צריך להיות "הסולל" את המסלול. הכי גרוע הייתה דרכם של האחרונים. רוב החיילים נצמדו אליהם, זירזום וליווים בחבטות ובקללות למיניהם, בהקפידם מאוד שמישהו לא ינסה לברוח ולהסתלק מן השורה.

השורות של האסירים המשרכים את דרכם הלכו ונתמעטו משעה לשעה. אך מספר החיילים שליוונו נשאר לדאבוני ללא שינוי. וכך, הפיקוח הרודני וההתעמרות בנו נעשו קשים וחמורים יותר מרגע לרגע.

תוך כדי ריצה, או הליכה מהירה, ניסיתי להפנות את ראשי אחורה מדי פעם לראות אם לא נותקתי מיתר האסירים שרצו אחריי. עין אחת הביטה לכיוון התקדמותי, והשנייה – לעבר חיילי ה-0.0. ששרצו מסביבנו. העיקר: לא להיתקל בהם, עד כמה שהדבר נתון היה בידי.

עם רדת הלילה, נראה באופק יער עבות. הוא התבלט על רקע הלובן שמסביב. רק צמרות העצים מכוסות השלג דימו לו מראה הוד. עם התקרבו אליו, ניבא הלב רעות. מי יודע מה צפוי לנו בין עציו הדוממים בחשכת הלילה? בקריאות הרצה המעוררות אימה, חדרנו ליער-עד זה. שעטות רגלינו הפרו את השקט ששרר בו. התוואי שראשוני האסירים סימנו בו, מנע מאיתנו, הממשיכים, מלהתנגש בעציו העבותים בעלי הצמרות הסבוכות. כדי לא "לאבד" משהו מן האסירים, התרחקו קצת הגרמנים ולא נצמדו כמקודם, כדי לשמור ביתר יעילות עלינו. ניצלתי רגעים אלה לטובתי. שוב חפנתי מעט שלג בכף ידי והושטתי את ה"גלולה", המשיבה את רוחי, לפי. מדי פעם הגיעו לאפי ריחות שונים של מזון ומשקה שחולק ל-0.0. על ידי אחראי המטבח שלהם. כל זה הוסע ברכב על הכביש לאורך מסלול דרכנו.

כאשר עברה שעה קלה ושום אירוע חריג לא אירע איתנו, התחלתי לתמוה בדבר. "וכי יש עוד מקום מתאים יותר להיפטר מאיתנו אחת ולתמיד מאשר ביער זה?" שאלתי את עצמי בתמיהה. אולם מענה להתנהגותם הבלתי צפויה של הגרמנים, תוך שימוש מתמיד בשיטות הסוואה שונות ומשונות, לא מצאתי. ובאין מוצא, המשכתי בריצת הלילה אל האין-סוף.

מטחי ירי ביער עבות

לפתע גבר המתח בשורות. חיילי ה-0.0, שכאילו התרגלו כבר לקצב הדרבון בנו, החליטו פתאום שאין זה כנראה מספיק מהר ולא עונה על תוכניותיהם הזדוניות. במשנה מרץ החלו להחיש את צעדת המוות. אם כבר התרגלתי איכשהו לקצב המטורף, נאלצתי עתה להגביר את מאמצי הגוף לרצונם של ה-0.0, שוב הדהדו מטחי יריות בין עצי היער, והדם נישא למרחוק. צמרות האורנים התמירים כאילו נתחלחלו למשמע הרעש, שהעירן מתרדמת החורף. הם הפילו את השלג התחוח מעל ענפיהן, וכעין גשם קפוא נחת על ראשינו. אם בכביש השפיעו עלינו לרעה קולות הירי והפחד אכל את הלב, הרי אין הדבר דומה בתוך יער. הד היריות שבין העצים פעל פעולה הרסנית ופגע שבעתיים בעצבינו. רוב האסירים שנתבלבלו לגמרי, המשיכו לרוץ כאילו רדפם איזה שד. הם היו נתונים כאילו מתחת לסף ההכרה, ולא יכלו להבחין בעץ או שיח שנתקלו בהם בדרך ריצתם ועלו עליהם. לאחר המכה הפתאומית שספגו, נתעוררו כאילו מתוך תרדמה וניסו להתאחד עם חבריהם בשורה ולהמשיך, אך יד זדונית של חייל 0.0. מנעה מהם את הדבר. משיכת הדק אחת שמה קץ לניסיונם וניתקה את פיל חייהם.

וכך, נתון בין החים והמוות באותו לילה מר ונמהר, חדלתי כאילו לתפקד. אולם איזה כוח מסתורי, שאת פשרו לא יכולתי להבין אמר: "תמשיך". מצד אחד גירה אותי רצון להפסיק את המרוץ, להשתטח על קרקע העיר המושלג ולנוח. פשוט לשכב ולנוח באין מפריע לעולמים וחסל כל העינויים, מאידך גיסא הריצני כוח נסתר שלחש לי מדי פעם: "קום! התגבר, עוד קצת ועוד קצת, ותבוא אל המנוחה ואל הנחלה. תמיד אמרת שאחרי לילה חשוך חייב להופיע יום של אור". אולם הרצון השני, האופטימי, כביכול, היה כה חלש ובלתי משכנע שכמעט ונסחפתי בזה הראשון. רק מקרה הוא ולא יותר, או אולי פשוט נס, שלא נכנעתי והמשכתי על-אף הכול.

לפי חשבוני המשוער העמקנו לחדור ביער כבר מרחק רב. הריצה שהפכה לאוטומטית, כתוצאה מדרבון אינסופי של מלוויו, אומנם בלבלה את חושינו, אך סבור הייתי שעברנו קילומטרים רבים, שכאילו נבלעו ברעש הקבקים. הידלדלות השורות ניכרה היטב, בעת

שעלינו על מסלול גבוה יותר והצלחתי להעיף מבט לאחור. הד היריות פה ושם לא פסק אף רגע והאוזניים הסתגלו כבר לאט לרעש הקטלני.

סוף-סוף הגענו לקצה היער ועלינו על כביש שחצה אותו. סבור הייתי שמעכשיו תוקל עלינו הריצה, נמשיך בדרך המלך ויבוא הקץ ליער הארור, אולם טעות מרה טעיתי. לאחר שחצינו את הכביש, הגענו לחלקו השני של יער העבות הזה. נראה שאין לו סוף ושוב ניאלץ לעבור אותו. מצב-רוחי, שלפני דקה השתפר, חזר לעגמומיותו הקודמת.

הכפר בפאתי יער

לא הרחק מן הדרך נתבלטו מספר בקתות, שהעידו על מגורי אדם. לאחר שהתקרבנו יותר, הבחנתי בכפר טיפוס, שבתיו בנויים קורות עצים עבות שקצותיהן שלובות זו בזו. גגות הרעפים האדומים שיוו לו מראה מעניין על רקע לובן השלג שכיסה את הסביבה כולה. נפש חיה לא נראתה בכפר הקטן הזה. לא יכולתי לדעת אם זה בגלל השעה המאוחרת, או שתושביהן פונו ממנו, מחמת החזית המתקרבת. מבלי להאט את הריצה המטורפת והבלתי נלאית, חלפנו ביעף בין בקתות הכפר השלו, כאילו שד רדף אחרינו. מדי פעם חטפתי מבט לאחור והסתכלתי לעבר הבתים השלווים, שכה קסמו לי באותו לילה. חלמתי בהקיץ על מנוחה נכונה בין קירותיהם החמים, לאחר המרוץ שעדיין לא נגמר.

הרבה לילות זוועה עברתי על בשרי במשך שנות המלחמה הזאת. מן הלילות שוורשה הופצצה והפגזה באחד בספטמבר 1939, ועד לילות אושוויץ, בז'ינקה, בירקנאו ויבז'נו – ארבעת מחנות הריכוז שבהם שהיתי עד עתה. אולם לא היה כל דמיון בהשוואה למה שעבר עלי בלילה ארוך זה. רדוף כמו בצייד, כשהכלבים נוהים אחרי טרף קל לבעליו, רצתי מבוהל, מבוועת, מבלי לדעת לאן ומתי זה יסתיים. באותו מוצאי שבת, 20.1.45, מלמלו שפתיי תפילה חרישית. בכל תפילה שידעתי בעל פה, הבעתי בלחש בקשה ליושב שמיים. למרות כל מה שקרה עמי והמחשבות הרעות על כי נגמר הכול ואין לצפות לנסים, לא פסקתי בתחנונים מעומק הלב, לבקש כוח לעבור את הלילה, כדי לראות עוד את אור היום שיפציע למחרת. רצון החיים היה כה חזק בקרבי שבהיזכרי בו, נתן לי מייד דחיפה להמשיך עוד טיפה ועוד טיפה. רצון זה נתן לי אפשרות להחזיק מעמד בדי-עמל ולא להיכנע.

למרות הקור הזיעה ניגרת

סוף-סוף נראה מרחוק קצהו של היער. מישור רחב ידיים העיד על סיומו של מסלול החתחתים. דשדשנו בשלג הרמוס, אבל מהירות התקדמותנו לא הואטה כלל. להפך, היא הוגברה עכשיו ביתר שאת ובתוספת של אכזריות. אומנם עליתי עתה שוב על הכביש הנוקשה, שהצעידה עליו קלה יותר, אך שארית הכוח שעדיין פעפעה בתוכי – נגמרה והלכה. זאת הייתה הרגשתי עם עלותנו על דרך המלך. זעה קרה כיסתה את גופי מדי פעם מהמאמץ העל-אנושי, ונאלץ הייתי לעיתים תכופות לנגב את מצחי ואת פניי בשרוולי הנוקשה, לבל תסתיר הזיעה הניגרת את עיניי, כדי למצוא את הדרך. אם כי הקור ודאי הגיע לעשרים וכמה מעלות מתחת לאפס, הרי כל כולי הייתי רטוב מזיעה. רגליי, שעשו כנראה את המאמץ הכי קשה, סחבו בכוח עליון את נעליי הכבדות, המלאות בוץ מהשלג הנמס. שתי השמיכות ששמרתי עליהן זמן לא רב, חסרו לי עכשיו כדי להתכסות קצת ולמצוא בהן מחסה. אומנם, ברגע שזנחתי אותן אי-שם ביער, כי לא יכולתי לסחוב אותן, שוחררו ידיי והוקלה קמעא המשך הריצה המבוהלת, אך כל הזמן חששתי לבל יגלו חיילי ה-0.0. את הדבר. הייתה זו עבירת חבלה שאחת דינה: מוות.

בראותי שגם אצל יתר האסירים נתמעטו השמיכות תוך כדי ריצתם בחשכת הליל, סברתי שלא תהייה הקפדה יתירה מצד הגרמנים לגבי נשיאתן, והוקל לי קצת. "הרי קשה יהיה להעניש כה רבים", אמרתי לעצמי.

אם חשבתי קודם שבעזבנו את יער-העבות תוקל עליי הריצה, הרי שטעות מרה הייתה בחישובי. נראה שה-0.0. קיבלו ידיעות נוספות על התקדמות הצבא האדום, ומעוניינים היו להתרחק מהם ככל האפשר. דרכנו התנהלה בכבדות, אך הגרמנים לא חדלו מלהריץ אותנו על שמאל ועל ימין. שוב ושוב התערבו בין האסירים והנחיתו בקתות המקלעים מכות רצח. כל חבטה על ראשו או גבו של אסיר, החלש בלאו-הכי, הפילוהו ארצה, ויריית חסד סיימה את שארית חייו המדולדלים.

פקודת עצור!

לפתע קלטה אוזני קריאה עמומה שבאה מראש הטור. בתחילה חשבתי שאך דמיון-שווא הוא זה. אולם כאשר הקול חזר ונשנה פעמים מספר, ובכל פעם ביתר בהירות, יכולתי כבר לתפוס ולהבין את תוכנו: "שריטלאופן", שמשמעו – לצעוד רגיל. ואומנם מקץ רגעים מספר הגיעה הפקודה עד לשורותינו. בהקלת מה יכולתי עכשיו לשאוף קצת אוויר באורח רגיל, אחרי שעות רבות של מרוץ מטורף. היה זה עבורי מעבר מכמעט אפיסת כוח לצעידה אפשרית. הטור הארוך שנמשך עד אין סוף, החל עתה לקבל צורה מסודרת פחות או יותר. הרווחים שנוצרו תוך כדי הריצה התמעטו והלכו, עד שהטור כולו התאחד ויצר גוש ארוך אחד. לבסוף נשמעה פקודה שנייה: "האלט!" – עצור! וכל הכבודה נעצרה במקום.

אם כי ההוראה הזו באה במפתיע והביאה עימה קהל הרבה לכולנו, בכל זאת ליבי לא נתן לי להאמין שאכן דורשי שלומנו נעשו פתאום הגרמנים, לאחר המרוץ חסר הטעם שהריצונו, והכול כדי לאפשר לנו מנוחה כלשהי, בשדה הפתוח ובחשכת הלילה הארוך של ינואר החורפי.

לאחר שנעצרנו, התחלתי לתהות סביבי על מקומנו שנבחר למנוחה. הבחנתי שבמרחק מה מאיתנו, משתרע כפר לאורך הכביש. מראה הבתים השלווים עם האווירה החמימה, שוודאי נמצאת בפנים, החלה להטרידני: האם באמת נזכה לשעת נופש, או חס וחלילה מתכוננים הגרמנים לסיים את המשחק כולו כאן בשדה הפתוח?

השורות מדלדלות והולכות

כך או כך, ברירה לא הייתה לי, אלא לחכות עם כולם לבאות. בלב רועד עמדתי, כשאני מנסה להתעטף במעילי המפוספס הבלוי, שנעשה קשה כאבן מחמת הכפור. שוב הסתכלתי בגוש האדם שנתמשך לאורך הדרך. כמה נתדלדלו שורותיו מאז.

מיאבז'נו יצאנו כ-6 אלפים איש ועכשיו נותרו לא רבים מהם. קשה היה לקבוע את המספר המדויק, אולם לפי אומדן חטוף, מנה הוא לא יותר מאשר כשליש מהאסירים. אך הגרוע מכול היה כאשר הבחנתי שגם הרכבו השתנה ביותר. עם עוזבנו את המחנה, היו מרבית האסירים יהודים. כעת התהפך הגלגל: בשורות נראו יותר בני לאומים אחרים, ביניהם הפולנים, שמרביתם הועסקו בתפקידי ניהול ושירותים במחנה. הם תמיד נראו בריאים וחזקים יותר מאיתנו. גם העבודה הקלה והחבילות שקיבלו מן הבית וכמובן מיעוט מכות הרצח מן האחראים, איפשרו להם להחזיק מעמד בעת מצעד המוות.

מחשבותיי השונות לא נתנו לי מנוח מאותם הרגעים, עת עמדתי קפוא למחצה במקום עוצרנו. בקוצר רוח חיקיתי לעומד להתרחש. "הרי לא עצרנו כך סתם". אמרתי לעצמי. אומנם, כל דקה של הפסקת הריצה נתנה מנוח לרגליים הכושלות, אך ברגע שעוצרים הציק דבר

שכאלו נשכח: הרעב. כל זמן שעסוק הייתי במרוץ, התפללתי שרק תינתן לי הפסקה ואוכל לנוח קמעא וגם לנשום. אבל עכשיו, כשזכיתי לזה, הופיע במלוא תביעתו התובע הישן: הרעב! הוא פקד אותי בעוצמה שכזאת שחשבתי: "הנה אני גווע במקום!" ניסיתי להרגיע את עצמי בהרהורים על דא ועל הא, אך הוא בשלו. ובאמת, הרי לא יכולתי להכחיש שזה היום הרביעי לא בא אוכל לפי, להוציא מספר כפיות הדייסה "המימית" שקיבלתי ליד המחסן בפרנסקרצ'ה, שטעמה עורר בי בחילה, על-אף רעבוני הגדול.

הרעב תוקף אותי שוב!

וכך, שקוע במחשבה אודות אוכל שלא הופיע, והציפייה הדרוכה למה שעומד להתרחש, חלפו להן השניות באיטיות מכאיבה ומרגיזה. הקור שהלך וגבר לפת אותי בחוזקה והקפיא את דמי בעורקיי. לאחר הריצה הייתי מיוזע כהוגן והרגשתי עכשיו רע מאוד. ניסיתי לחכך רגל ברגל, אולם מחוסר כוח וגמישות לא הצלחתי לבצע תרגיל פשוט זה, לכאורה. בניגוד לאיסור של ה-0.0. ניסיתי לשפשף את גבי בגבו של חבר, אך ללא הועיל. הקור האכזרי פעל את שלו. בכי מרעיד לב נשמע לפתע אי פעם אי שם בין השורות. הייתה זו תגובה של מספר אסירים שהרגישו בהתקרב קצתם כשהם עומדים אין אונים.

הלילה שלט בחוזה. אי-אלה כוכבים נראו בשמיים הרחוקים, כשהם נוצצים קלות. נדמה היה שהם רואים אותנו ומשתתפים בצערנו. תנועת השומרים שלצדי הדרך גדלה מרגע לרגע. מעצבנותם הורגש שמשהו עומד להתרחש. לפתע נשמעה צריחה-פקודה בקול עז, שבאה מראש הטור, שעל כל האסירים להשתטח במקום.

הפקודה: להשתטח!

ברגע הראשון נראה לי הדבר חשוד מאוד. האם זה סימן לסיום הפרשה כולה? האם הגיע הרגע שבה חרדנו ממנו? לחישות מלוות בהבעת אימה נשמעו מסביב, אולם מכולן לא יכולתי להבין כלום. פשוט הכול נשאר מבולבלים לגמרי. באותו זמן החלו חיילי ה-0.0. להשכיב את ההמון המתלבט, כשהם משתמשים בכוח גס ונעזרים בקתות הנשק. שוב החלה מהומה רבתי מלווה בשפיכות דמים ופציעת אלה שלא ביצעו את הפקודה במהירות הבזק.

לא הייתה לי כל ברירה. צנחתי ארצה כמו עץ שזה עתה כרתוהו, כמו כולם. אלה הבודדים שעדיין שמרו על שמיכותיהם, נהנו עכשיו מעקשנותם שלא לזנוח אותן. אולם לי, כמו הרוב, לא היה כל מוצא אחר אלא למלא אחרי פקודת הגרמנים. השתטחתי על השלג שהפך לממוסמס, כעין דייסה חומה, בוצית. בעין אחת עקבתי אחרי אלה ששכבו קרובים אליי והתחלשנו חרש-חרש. לבסוף הודיעו ה-0.0. שמותר גם לישון, כי זאת מנוחה ממש. קשה לתאר מצבנו: לשכב בשדה פתוח בתוך קהל עייף עד מוות, שרק לפני דקות מספר חלם על אפשרות של עצירת המצעד כדי לפוש קמעא – אולם בתנאים אלה?

את רגליי הקפואות למחצה הפקרתי להשגחת השמיים. התכרבלתי איך שהוא במעילי המרופט, השענתי את ראשי על רגל חבר, כמו שהרבה עשו, ומוחי החל לפעול: "מה יהיה? האם כדאי לישון קצת, לאגור כוח להמשך הדרך? או אולי לא יהיה בכל המשך לצעידה?" הפחד היה ללא נשוא. התלבטתי עם עצמי רגעים מספר, אך נראה שהעייפות גברה עלי. תוך זמן קצר ביותר, נפלה עליי תרדמה ושקעתי בשינה עמוקה.

לא אדע אם מישהו נתנסה אי פעם בחייו בשינה מסוג זו. האם חשב מישהו מהאסירים התשושים עד בלי די, לאחר מה שעבר עליהם בימים האחרונים, על כל התוצאות שעלולות

לנבוע משינה כזאת, בשדה פתוח, בקור של קרוב לשלושים מעלות מתחת לאפס? בטוח אני שהמחשבה הייתה זהה: הם שמו נפשם בכפם – ונרדמו.

"לגלח את אמיל צ'יך"

כמה זמן הספקתי לישון לא ידעתי. לפתע התעוררתי, ובתנועה מהירה התיישבתי בעמל רב, כשאני מנסה להיזכר איפה אני נמצא. בהסתכלי סביבי, לקול נחירות בהשמיעו הישנים, נתחוויר לי לאט-לאט מקום הימצאי. אולם "למה אני התעוררתי פתאום?" שאלתי את עצמי, כשאני מנסה לשפשף את עיניי הרדומות. בחושך ששרר מסביב נזכרתי שנקראתי באופן דחוף ל"קומנדו-פיהרר" אמיל צ'יך כדי לגלח אותו. בקושי רב עלה בידי להתרומם על רגליי ולנסות לצאת מתוך סבך ערימת בני האדם שהקיפוני. בהתאמצות יתר נדחקתי בכל כוחי, כשגופי קופא למחצה. רוח צוננת נשבה מסביב והגבירה את עוצמת הקור. פניי היו כה נוקשות שלא יכולתי להניע את לסתותיי. ידי ורגליי היו כאבן קרה.

לא רציתי להתמהמה יתר על המידה. בצעדים נמרצים, גם כדי להתחמם קמעא, החילות לעזוב את כל ריכוז האסירים ולהתקרב אל עבר חיילי ה-0.0.0, שהיו עסוקים בשמירה עלינו. אלה התחלפו מדי פעם, כאשר המוחלפים נכנסים לבתי הכפר הסמוך שמעבר לכביש, וחוזר חלילה. שם, באחד הבתים, קבעו את המטה שלהם. לכיוון זה הפניתי את צעדיי, על-מנת לגלח את המפקד שלי מה-0.0.0, שהיה אחראי על האסירים במפעל החשמל ביאבוצ'נו.

שמירת ה-0.0.0. עלינו באותו 'ליל מנוחה' לא הייתה הדוקה. האסירים העייפים עד מוות היו שרועים מקובצים כמו פגרים לצדי הכביש. השלג שנמס מתחת לגופותיהם של הישנים, חדר זה מזמן לתוך בגדיהם הבלים והקפיא את ישותם. השקט מסביב, מלווה בפחד נסתר, השרה עליי מצב רוח מדכא, ורק קולות הנחירה הרעשניים החדגוניים הפרו את שלות הלילה מסביב, והחזירוני למציאות העגומה שבה הייתי נתון עם יתר האסירים.

כאשר אך צעדתי צעדים נוספים לעבר חייל ה-0.0.0 הראשון, בתוך שרשרת השמירה ההיקפית, כדי לפנות אליו שירשה לי לבצע את המשימה, ראיתיו שעון אל עץ שבצדי הדרך, מחזיק בידו תת-מקלע ואצבעו על ההדק, מוכן לירי בכל רגע שתידרש. בראותו אותי מתקרב אליו, קפץ ממקומו כאילו הכישו נחש, פתע עליי זוג עיניים תמהות ובקול תקיף שאל לרצוני. "הר פוסטן", אמרתי לו, כשאני מנסה לבטא את המילים ביתר בהירות, מחמת הקור שהקפיא לא מעט את לסתותיי והיקשה את דיבורי, "הקומנדו-פיהרר צ'יך ציווני להתייצב בפניו מיד כדי לגלחו", סיימתי את הסברי, בהתכווני להמשיך בדרכי ללא הפרעה. החייל, בשומעו את דבריי, קפץ כאילו נכווה ברותחין. מוחו הגרמני לא יכול היה לתפוס את פשר המילים. "חזור על דבריך, יהודי ארור", סינן מבין שיניו בכעס, כשהוא מנסה להירגע, "ויותר ברור!"

חזרתי על הודעה מילה במילה, כשאני משתדל לבטאה ברור ככל האפשר ובקול רם, כך שהיא נשמעה למרחוק ועוררה ודאי השתוממות אצל השומרים שעמדו בקרבת מקום, על משמרתם, מתלחשים ביניהם, בניסיון לתפוס את פשר ההפרעה בחשכת הלילה. "נראה מייד ונברר" הוסיף החייל שאליו פניתי, כאשר סיימתי להסביר בירור את מטרת בואי בפעם השנייה. ברמיזת אצבע קרא לאחד השומרים שניצב לא הרחק ממנו. הלה הגיע מייד, ולאחר התייעצות מהירה עימו, ביקש ממנו לשים עליי עין, ופנה לעבר הבית, שם התרכזו הקצינים, במטרה להיוודע אם נכונים דבריי.

כאשר נשארתי עם חברו המחליף, הכריחנו לחזור ולספר לו את כל העניין מההתחלה. לשמע סיפורי פרץ בצחוק קולני, שהדיו הגיעו אף ליתר השומרים שניצבו במרחק מאיתנו. "מה

אמרת?" שח הוא, ובקשוי התגבר לבל יפרוץ בצחוק קולני חדש: "אתה רוצה להגיד לי שהקומנדו-פיהרר אציל ציך נזקק לגילוח באמצע הלילה, ודווקא על ידי יהודי מזהם כמור?"

חבטה בקת ומספר בעיטות

לא עברו רגעים מספר וחייל ה-0.0. חזר מהבית, שם התרכזו הקצינים למנוחת לילה. ארשת פניו לא העידה על משהו חיובי, להפך, היא בישרה על צרות. כשהוא כולו רותח מכעס, התקרב במהירות לכיווני, וראשית מעשיו היה לכבדני במנה בקת מקלעו על גבי. את המכה הזו הרגשתי היטב בכל עצמותי. לאחר-מכן פנה לחברו, שהחליפו בשמירה, והסביר לו שאכן הוא ביקר בבקתה, אך כולם, לרבות אמיל ציך, ה"קומנדו-פיהרר", נתונים בתרדמה עמוקה. לפתע הסתובב אליי וסינן מבין שיניו: "אתה רצית לברוח, יהודי ארור", צעק לעברי "אולם יש לך מזל. אינני רוצה להפריע את שנת הקצינים בדממת הליל, אחרת הייתי מרוצץ את גולגולתך חד-שתיים בכדור "דומדום". לבסוף, כתוספת לחבטת הקת ולדברי התוכחה, הכניס לי מספר בעיטות הגונות באחורי, כשהן מלוות בצעקה: "האו-אפ!" שמשמעה – הסתלק!

כחץ מקשת הסתלקתי כל עוד רוחי בי. מאוד חרה לי על אשר לא ניתן לי לבצע את פקודת הקצין אמיל ציך לגלחו. עוצמת הכאב הייתה די חזקה והתפשטה מן הגב אל יתר איברי. בקושי הצלחתי למצוא את דרכי חזרה לעבר חברי למסע, שהיו שרועים בשדה הפתוח והמקפיא, כמו פגרי מתים שלאחר קרב קשה. חיפשתי מקום פנוי בין הגופות הנוחרות בכל גווני הקשת המוסיקאלית. לבסוף צנחתי אין אונים חיש מהר, בניסיון להיטמע בין השכובים. פחדתי מאוד שהחייל ימשיך מאוחר יותר לחפשני ולהענישני הוגן עם אור ראשון. השענתי את ראשי הקודח והדואב על גופה מכורבלת, ספק חיה עדיין, ספק מתה כבר, ורק אז התחלתי לחשוב על מה שעבר עליי ברגעים האחרונים.

התעוררות והנה חלום

לפתע, תוך כדי התעמקות, נעשה לי רע. זיעה קרה כיסתה אותי והתחלתי לרעוד כולי. לאט-לאט החל מוחי לפעול והתחוור לי שהיה זה פשוט חלום ותו לא! ואכן רק המכה החזקה בקת-המקלע החזירתי למציאות והיא סייעה לחשוף את כל הנסתר ממני, אך לפני שעה קלה.

נראה שההשגחה העליונה פעלה כאן במודע. באותו לילה נתקיימה ההבטחה: "לא ינום ולא ישן שומר ישראל". אילולא העירני החלום לגשת ולגלח את המפקד ציך בחשכת הלילה, מי יודע אם לא הייתי עכשיו שרוע קפוא כמו ההמון חברי למסע על האדמה הארורה הזאת, עוד קורבן שווא למסע האימתני בין יתר הנספים.

למרות העייפות המרובה שנצטברה בקרבי, לאחר כל מה שעברתי בדקות האחרונות, לא יכולתי לעצום עין. ראשית, פחדתי מאותו גרמני שאולי התחשק לו לסיים את מה שלא גמר איתי בלילה. ושנית, סימפוניית הנחירות אמנם נמשכה, אולם בפחות תעוזה. פה ושם יכולת עדיין להאזין לצפירות ולנחות משונות שהעידו על בעליהן שעודם בחיים. אך במקומות רבים נדם זה מזמן קולם, דבר שהעיד כאלף עדים שהקור והכפור פעלו וניתקו את פתיל חייהם של הנרדמים לנצח.

יום ראשון: 21.1.1945

באופק המרוחק נראה פס חיוור שעלה והתרומם אל-על. יום חדש הפציע ופשט בסביבה. כעת ניתן לי להביט ולראות, פחות או יותר, היכן אנו נמצאים. צילי הבקתות של הכפר הקרוב שבו השתכנו הקצינים החלו להתלבט. האם יביא יום חדש זה הפתעות טובות, אז חס-וחלילה רעות? הלב, שתמיד נסך בי אופטימיות ועזר לי לעבור תקופות רעות לא פעם אחת, לא רצה להאמין שאכן המוות אורב לי בהמשך היום. אולם הצצה חטופה אחת על חבריי לצעדת-המוות – כשהם שרועים ומפוזרים בקרבת הכביש – הספיקה לכבות את הגחלת האחרונה של תקווה שטרם כבתה. מרחוק, בבקתה הקרובה, נשמע רעש קל. הקצינים ודאי כבר נעורו והתחילו לתכנן לנו את המשך גורלנו. שוב התחלפו השומרים ומלבי נגולה אבן כבדה. אותו חייל o.o. הוחלף למנוחה וודאי ישכח ממני.

אסירים קפואים

מכיוון שלא ישנתי מאז החלום הנורא, לא הייתי קפוא כל-כך כמו אלה האחרים. לידיי החלו להתעורר מספר אסירים, ובאין יכולת להניע את גפיהם הם התייפחו כמו ילדים, והמראה היה טרגי ממש. השתדלתי להרגיעם עד כמה שאפשר. ידעתי שנגד קפיאה טוב להשתמש בשלג. לכן אספתי קצת שלג בירכתי הכביש, שם לא שכבו האסירים, נתתיו לבוכים, והם החלו לשפשף את גפיהם. ואמנן לאחר מאמץ הצליחו להתרומם מעל רבצם. לחברים הקרובים סיפרתי מה שעבר עליי באותו לילה, אך הם מיאנו להאמין לסיפור. רק לאחר שהראיתי להם את סימני המכות שכיבדני השומר ניאותו להאמין לדברי. לבסוף אמר לי אחד מהם: "מי יודע אם לא היה יותר טוב להירדם ולא לקום כלל". חששותי על מספר רק של אסירים שקפאו מקור התבררו, לדאבוני, כנכונות. הם היו רבים מספור ולא עזרו שפשופי שלג. גופותיהם הנוקשות דמו לשלדי לימוד במוסד ראי. מעיניהם המזוגגות ניבט פחד מוזר, אך עליי הוא כבר לא יכול היה להשפיע בכלום. במה לא נתנסיתי בזמן האחרון?

לקום! ולהתייצב!

לא הספקתי לתהות על מה שעולל הכפור בלילה שעבר והנה ניתנה פקודה מאחד הקצינים, לקום מהר ולהתייצב בשורות בחמישיות. ערימת הגופות שעדיין נשמה החלה להתנועע, כאילו מישהו ניער אותה לפתע. לא אשכח לעולם תמונת זוועה זאת – איך מתוך רבצם התרוממו במין התפתלות האסירים העייפים. הם נידמו כמוקיונים בקרקס שלא מן העולם הזה. למרות 'המנוחה', הרגשתי שאני זקוק לפוש מחדש. לא אחד מאלה שקמו לקול הפקודה והתייצבו בקושי, צנחו לבסוף חזרה ארצה. שבורים וגם רצוצים היינו והרגליים התקשו לשאת את משא הגוף, שנתלש והלך משעה לשעה. התפללתי בלבי שאוכל להחזיק מעמד ולא אצטרך להצטרף לאלה שהתמוטטו ונפלו כמו קמה קצורה בשדה.

ה-o.o., בראותם שפעולת הקימה מתמשכת והולכת, ניגשו לעבודה בשיטותיהם המנוסות: קודם כל לא לעזור! מי שניסה לסייע לחברו כובד במכות רצח. אחר-כך החלו למיין את האסירים, קרי: סלקציה. את המסוגלים לעמוד לחוד ואת הנחשלים והנכשלים לחוד. המהומה הייתה גדולה והזעקות – עד לב השמים. הבחנתי באסירים מספר שביכרו להישאר במקומם ולא להמשיך: פשוט, הם לא מצאו עוז וכוח להתרומם. בעיניים פקוחות ומבט של ייאוש גמור המתינו לגזר-דינם שלא איחר להופיע. הגרמנים, שאצה להם הדרך, הסתערו בחמת-זעם על המסכנים שהיו שרועים לאורך הכביש. היריות כונו אליהם, מבלי להבחין בין הקפואים לבין

אלה שלא יכלו לאגור כוח ולקום. כדורי ה'דומדום' זרעו מוות וחיסלו מספר רק של אסירים. וכך, השורות הלכו ונתמעטו מרגע לרגע. קול צחוקם של חיילי ה-0.0. בעת ביצוע רצח זה, הקפיא את דמי, והשפיע עליי בצורה חמורה. "זוהי התעמלות הבוקר שלנו", אמר אחד הגרמנים לחברו בזמן שירה ללא רחם בקורבנותיו. הרגיז אותי במיוחד הכיתוב בגרמנית שעל אבזם חגורותיהם של חיילי ה-0.0: 'Got ist mit uns' (אלוהים עמנו...)

לאחר חיסול 'הקפואים'

לא חסר היה הרבה שיחסלו גם את הייתר – הכשרים עדיין לצעוד הלאה. גם כשפסקו קולות הירי לא נרגעתי – וכי דבר גדול הוא להמשיך ולסיים את כל העניין ולגמור אחת ולתמיד את כולנו? הרי היינו חסרי אונים לחלוטין ונתונים בידיים אכזריות, אז מי מונע בעדם מלבצע את זממם? אולם נראה שחישובם היה אחר. לאחר שנדמו הקולות של המקלעים והמהומה שסבה, נשמעה פקודת "קדימה צעד!" והשיירה זזה ממקומה, בהשאירה מאחוריה מאות חברים למסע האומלל, קפואים וירויים כאחד.

עם התחלת הצעידה מחדש התעוררתי קצת מקיפאונִי. עודדתי את עצמי שעדיין אני חי וזה העיקר. עם כל צעד החל הדם שוב לזרום בעורקיי, ותקווה חדשה ניצתה בליבי: אולי, אולי בכל זאת עוד אזכה לשרוד ואוכל לספר את הכול בשמחה. אולם מחשבת-עידוד זאת באה לקיצה תוך זמן קצר. לאחר כעשר דרך נזכרו ה-0.0. שאנו צועדים לא מספיק מהר, ובקולות תרועה מלוות בחבטות של המקלעים החלו מאיצים בנו לרוץ מחדש.

שוב חזרו ונישנו תמונות האימה של הימים הקודמים: מעידות, החלקות וסתם נפילות מחוסר שיווי משקל, וכדי להרבות בנפגעים מנעו מלהגיש עזרה. לא פעם נאלץ הייתי להסתכל ימינה ושמאלה לפני שעלה בדעתי לעזור לנופל, פן אפול בידי הרצחניות של חיילי ה-0.0. אמנם, גם הם התעייפו לא מעט, אך לא אבו להרפות מהמרוץ. שוב ושוב דחקו בנו למהר ולהתקדם, בהגדילים את מספר הקורבנות. דם החפים מפשע סימן את הדרך הארוכה מן המחנה יאבז'נו ועד לכאן.

נטפלים גם ל'בריאים'

בד-בבד עם החשת הצעידה והמשך הריצה הלא-נורמאלית, שבוצעו במין סרקזם גרמני, גבר תאבונם של חיילי ה-0.0. – מי יעלה על מי במילוי תפקידו. נלהבים מחיסולם של האסירים לאחר 'ליל המנוחה' בשלג, החלו מכלים את זעמם גם באלה שצעדו נכון. הם נטפלו לכל מי שלא מצא חן בעיניהם, עד להפלתו. ברגע שנפל חיסלוהו מיד. נטול-כוח, כשעיניי זולגות דמעות שקפאו עד מהרה, השכחתי לרוץ בהרגישי שנפשי הולכת וכלה מרגע לרגע. בכוחות על-אנושיים נלחמתי עם הייאוש שעמד לאפוף אותי. כה צר היה לי להתמוטט לאחר כל מה שעברתי עד כה. בשארית כוחותיי השתדלתי לא לפגר, להמשיך ויהי-מה. לא ליצור פער ביני ובין אלה שהקדימוני, ולא להימצא בין הנחשלים מאחור!

שמש בוקר עלתה, לאחר שערפל אפרפר פינה לה מקום. הקור באותו בוקר גבר והלך עם זריחת החמה. קרניה המוזהבות לא יכלו להיטיב עם מצבי הרעוע. מרוב התאמצות נתכסתה גופי בזיעה דביקה שנצמדה לעורי. קור וחום נתערבבו ביחד והכבידו מאוד על התקדמותי. המעיל הבלה שהחזיק איכשהו מעמד ולא נטשני כל הדרך, נפתח לפתע מלמעלה, וגרם לי צרות צרורות. ניסיתי לכפתרו, אולם אצבעותיי הקפואות למחצה מיאנו לבצע פעולה פשוטה זו. הקור שחדר בין כנפי המעיל היכה בחוזקה על חלק גופי התחתון, שבצבץ מתוך הכותונת הכמעט פתוחה. נתון הייתי לרחמי-אל.

מרחוק נראו בתיה של עיירה או עיר גרמנית. המבנים הראשונים החלו להתבלט יותר ויותר. שוב עלינו על כביש שהיה די חלקלק וגרם לקורבנות נוספים. מי שיכול היה לרוץ ולא למעוד, מחמת החלקה, נפל אחורנית מסחרור וגרם לתקלות לממשיכים אחריו. זריזותם של חיילי ה-0.0. הייתה ניכרת: כדור 'דומדום' חיסל את המתמוטט בן-רגע.

בראותי שכוחותי הולכים ואוזלים, ועוד מעט ואצנח גם אני חיפשתי מישהו כדי להחזיק עימו ידיים. ידעתי שאמצעי עזר זה אסור עלינו, אך היה זה הרע במיעוטו. מוטב לקבל מכה מאשר להשתרע על הכביש. לידיי רץ בחור ממושקף כבן שלושים. ראיתי בו הזדמנות נאותה להקל קמעא על שנינו, והסכמנו להמשיך בצוותא. כשכפות ידינו שלובות זו בזו עשינו את הדרך ביחד. כמובן שלא שכחנו להזכיר זה לה, שעלינו להיזהר מעינו הרעה של חייל 0.0. לבל יתפסנו. כשרק התקרב אלינו גרמני כזה, מיד הרפינו לרגע קט את כפות ידינו, כאילו אנו רצים לחוד.

התברר לי שחברי לריצה הוא יליד פולין. פניו היו כה חיוורות, למרות המאמץ הגופני, כאילו נפל לתוך בור סיד. בבבואתו ראיתי את עצמי. הוא נראה כבחור-ישיבה. בדיבורו הורגשה עדינות. בדרך נס ממש החזיקו משקפיו מעמד עדין ולא צנחו עד עתה, כי בגלל קוצר-הראייה שלו לא היה מסוגל להתקדם, וודאי היה מוטל כבר מזמן אי-שם בדרך.

פסח ימניק

רצנו יחד דרך רחובות שוממים. נפש חיה לא נראתה בסביבה. העיר הבלתי מוכרת לי הייתה די גדולה, כי נראה בה בתי מידות לרוב. בגלל קושי לשוחח מחמת הקור שהקפיא את הפנים, לא דיברנו מלבד מלים בודדות, ובהם מסר לי את שמו: פסח ימניק.

הייתה כבר שעת בוקר כאשר השיירה, שהמשיכה להתקדם בצעדי ריצה ועדיין החזיקה מעמד, קיבלה פקודה: "השמאל!" בתחילה חשבתי שהכביש נמשך לאותו כיוון, אולם כאשר התקרבותי יותר למקום הבחנתי במחנה מתויל לא גדול. כל השיירה, או יותר נכון מה שנשאר ממנה, הוכנסה לתוכו, כשה-0.0. מנצחים בכל כוחם על התפקיד בליווי דחיפות וצעקות.

שוב פקד אותי פחד נסתר. מה שוב מכינים לנו הגרמנים? מה עומדים לעולל לנו עכשיו? האם תהיה זו מנוחה כלשהי, או אולי יחסלו אותנו חס וחלילה? בלב שבור ומחשבות רעות עברתי את שער המחנה. רעיון הבריחה שדגר במוחי כל זמן הצעדה לבש פה כיוון שלילי. בשטח סגור יש לשכוח ממחשבה של הסתלקות. למרות שהראשונים כבר היו בתחומם ממגע ידיהם של ה-0.0. נדחפו אלה על אלה מבלי יכולת להבחין בצועדים מלפנים. מרב בהלה נרמסו מספר אסירים.

מחנה בלכהמר

המחנה, ששמו נודע לי אחר-כך – בלכהמר (BLECHHAMMER) – היה לא גדול מאלה שהכרתי, ושימש ציון-דרך במסע האימים שלי. לאחר פקודה מאת קצין אחד, נכנסתי לאחד הצריפים שעמדו פרוצים. נראה שאסיריו עזבוהו לא מזמן, כי במחנה שרר אי-סדר, דבר שנגד את ההוראות החמורות של ה-0.0., מייד צנחתי על אחד הדרגשים. המקום דמה יותר לאורווה מאשר למגורים, אפילו לאסירים. את החבר החדש, פסח ימניק, איבדתי תוך כדי ריצה בפנים המחנה. מאוד הצטערתי, בגלל הבהלה נמנע ממני לקשור קשר עם מישהו שמצא חן בעיניי. לאחר שהשטחתי על משכבי, עייף, לא יכולתי לאזור כוח ולהתחיל לחפשו. בינתיים השתדלתי לנוח ככל האפשר לקראת העומד להתרחש. "לאחר שאפוש קמעא", אמרתי לעצמי, "אתחיל לתהות אחריו".

[6]

פורת משה

צעדת המוות מווינה למאטהאוזן

משה פורת נולד ב-1931 בהונגריה. בן 9 היה כשפרצה מלחמת העולם השנייה. בן 13 היה כאשר נכנסו הגרמנים להונגריה. עבר את איימי השואה, קוצצו פאות ילדי המשפחה, אביו נרצח, המשפחה עברה טלטולים קשים כאשר נאלצו לנדוד ממקום למקום, צעדו בצעדת מוות, אמו בת ה-44 נשארה עם 5 ילדים מגיל 7 עד 17. משה "חגג" את הבר-מצווה שלו במרתף של בית חרושת ללבנים בדברצן ששימש כתחנת – ריכוז של יהודי האזור לפני הישלחם למחנה ההשמדה אושוויץ.

משה הגיע עם אמו ואחיו למחנה עבודה בווינה ומשם הלך במצעד המוות למחנה מאטהאוזן.

לאחר שהצליח להינצל מן התופת, היטלטל באירופה כ-3 שנים. בגיל 17 עלה לארץ-ישראל. עבר שנת הכשרה בכפר הנוער הדתי בכפר חסידים, אח"כ הצטרף לקבוצת שלוחות שבעמק בית-שאן והתגייס לצה"ל.

דני מוברח מבית החולים

והימים בין פורים לפסח. הצבא הרוסי מתקרב לווינה; תותחיו מפגיזים ומרעישים את פרבריה המזרחיים של העיר, והשחרור היה ממש שאלה של ימים. הציפיות הגדולות והתקוות הנראות כמטחוויות תותח מאיתנו מילאו את ליבות כולנו שמחה אצורה ואושר סמוי – אך שהותו של דני בבית החולים עוררה חרדה רבה בליבותינו לגורלו ועתידו. מה עוד שזה ימים מספר הושבתה המחנה בהאקן-גאסה, כמו במחנות כפייה אחרים בסביבה: אין יוצא ואין בא. גם לא יוצאים לעבודה! שמועות רדפו שמועות כי עומדים לפנות את כל עובדי הכפייה מערבה, כדי למנוע שחרורנו על ידי הצבא הרוסי.

אמנו היקרה נתמלאה דאגה נוראה. מרוב חששותיה כמעט ומרטה את שערותיה. את זעקותיה לגורלו של דני הקטן שלנו בלמה בידיה הגרומות... היא בכתה, התחננה, פנתה לכל מי שיכלה וביקשה כי יאפשרו לה לבקר את בנה בבית החולים. כאשר אושרה לה היציאה לבית החולים – אזרה אומץ בלתי ניתן להסבר, הוציאה אותו מתוך מיטת חוליו, הכתיפה אותו על כתפיה החלשות והגניבה אותו אל מחוץ לבית החולים. "הביתה", להאקן גאסה. היה סיכון רב בהוצאתו של ילד רך מבית החולים, ימים אחדים לאחר ניתוח תוספתן. אלא שאימא הייתה בתחושה חריפה כי אנו עלולים לאבד את דני.

הרוסים כבר עמדו בשערי העיר. אנדרלמוסיה הולכת ומשתלטת בכל. כבר ימים אחדים שלא מוציאים אותנו לעבודה. החרדה לעתיד הקרוב ממלאת כל נפש וגוף. אולי ירצה השם ונצליח להינצל?

אולי ישכחו על קיומנו ויניחו אותנו לנפשנו?

והנה יום אחד, הימים ימי מרס אחרונים, בחול המועד פסח – מוציאים אותנו מבניין ה"קנאבן שולה", מאיצים בנו בצורה שלא נהגו בנו חודשים רבים. איש-איש לוקח את תרמילו, בו שארית ה"רכוש" אשר צבר בעשרות חודשי ה"שבע" – ואנחנו כבר בחוץ, עומדים לצעוד אל הבלתי נודע.

**אסירים בצעדת מוות שיצאה מדכאו לכיוון וולפרטסהאוזן.
צולם בחשאי בידי תושבים מקומיים. גרמניה, אפריל 1945**

מצעד המוות

אנחנו בדרך, בקרב שיירה ארוכה של הולכי רגל. שיירות-שיירות נעות בדרכיה של אוסטריה, בכיוון הכללי: ממזרח למערב. כל הדרכים המובילות מהמטרופולין, מווינה, מוליכות לעבר הגיהנום, למקום שקוראים לו מאוטהאוזן. שיירות של אלפי יהודים מעונים, עייפים ויגעים, אלפים רבים, רבבות של יהודים – כמעט כולם נשים וילדים. זה חודשים רבים שלא ראינו דמותו של אבא יהודי. רק נשים, ילדות וילדים. לא רק אצלנו, במשפחתנו, נעדרו הגברים – אבא ואחינו הגדול, שבח, בן השמונה-עשרה. בשיירתנו, אשר מנתה מאות רבות – או אולי אלפים אחדים, מי יכול היה למנות את כולם – היו גברים בודדים; כל השאר, כאמור, היו נשים וילדים בלבד.

כל חיינו בתקופה האחרונה, כל אשר אירע והתרחש בחיינו ה"וינאיים" – כל זה קרה במסגרות מקופחות כאלו, מסגרות קטועות, פלגי משפחות אשר הסבל, העינויים ואימת העתיד הקרוב מרחפת כל הזמן מעל לראשינו.

במרס עבר קו החזית המזרחי בהונגריה. באפריל התקרב הצבא הרוסי לגבול האוסטרי וחוסר הוודאות לעתיד הקרוב העלה חרדות מבוקר עד ערב. בחסות קציני אס.אס. ואנשי משמר קשישים הוחל בפינוי המחנות אשר על גבול הונגריה לעבר תחום הרייך. עד מהרה החל הפינוי גם מאזור וינה, ששכנה לא הרחק מהגבול ההונגרי. התהלכה שמועה עקשנית, שהודלפה מחוגי השלטון הגרמניים, כי מסתמנת מגמה להשתמש ביהודים הנמצאים עדיין במחנות הכפייה במזרח אוסטריה, כקלף מיקוח במשא ומתן עם ארצות המערב המנצחות: שחרור יהודים תמורת תנאי כניעה נוחים יותר. אלא שבמציאות היו פני הדברים שונים לחלוטין.

גל הפינויים העיקרי החל בסוף חודש מרס. חלק מהמפונים הועבר ברכבות לעבר מחנה הריכוז הגדול במאוטהאוזן, אשר ליד שפך האנס אל הדנובה, לא הרחק מהעיר לינץ. כיוון

שהרכבות לא הספיקו להעביר את כל המפונים, הן בשל תקלות שנבעו מתנאי המלחמה – הפצצות – והן בשל צרכי האספקה ליחידות הצבא, החליטו הגרמנים להעביר רבבות עובדי כפייה בשיירות רגליות, מצעדי עינויים המלווים מעשי רצח והתעללות. אלפים רבים כשלו ונפלו בדרכים. במסע הזה אסור היה להזדחל. מי שלא היה בכוחו לגרור עצמו בתוך השיירה, או אם חלילה כשל מעייפות ומאפיסת כוחות – אחת הייתה דתו: ליפול במקום מיריית אקדח של חייל גרמני. על כל צעד ושעל ארב לנו המוות.

השיירות סתמו את דרכי אוסטריה. התעבורה בכבישי הרוחב מווינה למאטהאוזן נשתבשה. זכות קדימה הייתה, כמובן, לחיילי הצבא הגרמני הנסוג וליחידות האספקה והתחמושת של צבאות הרייך. כל אימת שהגיעו מכוניות צבא – נצטוונו לפנות את הדרך, לרדת מייד מהכביש אל צידי הדרך, במהירות רבה ביותר. לא פעם אירע ששומרינו לא הספיקו להזהיר אותנו בעוד מועד – והתוצאה הייתה בלתי נמנעת: אנשים נדרסו תחת גלגלי המכוניות. חוש הזהירות של ילדים ונשים נתקהה מקוצר רוח ומיגיעה קשה, מעייפות ומאפיסת כוחות. אירועים נוראיים כאלה שפקדו אותנו מפעם לפעם חזרו וזעזעו אותנו שוב ושוב, אך הלחץ בו היינו נתונים – להמשיך ולהמשיך, לא לעכב את השיירה, מחמת הגורל הצפוי למפגר ולמפריע – גברו על זעזועי הנפש והחרדות.

היינו הולכים בשעות היום ונעצרים למנוחת לילה. זמן ההליכה ומשכה לא היו קבועים. מלווינו, קציני אס.אס. ואנשי משמר, פעלו לפי הנחיות שקיבלו מגבוה. מדוע הלכנו ביום מסוים מרחקים גדולים וביום אחר פחות, או מדוע היו החניות יום אחד פחות מאשר בימים אחרים – לא ידענו וההחלטות נעלמו מבינתנו. ברור היה שהגרמנים משתדלים בכל מחיר להימנע מליפול בידי הרוסים, גם אנחנו וגם הם. ואכן, במשך שלושת השבועות בהם הלכנו במסע מוות רגלי זה נמצאנו בטווח תותחים מיחידות החלוץ הרוסיות, שהלכו ונשפו בעורפנו. רעמי התותחים הרוסיים היו לנו במוסיקת רקע של תשועה וגאולה מחד, ומאידך – פחדי מוות וסייטי אימים בחנותנו בלילות.

צרה צרורה גרמו לנו מטוסי ה"שטוקה" הגרמניים, אשר יומם ולילה ניסו לשבש את התקדמות הרוסים, תוך שהם נוסקים וצוללים באיום מורט עצבים. בשל המרחקים הקצרים בין הרוסים המתקדמים לבין היהודים בשיירות המוות, היו מטוסי ה"שטוקה" צוללים גם לעבר שיירותינו ומפליאים מכותיהם בנשים וילדים. הפחד ניבט בכל עין, שיחק את רצון החיים ושיגע את עייפי הדרכים. צליפת תותחיהם של המטוסים הללו תבעה קורבנות רבים והייתה לעניין עיקרי בשיחם-ושיגם של האומללים.

החולשה המצטברת של ההולכים במצעד המוות החלה לתת אותותיה. מיום ליום הלכו ונתרבו בקצות השיירה יריות החיסול של חיל המשמר במאסף... כל ירייה – חלל נוסף. ואנחנו הולכים והולכים ונפשנו קצרה ותפילה על שתפינו: תו תיעצר השיירה לרגע, לשהות מה, כדי שנוכל להשיב מעט את נפשנו הלאה.

חניות הלילה נקבעו בעיקר באסמים או בגרנות שבפאתי הכפרים; יש שאתר החניה נקבע שלא במקום מגודר ומסוכך, אלא סתם בשדה לצידי הדרכים, תוך התרחקות מעטה מן הכביש. אם נתמזל מזלנו ומצאנו סככה גדולה להצטופף ולהסתופף בה – שפר חלקנו. יום "טוב" היה כאשר בחניית לילה כזו חיכו לנו עם מעט מזון, אשר נחטף על ידי החלכאים, למרות העייפות הנוראה. אך לא כל יום היה לנו "יום טוב" כזה. בימים שכאלה היינו בצרה צרורה. היינו מנסים את מזלנו, תוך שאנו מחפשים בסביבה קצת מזון, ולא תמיד בהצלחה.

משפחה קטנה במרוץ עם המוות

רגע קשה, מחריד – מהאיומים ביותר שעברו עלי בימי חלדי – עבר עלי במסע אימים זה, אשר הכינוי "מצעד מוות איום ונורא" אינו מוגזם כלל וכלל. אני אומר וכותב "רגע", כמושג של זמן קצר, אך האירוע באותה שעה נמשך כנצח – אף כי לאמיתו של דבר לא היה זה אלא מעשה נורא שנמשך 20 או 30 שניות בלבד!

אנו נעים בשיירה. אימא צועדת לפנינו, כאשר אחינו דני, בן השמונה, נישא על כתפיהן של אימא ושל אחותנו פנינה, בתורנות. וצריך לזכור שאימא כבר הייתה מותשת מכל אשר עבר עלינו ואילו פנינה עדיין לא מלאו לה שש-עשרה. לא אחת ניסו מלווינו, אנשי אס.אס., הגרמנים או האוסטריים, להתנכל לחייו של דני, להפילו מעל גבה של אימא או מעל כתפיה של פנינה – תוך כדי הליכה מייגעת, ולפעמים אף תוך ריצה של ממש – אך אנו לא יכולנו, ולא רצינו בשום אופן ובשום מחיר שבעולם, לוותר על דני, שעדיין לא החלים מניתוח התוספתן. כמעט את כל חפצינו השלכנו בצידי הדרכים, אך את דני שלנו, אחינו הקטן, אימצנו אלינו ונשאנו אותו עלינו לאורך כל הדרך.

אשר, הגדול מדני, היה אז כבן 12, גם הוא כחוש מרעב, מתלאות ומעמל הדרך, אך גם מעבודת הפרך בה עשה במשך עשרת החודשים בווינה – אחינו זה השתרך ונגרר לצידה של אימא. ומסביבה של אימא – ה"גיבורים" שבמשפחה: אחותנו פנינה, בת השש-עשרה, ואנוכי, זה שלפני עשרה חודשים חגג את בר המצוות שלו. אנחנו ה"גיבורים", היינו ה"מפרנסים" של המשפחה והדואגים לה.

זהו תיאור הנפשות הפועלות של אותו אירוע. הזמן: שעות אחר הצהריים. הערב כבר מחכה לבוא ולתת מזור קל לעייפותנו. הצבא הרוסי במרחק קטן ביותר מאחורינו, אולי קילומטר אחד ואולי פחות מכך. מלווינו נצטוו באיסור חמור שלא לאפשר לנו ליפול בידי הרוסים. על-כן החליטו להריץ אותנו מהר מערבה. במשך כשעתיים רצנו. כן; השיירה כולה – נשים וילדים – רצו ורצו – אולי 20 קילומטרים. דומה כי ריצה כזאת לא נראתה מאז ומעולם. מימין ומשמאל לשיירה – חיילים, אנשי משמר, פרשים על סוסים מעלי קצף; אחרים משמיעים קולות נפץ מאופנועיהם וכולם מאיצים בנו, מזרזים אותנו ברעש ובצעקות למר יותר! מהר! מהר!... אין בהם טיפה של רחמנות. מי שנעצר – נורה מייד.

אנו רצים בשארית כוחותינו הדלים... אימא גוררת את רגליה, נושמת ונושפת, ועל כתפיה רכוב דני הקטן. על ידה השמאלית היא נושאת את תרמיל המזון, ואילו ידה הימנית של אימא לופתת את ידו השמאלית של אשר. ומאחוריהם, צמודים עד כמה שאפשר, אני ואחותי... וכולנו רצים ורצים, משתדלים לשמור על קצב אחיד.

תוך כדי ריצה אני קולט את מבטו של אחד הקלגסים. אני חש כאילו עינו צרה בנו, במשפחה הקטנה שעדיין מחזיקה מעמד. לאחר שנים רבות אני עדיין רואה את מבטי השנאה והקנאה שלו. מדי שנה בשנה, כאשר אנחנו קוראים בפרשת התוכחה: "גוי עז פנים, אשר לא ישא פנים לזקן ונער לא יחון" – שוב ושוב עולה לעיני דמות הרשע של הקלגס.

גם על כתפי אחותי תלוי תרמיל ובו נכסי המשפחה, שהצלחנו לשמור עד כה: הכתובה של אימא ותעודת הנישואין של ההורים, מסמכים של בני המשפחה – תעודות בית ספר, תמונות משפחתיות, התפילין שלי, סידור התפילה ועוד חפצים קטנים בעלי ערך רגשי. ידה הימנית של פנינה מחזיקה בתיק אריג מלאכותי – עשוי מסיבי נייר, נייר ממש – ובו שארית הבגדים של המשפחה. ידה השמאלית אוחזת בידו הימנית של אחיה, כלומר שלי, אחיזה חזקה ואיתנה עד כדי נעיצת קצות אצבעותיה וציפורניה לתוך ידי הקטנה.

בידי השמאלית נמצא חזק-חזק נכס יקר ביותר לעת כזו: 2-3 חצאי כיכרות לחם, צנצנת ריבה ושקית איטריות מבושלות. הו! האיטריות והריבה שימשו כ"מנות ברזל"; כי הם לא התקלקלו ובכל שעה קשה, בימים שלא קיבלנו דבר למאכל, יכולנו להכניס משהו לקיבולינו הקטנות והמצומקות.

הקלגס שוב מעיף עלינו מבטו ו... – אז מגיע הרגע הנורא. בום! קת רובה נוחת על גב אחותי, היא נופלת קדימה, "מועפת" בתנופה ארצה, התרמיל שעל גבה מועף גם הוא מעל לראשה, קדימה לפני, אחיזתה בידי נותקה, ואף-על-פי-כן נגררתי אחריה ונפילתי ארצה. ידי השמאלית, אשר החזיקה חזק-חזק את מלאי האוכל לשעת חירום נתרופפה ומתוכה נגשר התיק. תוך ניסיון התרומם ולקום חשתי במכת הרובה על ראשי. או-אז איבדתי לגמרי את אחיזת ידה של אחותי. חשתי סחרחורת קלה למשך חלקיק השנייה. נפילתי ארצה, ידי הימנית מחפשת את יד אחותי לבל תאבד לי, לבל תמעד "סופית" ולחלוטין. ניסיתי להתרומם ו... שוב מכת הרובה בראשי. מעדתי ונפילתי שוב, אך אחותי הייתה עדיין לידי. ניסיתי שוב לקום כדי לגונן עליה – אך בפעם השלישית חזרה הפרשה כולה: מכת רובה שלישית... תוך הרף עין הגעתי למסקנה כי אם אינני רוצה להישאר כאן לנצח, ואם אין אני רוצה להשאיר כאן את אחותי, את אחותי היחידה, הרי אני חייב להיות חזק ולהמשיך בריצה בתוך השיירה, יחד עם כולם...

כאילו רוח חדשה נשבה בי. חשתי עצמי כמו שמשון הגיבור, אשר ברגע הקריטי בחייו לפת את שני עמודי התווך של מקדש דגון והתפלל: "חזקני באך הפעם הזה האלוקים! ואנקמה..."

ואכן, כאילו רוח נעלמה ממעל אחזה בידי הקטנה וכיוונה אותה ברגע משבר זה לתוך ידה של אחותי בשנייה אחת קצרה, אך יחידה במינה בחיי אנוש עלי אדמות. ואנחנו קמנו ונתעודד... ושוב רצנו ורצנו...

הרבה יריות מוות נשמעו באותה שעת בין ערביים של ריצת מעונים בדרך הייסורים.

שני ילדים יהודים מול מאות קציני אס.אס

זה השבוע השני מאז שולחנו בחופזה מווינה, וכבר נראה לנו מחנה עבודת הכפייה בהאקן-גאסה כאילו היה "גן עדן"... האומנם כה קצר הוא הזיכרון שלנו? רק לפני שנה אחת היינו עדיין משפחה מאושרת. אבא איננו איתנו, גם אחינו שבח נלקח מאיתנו – ואנחנו מתגעגעים לימי המחנה בלעדיהם, רק שיהיה גג מעל לראשינו, מיטה להניח עליה גופנו בעת ליל ומזון בטוח וקבוע יום-יום. האומנם לזה אנחנו מתגעגעים?....

כבר מספר ימים שלא קיבלנו אוכל ממלווי השיירה. אף פעם אינך יודע אם ומתי תקבל אוכל. לפני שלושה ימים ניתן לנו מעט לחם ועוד איזו דייסה ולא עוד. הדאגה לקיומנו הפיסי העסיקה אותנו מאוד. וכך, בברכתן של האמהות היינו יוצאים לשוטט בסביבות מקום החנייה – אולי נצליח לעורר את רחמי הכפריים. התארגנתי, יחד עם בת דודתי הינדו, למבצע "שנור". מצאנו דרך להתחמק מן השיירה, ולהביא אוכל למשפחותינו. מהיכן יימצא לנו? הדבר לא היה פשוט כל-כך, אף שברור היה כי קץ המלחמה נראה כבר באופק, ולא ייתכן שאפילו אדם פשוט לא יחוש בזה כשהוא רואה את נסיגתו המהירה של הצבא הגרמני. והנה, לאכזבתנו המרה, הרי למרות התקרב קץ המלחמה – האנטישמיות עדיין מפעפעת. השנאה ליהודים ולנושאי הטלאי הצהוב על החזה וסרט צהוב על הזרוע השמאלית – אינה פוסקת. והנה, אנחנו, שני ילדים רזים, דלי גוף וכחושי מראה, מנסים לבקש טרף לביתנו – אלא שמרבית הדלתות נטרקות בפנינו. נעילת הדלת מלווה לא אחת בגידוף גרמני אופייני: "פרפלוכטה יודה, ראוס!" (יהודי מקולל, החוצה!).

וכך זה חוזר – פעם אחר פעם. מרבית בקשותינו מאת הכפריים מושבות ריקם. אף-על-פי-כן לא נואשנו, כי לא יכולנו להשלים עם מציאות של רעב. מוכרחים היינו להמשיך ולחפש, על

אף האכזבות – ולדאוג לאוכל, להיום ולמחר, למחר הבלתי ידוע. הצלחותינו היו מעטות, השגנו שאריות מזון, בעיקר לחם.

אחד המקרים הבלתי נשכחים בפרשת חיפושי המזון קרה לנו, לי ולבת-דודתי, כאשר כבר היינו בפרברי העיר אמשטטן, יותר ממאה קילומטרים מערבה לווינה, מקום שבסביבתו בא הקץ לצעדת המוות, שנדמה היה כי אין לה סוף, מקום שלא הרחק ממנו הועמסו על רכבות עד למאוטהאוזן.

בשעות אחר הצהריים הגיעה שיירתנו הארוכה, שעדיין היו בה מאות נשים וילדים, אל סביבת אמשטטן. מימינו, מצפון לנו, השתרע אזור הררי. במשך הימים הרבים של ההליכה רכשנו ניסיון רב בשיטת ה"שנור". ידענו שאין אנחנו הראשונים המחפשים כאן אוכל. רבים כבר "גילו" את האזור בטרם הגיענו הנה. המוח היהודי הקטן שלנו אמר כי צריך להתרחק מהכביש – וככל שנרחיק ממנו יגדל הסיכוי, וייתכן שתושבי הכפרים הרחוקים מנתיבי השיירות פחות "עייפים" ממחפשי המזון ופחות עצבניים. קיימת אפשרות שהם יקלו בפתיחת יד ויאותו לעזור לנו.

קל לומר: "לסטות מהנתיב", "להתרחק מהכביש" – אך איך עושים את זה? האם היינו חופשיים? ואיך אפשר להסתלק מן השמירה של שומרינו אנשי ה-אס.אס.? האם צריך לבקש מהם רשות להסתלק מן השמירה? ... אינני מדבר כאן על ניסיונות בריחה. וכי ניתן להעלות על הדעת שנשים וילדים, משפחות מלוכדות, ינסו לברוח? ומה עוד באזור גרמני-אוסטרי, לא מוכר לנו. ואנחנו – עייפים, טרודים ומרודים, מחפשים מעט מזון ואפשרות לנוח מעט, לנוח, ולהנה, לא אחת העלימו מלוינו את עיניהם ממעשינו במקומות החנייה ואף לא מנעו בעדנו מלהתרחק לשעה קלה. כנראה שמאותן סיבות שלא ניסו לברוח – ואולי דווקא מהסיבות הנ"ל – לא חששו מהתרחקותם של הילדים.

שנינו, אני והינדו, שמנו פנינו צפונה לעבר ההרים. במרחק לא גדול מ איתנו נראה הרכס הראשון נמוך יחסית, וסברנו שלא יהיה קשה להגיע אליו. אלא שהרכס לא היה קרוב כל-כך והמעלה קשה מעט לטיפוס. מחזיקים יד ביד, מטפסים שני ילדים יהודים שעדיין לא מלאו להם ארבע-עשרה, מתייגעים לאחר יום הליכה, כאשר בלבם תפילה למרום כי ימצא להם מישהו שיזאיל בטובות לרחם על המסכנים ויציד אותם במזון מספיק לימים הבאים. אנחנו מטפסים ומטפסים... הנה, סוף-סוף, הגענו אל הרכס... אנחנו נושאים מבטינו אל מה שמעבר לרכס. עדיין נושמים בכבדות מרוב המאמץ שעשינו...

... נשימתנו נעתקה, וכמעט שפרחה: לפנינו נתגלה מחנה גדול, מחנה של ה-אס.אס. הכרנו זאת לפי הדגל עם גולגולת המוות... וכבר אנחנו רואים את אנשי ה-אס.אס. ... ברור היה לנו שנתגלנו לפניהם, בדיוק כפי שהם נגלו לעינינו. אין ספק כי נתקפנו פחד שלא ניתן לתיאור, אבל מסתבר שהיינו כבר בעלי ניסיון בהפתעות. ואולי זה היה בשל גילנו הרך. שנינו, אני והינדו, ידינו עדיין מחזיקות זו בזו, וכאילו נדברנו בינינו הגענו להחלטה מהירה: במצב זה אין נסיגה! מכאן אין חזרה! כל היסוס, כל גילוי חולשה, אחד סופם: מוות. ברור היה שנתגלנו. נדמה היה לנו שכאילו הושלך הס מסביב. התדהמה הייתה הדדית: לפנינו נתגלו מאות קציני אס.אס. בכירים, שהפסיקו לפתע את עיסוקיהם והיפנו את מבטיהם לעבר שני ילדים שלא היה כלל ספק שהם יהודים. מסתבר שהללו נדהמו והופתעו מהעזתם של שני יהודים קטנים להיכנס לתוך "מרכז העצבים" של השמדת היהודים. לא היה מקום לשום טעות: שנינו נשאנו את "הטלאי הצהוב". וראו נא – מי ניצב נגד מי...

במשך הימים הרבים בהם הלכנו במצעד המוות, למדנו להכיר את דרגותיהם של שומרינו קציני ה-אס.אס. והנה אנחנו, שני "שמנדריקים" יהודים אווזים יד ביד, מוצאים את עצמנו ניצבים מול מפקד המחנה של קציני ה-אס.אס. מי האיש שיוכל לתאר רגע דרמטי כזה? חיש בכוחו של אדם בעלמא הדין לחוש את אשר חשנו אנחנו בשניות אלה?!

תמונת מצב: **שני ילדים יהודים תוקעים מבטיהם אל תוך עיניו של אנטישמי רב טבחים, קצין אס.אס. רם דרג.** אף אחד אינו מסיר את מבטיו מאלה שעומדים מולו... שניות ארוכות של דומיה. ופתאום אני שומע את עצמי פונה אל מפקד המחנה ואומר לו בקול ברור, בגרמנית:

"בבקשה, תן לנו משהו לאכול. אנו רעבים".

את הדממה ניתן היה "לחתוך בסכין", דממה של מאות קציני אס.אס. שחיי אלפים ורבות נתונים בידיהם. אין פוצה פה ומצפצף... עברו שניות אחדות. הקצין שממולנו הסיר לפתע את עיניו מעינינו, פנה אחורה ונכנס לתוך הבניין.

אינני יודע אם הייתי באותה שעה בהכרה מלאה, בשפיות דעת מוחלטת. רק אחת אזכור: הייתי דרוך ומלא פחדים מוות – מה יקרה כעת? לאן הוא הלך? מה הוא יעשה לנו? מה יביא משם – כלב, לשסות בנו ולטרפנו? ואולי רימון, לזרוק עלינו ולרסק את בשרנו? ואולי אקדח, כדי לפצח בירייה את גולגולותינו הקטנות? ואולי, פשוט שוט, כמו השוטים המוכרים של חיות טרף אלה, כדי להכותנו עד מוות, עד צאת נשמותינו המסכנות? ברור היה לנו שאנחנו היינו בידיו, ועימו מאות מרצחים אכזריים הנתונים למשמעתו ושיעשו את כל מוצא פיו!...

חלפו עוד שניות אחדות. מפקד המחנה חזר ובידו חבילה קטנה. הוא צועד הישר אלינו ומושיט את החבילה לעברנו. ידי הימנית עדיין אחוזת חזק-חזק בידה של הינדו, בת דודתי – שכמעט ושכחתי ממנה ברגעי ההתרגשות. הושטתי את ידי השמאלית לעברו ובפשטות לקחתי מידו את החבילה.

הפלטתי משהו ילדוטי שצלצל כמו "תודה". פשוט לא היה בי עוד כוח ל הודות לו. הפחד הנורא, אשר שיתק אותנו, ניטרל את התנהגותנו כליל. ברור לי שפחדנו להסתובב וללכת, שמא יירו בנו בגבנו. לפי מיטב זיכרוני נסוגנו כשפנינו לעבר המחנה, כמו שיהודי נוהג ביסוס תפילת העמידה, כשהוא אומר "עושה שלום במרומיו", שאז הוא צועד לאחוריו בלי שישנה את מצב גופו ופניו. בהגיענו שוב לרכס הגבעה, הסתובבנו והתחלנו לרדת במדרון, בלי לפצות פה. יד אחת מחזיקה בידה של הינדו והשנייה לופתת בחוזקה את החבילה הקשורה בסרט. רק בהגיענו למחצית המדרון, העזנו להעיף מבט אחד לעיניו של השני. פרצנו בצחוק היסטרי והתיישבנו באמצע המדרון; רצינו להתפרק מהמתח, להירגע מהאירוע שפקד אותנו לפני רגעים אחדים... כמובן – פתחנו את החבילה...

בעצם, מה זה חשוב בשעה כזו לדעת מה מכילה החבילה? אבל, הרי אנחנו היינו עדיין ילדים. והסקרנות היא תכונה אנושית... ובכן, החבילה הייתה ארוזה יפה, קשורה בסרט צבעוני. אולי קיבל אותה זה לא כבר מאשתו; ואולי מידידתו או מפילגשו. לא העמקנו יותר מדי במחשבות כאלה. בחבילה היו מעט עוגות וממתקים, ונדמה לי שגם ממחטה ועניבה... פעמים רבות העסיקה אותי הקושיה שלא נתישבה לי עד היום: איך זה שרשע מרושע כזה, קצין אס.אס. רם מעלה, שאין ספק כי היה שונא יהודים צמא דם, אם הגיע לדרגתו בחיל הרצח הזה – מה הביא אותו לעשות מעשה של חסד עם שני ילדים יהודים? ייתכן – הייתי מנסה לתרץ לעצמי את הקושיה – ייתכן מאוד שבשעה זו, לקראת סוף המלחמה, כבר פקדו אותו מחשבות על העתיד.

אולי ידע בר כי שאיפות הגדלות הנאצית מתנפצות לרסיסים. ואולי בשעה כזו, בראותו לפתע שני ילדים רכים, לא חשב במונח של השמדת יהודים, ורחמיו נכמרו על שני ילדים שעיניהם חדרו לפתע את לב האבן.

יומו האחרון של מצעד המוות

זה כבר השבוע השלישי שאנחנו ממשיכים בצעידה המתמדת. השיירה שלנו נדלדלה מאוד. מתוך כשש מאות איש לא נותרו יותר מארבע מאות – נשים וילדים. רבים-רבים כשלו בצידי הדרכים. העייפות היכתה בנו עד מוות, פשוטו כמשמעו. והרעב – זה היו בו שני איפיונים: מחד, הביא לייאוש, לאובדן תקווה, לחוסר תחושה. אך, מאידך – הרעב דירבן להשיג מזון, הוא עורר את רצון החיים, את השאיפה להתגבר על כל המכשולים הנוראיים והבלתי אנושיים יום-יום ושעה שעה. הרצון לחיות נתן בנו כוח על טבעי: להחזיק מעמד! לא להתייאש!

דלה שפת אנוש מלתאר את תעצומות הנפש וכוח החיים מצד אחד, ואת מחזות האימים בקרב אנשים חסרי דמות וחסרי צלם אנוש. אנשים נעו כצללים; דמויות שלא מהעולם הזה. גם מלוויו, קלגסים האכזרים, חשו את תלאות הדרך. הם ראו אותנו במצבנו הקשה ובחולשה שהשתלטה עלינו. לא אחת ראינו את השיבוש והשינוי שחל בהתנהגותם, בשל ה"בלבול" שמצבנו גרם להם. מצד אחד הם היו מופקדים עלינו לבצע את מצוות מפקדיהם, להצעידינו קדימה, לעבר מאוטהאוזן. האמת ניתנה להיאמר שאנחנו, ברובנו, לא ידענו את המקום אליו אנחנו מיועדים להגיע. גם אלה שידעו – ידעו כי זהו מחנה עבודה... אך שומרינו, שידעו את מטרת צעידתנו, חזקה הייתה עליהם למלא עד תום את הפקודה להביאנו – חיים או מתים, בכל מחיר, יהיה אשר יהיה – למאוטהאוזן. פקודה זו הייתה, כאמור, מלווה ברעמי התותחים של הצבא האדום המסתער ומתקדם, מצפון וממזרח, מהונגריה ומפולין. והנה עוד מעט והם עומדים לסגור עלינו ועליהם. ידיעת המצב הגבירה את קצב ההליכה וגרמה להם להאיץ ולזרז אותנו.

מאידך, כאשר הם נתונים במצב של נסיגה וברירה מפחד האויב הרוסי המנצח וכובש, כאשר גם צבאות הברית במערב ובדרום מתקדמים ומנצחים – מן הנמנע להיות אדישים לנעשה בקרב האנשים שתחת פיקודם. גם בקרבם הם, חיילים מכופתרים, נוקשים, בעלי שליטה בלתי מוגבלת עלינו, מתחיל כירסום בביטחון העצמי שלהם והם מתחילים להתרשל במילוי תפקידם. לא אחת הצלחנו להבחין בהתנהגותם ובשינוי-שיח שביניהם לבין עצמי בראיה מציאותית. גם אנחנו, הנשים והילדים, היינו לזרא בעיניהם. נדמה היה שהם כאילו מתפללים שיקרה משהו שישחררם מנטל קשה זה, כלומר: מאיתנו.

סימנים להתפתחות זו יכולנו להבחין בשעות ערב, בהגיענו לחניית לילה, לאחר יום של מסע מפרך. לקראת בוא השיירה למקום לינה, למרות העייפות הנוראה של מסע מפרך. לקראת בוא השיירה למקום לינה, למרות העייפות הנוראה והבלתי ניתנת לתיאור, ואולי בגללה, ניסינו ליצור עם שומרינו קשר בצורה כלשהי, כדי לשדר להם כי אין ביכולתנו להמשיך בהליכה. אף כי קשה היה לבסס את הנחתנו, הרי מדי פעם בפעם נדמה היה לנו כי הם היו מוכנים להקל מעט מעלינו ולאפשר לנו מנוחה ממושכת יותר, ואולי אפילו... לנטוש אותנו במקום בו אנו נמצאים, ובכך להיפטר מצרה צרורה של נשים יהודיות וילדיהן.

באחד הערבים, כאשר הוכנסנו לחניית לילה בדיר או ברפת נטושה, מקום שהיה מגודר בקורות עץ, נרמז לנו על ידי קצין ה-ס.א.ס. הממונה על קבוצת המשמר, כי ייתכן שבא קץ לסבלנו, וכי המסע הרגלי מסתיים. "מחר בבוקר תעלו על הרכבת. תיסעו בקרונות למקום טוב..."

הופתענו. השמחה של הרגע הראשון הפכה עד מהרה לבהלה. נדהמנו והוחרדנו. אימה תקפה את כולם. הידיעה נפלה עלינו בצורה מהממת. מחד – כבר אין בנו אף לא טיפת כוח להמשיך ללכת. ועל-כן כל מוצא, שימנע את המשך הסבל, מתקבל כביאת הגאולה. אולם לשמע המונח "תיסעו בקרונות" הזדעזענו, הוצאנו משלונתנו והחרדה הקיפה את המחנה כולו, מי פחות ומי יותר.

אי האיכפתיות, שהייתה מנת חלקם של רבים מאיתנו, ילדים כמבוגרים, החליפה את מקומה לדריכות מפחידה. המועקה ואובדן היכולת לחשוב על המחר, פינתה את מקומה לערנות מחודשת, בלתי ניתנת להסברה.

משפחות-משפחות, מקוטעות ולוקות בחסר ככל שתהיינה, התכנסו להתייעצויות. צצו מנהיגים בלתי מוכתרים והחלו התייעצויות והסתודדויות לבחינת המצב. החושים ניתחדו, וכל ההתרחשויות שעברו עלינו בשבועיים הנוראיים כאילו גזו וחלפו, נעלמו כלא היו. בכל קבוצה וקבוצה נמצאו פסימיסטים ואופטימיסטים. אלה אמרו: ברוך שפטרנו מעונשו של המצב הנוכחי הנורא, מצב של אפיסת כוחות מוחלטת; וכל התפתחות שתפסיק את המסע הזה היא לטובה, גם אם פירושו של דבר לנסוע בקרונות רכבת. אחרים סברו כי עצם הנסיעה ברכבת טומנת בחובה סכנה מוחשית, סכנת מוות בעתיד הקרוב, כאשר המלחמה עלולה להסתיים בקרוב. הימצאותנו בקרונות הינה מלכודת, כאשר אנו כלואים בלי לדעת לאן מובילים אותנו. לעומת זאת ההימצאות בחוץ, באזור פתוח, למרות כל הסבל והקשיים האיזמים שבמצב זה – נראתה פחות מסוכנת; וצריך לזכור שגם אז עדיין לא ידענו על ההשמדה השיטתית של מיליוני היהודים במחנות ההשמדה!

אזור אמשטטן כבר היה מאחורינו. מאז צעדנו כבר כמה וכמה ימים של סבל ורעב. הדאגה מפני המחר, מפני האפשרות שיכניסו אותנו לתוך קרונות, העסיקה אותנו עד להחריד; אך העייפות המוחלטת ואפיסת הכוחות הכריעו אותנו. הלילה עבר על מרביתנו בשינה עמוקה, שינה טרופה.

הגיע גם יום-המחרת. בוקר משונה ובלתי ניתן להגדרה. שוב כונסנו לשיירה והוצעדנו מרחק קצר עד לתחנת הרכבת. עם מעט מטלטלינו הועלינו אל תוך קרונות בקר מלוכלכים. נדחסנו פנימה בצפיפות נוראה, ללא אפשרות ישיבה של ממש. כבר היינו מורגלים בטלטולים של קרונות בקר כאשר הועברנו מהאיידונאנאש בדרכי הייסורים עד לווינה. כל אחד ניסה למצוא לעצמו "מקום טוב", שלפי מושגי המובלים בקרונות בקר פירוש של דבר: מקום קרוב לאשנב או לסדקים שבין קרשי הדפנות... מיקום כזה נתן יותר אוויר לנשימה ואיפשר מעקב אחר כיוון הנסיעה, דבר שהיה חיוני לקביעת עמדה מציאותית.

מעט מאוד נשאר בזיכרוני מאותה נסיעה. נראה שהיא לא נמשכה יותר מיום או יומיים. אבל ברור היה לנו שזהו היום האחרון של מצעד המוות. הרכבת עצרה. חריקת הקרונות, קרונות הבקר, התערבבה במהומה של צעקות שהגיעו לאוזנינו מבחוץ. היו אלה קולות צעקה בגרמנית. הגענו לתחנת הרכבת של מאוטהאוזן. אומנם שמענו כבר את שמו של המקום הזה, אך עד כמה ששמענו היה זה מקום שאליו נשלחים אנשים לעבודה – מחנה עבודה...

הייתה זו תחנת רכבת זעירה של העיירה מאוטהאוזן. הפריקה התנהלה על הרציף היחיד ולעיני האזרחים הנוכחים במחנה – היו אזרחים שנקלעו במקרה למקום זה, והן תושבי האזור. את פנינו קיבלה קבוצה של אנשי א.ס.א. עם כלבים. הקרונות נפתחו והמטען האנושי נפרק תוך מהומה של מכות והתעללויות. עד-כה ועד-כה וכבר סודרנו בחמישיות. אלה שלא יכלו לרדת מהקרונות – וזה כלל הן את אלה שנפחו נשמתם בדרך והן את אלה שכוחם לא עמד להם להמשיך בצעדה וכשלו ברדתם – אלה נלקחו היישר אל החפירה שהוכנה לצורך זה בקרבת בית הקברות של העיירה.

הדרך מתחנת הרכבת אל המחנה, מרחק של 4-5 קילומטרים, עברה ברחובה הראשי של העיירה. לאחר זמן שמענו סיפורים ועדויות על יחסם האדיש והלא אכפתי של תושבי העיירה מאוטהאוזן להתעללויות שנעשו לנגד עיניהם בתחנת הרכבת וברחובות העיירה. ילדי העיירה היו נוהגים להשליך אבנים על האסירים, תוך די לגלוג וצחוק: "בקרוב תעלו דרך הארובה במעלה ההר לשמיים"... האמת ניתנה להיאמר כי באותה שעת ערב שהגענו לתחנת

מאוטהאוזן, לא היו שם אזרחים רבים, אך אנחנו לא הרגשנו בשום יחס מיוחד. ייתכן שסוף המלחמה הקרב ריכך מעט את יחס האזרחים.

מתחנת הרכבת, בקצה העיירה, ועד למחנה מאוטהאוזן, נמשכה הדרך במעלה גבעה תלולה. תשושים מן המסע נאלצנו לטפס במעלה הדרך, בעוד החיילים מאיצים בנו בקתות הרובים ומששים בנו את כלביהם. מי שפיגר – ספג מכות, תופעה די מוכרת מן העבר הקרוב.. לאחר שעה של הליכה מואצת הגענו אל היעד. הייתה כבר שעת ערב. מראה המצודה המוקפת חומת שחם ומוארת באור זרקורים, וכן מראה השערים הענקיים והכבדים, קיבלו את פנינו באווירה קודרת. לא היה מי שלא נתקף פחד ומורא. הכניסה דרך השערים הראשיים לוותה במכות.

שעריו הכבדים של מחנה הריכוז מאוטהאוזן נסגרו מאחורינו. [7]

אוסטריה. יהודים הונגרים. קורבנות צעדת המוות מבודפשט. נובמבר 1944. [2]

בצ'ה אהרון

צעדת המוות ממחנה הריכוז בונצאלו

בצ'ה אהרון יליד 24.12.1943 נולד בקילצה, פולין. את ילדותו עבר בעיר סוסנוביץ. עם פרוץ המלחמה בשנת 1939 נלקח ע"י הגרמנים לעבודה במפעל למוצרי עץ עבור הצבא הגרמני. לאחר חיסול הגיטו הועבר יחד עם המפעל למחנה בונצאלו, שהיה תת מחנה של מחנה גרוס-רוזן בשלזיה תחתית. בינואר 1945 הועבר בצעדת מוות למחנה דורה ומשם למחנה אלריך ומשם ברכבת למחנה ברגן-בלזן. אני מביא את עדותו כפי שניתנה ב"יד ושם".

- ש: לשם הגעת ביוני 43, ועד מתי היית שם?
ת: עד הראשון לינואר 45.
ש: ומה קרה אז?
ת: אז נשמעו כבר היריות של התותחים הסובייטים, ולקחו את כולם והתחלנו ללכת.
ש: אתם ידעתם משהו על מה שקורה במלחמה, שהרוסים מתקרבים?
ת: אני ידעתי, כי מי שעבד איתי היה קצין צרפתי והם שמעו את הרדיו החופשי, וממנו שאבתי את כל הידיעות על מה שקורה בסטלינגרד וכל זה, ואני הייתי מקור לאספקת ידיעות על-ידי הקשרים שהיו לי עם השבויים האחרים.
- ש: שם התחילו הצעדות?
ת: התחלנו לצעוד והגענו לדורה (Dora). זה גם היה מחנה של אותו איזור גדול. שהינו שם לילה, ואחר כך המשכנו ברגל עד שהגענו לאלריך (Ellrich) שזה היה מחנה נוראי עם הרבה קניבליים.
ש: באותו איזור?
ת: לא, הלאה הלאה, הלכנו עד להרצ'קבר (שם בגרמנית). **הלכנו יותר מחודשיים ברגל. כל יום שלוש – ארבעים ק"מ מהבוקר עד הערב**, הלכנו לתוך גרמניה ובאלריך הייתי איזה חודש, וזה היה מחנה נוראי. זה היה מחנה שעבדו במחצבות והיו שם הרבה מאוד רוסים ואוקראינים, והיה ריח נוראי כי הקרמטורים היחידים לא הספיקו, ועשו בור ושמו גוויות ושמו עצים ושפכו זפת, ושוב בור ושוב זפת והדליקו את זה, והריח הזה שיגע. והיו שם אוסף של פושעים גרמניים עם כל מיני צרות, והיו הרבה רוסים. והרוסים עמדו ויכולת למצוא כל בוקר שחתכו למי שעוד נשאר קצת חתיכת ישבן ואכלו את זה, זה היה מחנה שהיה ידוע בקניבליים, זה היה מחנה נוראי, ושם הייתי איזה חודש.
- ש: מה אתם עשיתם שם?
ת: עבדנו. שלחו אותנו לעבוד במחצבה. אבל היינו שם תקופה קצרה ועד שהתארגנו ועד שיצאנו עבדנו שבוע וזהו, והעמיסו אותנו על רכבת.
ש: לא היית שם חודש?
ת: כן, הייתי שם חודש ימים אבל במחנה זה לא בוער, ועד שכל אחד התארגן וקיבל פינה והיינו שניים במיטה ועד שקיבלנו משהו לאכול, והוציאו אותנו קצת לעבודה וכבר ארגנו להמשך, וההמשך היה לברגן-בלזן (Bergen-Belsen).
ש: אתה מתאר שהיו שם כל כך הרבה מתים, ממה הם מתו?
ת: הכל מתת תזונה, כי עוד טיפוס לא היה שם, מחלות כאלה לא היו שם, רק שלשולים היו שם ומתת תזונה פשוט.
ש: לכם הספיק האוכל?

- ת: לאף אחד לא הספיק האוכל.
ש: אבל אתה מתאר את המוות בעיקר אצל הרוסים?
ת: לא רק אצל הרוסים, גם אצל היהודים.
ש: אבל תופעות קניבליזם?
ת: קניבליזם היה אצל הרוסים. היו שם הרבה רוסים והרבה אוקראינים. אבל מחוסר אוכל כולם מתו. לא היה פטנט מיוחד למוות של רעב ליהודים, כולם מתו. להפך, היהודים חלק גדול לא איבד את צלם האדם ולא הגיעו לקניבליזם, אבל הרוסים הגיעו לקניבליזם.
- ש: מה הייתה העבודה במחצבות שהייתם צריכים לעשות?
ת: דפקנו עם מכושים והוצאנו חצץ, וזאת הייתה עבודה קשה, אבל זה לא השפיע ואני אפילו לא זוכר את זה, ואני לא יודע אפילו אם הייתי שם שבוע בעבודה או אפילו פחות.
- ש: זה היה בחורף 45?
ת: זה היה במרץ 45.
ש: איך התמודדתם עם הקור הגדול שהיה אז בחורף?
ת: איך שהוא חיינו, לא היה קור כזה. אני זוכר שבדרך, היות והיינו מכוסים בכינים והיו לי מלא שערות פה והכינים אכלו אותנו, אז בפברואר ישנו כל לילה באיזה אסם אחר, והיה שם נחל קפוא, ופתחנו אותו ולחבר שלי היה תער והוא גילה אותי ואני גילחתי אותו והתרחצנו במים הקרים האלה והיה לנו יותר קל כי לא היו לנו כינים.
- ש: איפה הייתם ישנים בכל הצעדות האלה?
ת: באסמים. מאיפה באו הכינים? כי משלוח קודם ישן באותו האסם, ולמחרת בא עוד משלוח, וזה היה הכול על אותו עסק. הלכו שם מאות אלפי אנשים והכול היה מטונף עם כינים. ברגע שהגעה לדורה עוד לפני אלריש, ולקחו לנו את הבגדים ונתנו לנו להתרחץ ונתנו לנו בגדים נקיים. נגמרו הכינים.
- ש: מי היו המלווים שלכם?
ת: הכול אס.אס.
ש: איך הייתה מתנהלת הצעדה, אתה יכול להיזכר?
ת: פשוט הלכנו ודחפנו כמה עגלות ששם היה הציד לאכול, חפשנו והלכנו.
ש: כולם הצליחו ללכת?
ת: מי שלא הצליח מת בדרך. היה גם מקרה אחד שהחלטתי עם עוד כמה חברים שאנחנו נישאר בתוך האסם הזה, ונכנסנו לתוך הקש ופתאום אני ראיתי שהרבה אנשים מהמשלוח הזה שלנו נכנסים, ואני אמרתי לחברים שלי: אני לא נשאר, זה יותר מדי ופה תהייה קטסטרופה.
- ברגע שיצאתי, נער של בעל האסם הזה אמר לאס.אס שנשארו שם אנשים, וחלק נהרגו בתוך הקש, וחלק הוציאו ואני לא אשכח את התמונה ההיא, ירו בהם איזה חמישה-עשר איש, אחד היה שמו ליפשיץ משאנוב, יהודי במשקפיים עם קרחת, והוא התחנן: יש לי אישה וילדים, אל תהרגו אותי. וירו בהם והרגו אותם. ואני יצאתי בנס שתי דקות לפני זה, והייתי מהראשונים שהחלטתי להישאר, כי חשבתי שברגע שהם יעברו אנחנו נסתדר, זה היה קרוב ליער וחשבתי שנסתדר. אבל ראיתי שנשארו שם הרבה, כי ראו כמה חברה צעירים שנעלמו שם ורצו לעשות אותו דבר, והיה לי מספיק או מזל או שכל לברוח, וכעבור שתי דקות מכונת ירייה חיסלה, ומי שברח החוצה תפסו אותו וירו בו, לא עשו פה הרבה חוכמות.
- ש: **הלכתם ככה חודשיים בצורה כזאת?** ת: כן.
ש: איזה עוד מקומות עברתם, אתה זוכר?
ת: עברנו עשרות עיירות וערים, זה מארש של חודשיים.
ש: ושמתם כל פעם על אותה קבוצה שיצאתם מהמחנה?

ת: כן. כל הקבוצה הזאת זה היה מחנה מסוים, אלה לא היו רק יהודים, היו שם גם לא יהודים. את אלה שהיו במחנה אלה שהצעידו היה משמר של האס.אס., והיו הרבה זקנים של הצבא שלקחו אותם בשביל משמר כזה, והם ליוו אותנו והלכנו. פה ושם מישהו נשאר באסם כזה, כי לא ספרו כל בוקר אז אפשר היה לקבור את האנשים והסתלקו.

ש: לאן הגעתם בסוף? ת: בסוף הגענו לאלריש.

ש: ומשם?

ת: ומשם כעבור חודש או שלושה שבועות העמיסו אותנו על רכבת, ונתנו לכל אחד כיכר לחם וחבילת מרגרינה. ואני ראיתי עם מי שאני עומד בתור עם כל הרוסים, וראיתי מה שהם עושים ואמרתי: אני עושה אותו דבר. הם חתכו את הלחם של שני הקילו ומרחו את המרגרינה וגמרו, ועד שנכנסו לרכבת לא היה לחם ולא הייתה מרגרינה, ועשיתי אותו דבר והיינו חברים.

בלילה נרצחו לא מעט אסירים והיינו מאוד צפופים, כי רצו לקחת לו את הלחם והוא לא נתן, ונתנו לו זבנג בראש והרגו אותו ולקחו את הלחם. לי לא היה מה לקחת כי עשיתי בדיוק כמוהם, והסתפקתי בזה. ובדרך עוד כמה מהחברים שלי אמרו שם לואך מייסטר שיש להם חבר והתיידדו, והם הצליחו לנסוע עם בית הזונות של דורה.

הובילו גם את הזונות, כי בדורה היו זונות שכל הקאפוס וכל אלה קיבלו תלושים ללכת לבית הזונות. והן היו שם איזה עשר זונות ושלושה – ארבעה בחורים שהצליחו להיכנס לאותו קרון, כי בקרון כזה של אותם השניים-עשר איש היו מאה איש, והיו אחד על השני, ובמקום של המזוודות שכבו בני אדם, וזה היה משהו נוראי. והגוי הזה הזקן העביר אותי לשם, ושם היו לי קצת מים ושם היה לי תפוח אדמה ושם החזקתי מעמד עד שהגענו לברגן-בלזן.

ש: בקרון של הזונות?

ת: כן. וכל הדרך הרכבת הייתה מלאה במתים עד שהגיעו לברגן-בלזן, כאלה שלא החזיקו מעמד, וכשהגיעו הוציאו אותם ברמפה בברגן-בלזן.

ש: לא הבנתי בדיוק מה הסיבה שהצלחת לעבור קרון של הזונות אלה?

ת: היו שם שלושה – ארבעה חברים שלי שאיך שהוא נכנסו ביחד איתם. כי בהתחלה שלחו את כולם לתוך קרון והם כנראה נשארו אחרונים או דחפו אותם לקרון של הזונות והם נשארו שם.

ש: הרוסים?

ת: לא, יהודים. והשומר שם היה פולקס שטורמר, אחד מאנשי הצבא בני שישים, והם התיידדו איתו כי אלה לא היו אנשי אס. אס. והם אמרו לו: יש לנו שם חבר, כי ראו אותי כי פה ושם נעצרו לשתות מים או לעשות את הצרכים, והוציאו מהקרון כמה אנשים, וראו אותי. והוא בא ולקח אותי ונשארתי שם. ואס.אס שראו שאני הולך איתו לא נגע בי. ושם ישבתי כמו בן אדם, והיו להם עוד כמה תפוחי אדמה שלקחו לדרך, והייתי יחסית בתנאים יותר אנושיים.

ש: כמה זמן ארכה הנסיעה הזאת?

ת: הנסיעה הזאת ארכה איזה שבוע ימים, כי אנחנו עברנו את המבורג והמבורג הופצצה בלילה בצורה נוראית.

ש: ומתי בערך הגעתם לברגן-בלזן?

ת: אני חושב שהגענו לברגן-בלזן שבוע לפני השחרור בשביעי או בשמיני לאפריל. ובברגן-בלזן הכניסו אותנו לבניינים של הצבא הגרמני, פינו את הקסרקטין, ובקסרקטין הזה בשטח כמו שהיה מקובל באירופה, שמו בתוך האדמה תפוחי אדמה וכיסו אותם עם קש כדי שלא יקפאו, והיה שם גם סלק בהמות. ואני הצעתי לחברים, היינו איזה עשרה איש צעירים בתוך שני חדרים כאלה, והצעתי להם: בואו נמלא את הארון עם הסלק הזה, ועד לשחרור נוכל להתקיים מזה. שמעו בקולי, לקחנו ומילאנו, לא יצאנו, כי כולם התחילו לחפש אוכל כי לא היה כלום.

ש: כולם באו חופשי לחפש שם בחוץ? [8]

זילברברג טובה

צעדת המוות ממחנה לייפציג

זילברברג טובה עברה את אימי השואה בהיותה ילדה. היא נולדה וגדלה באוטבוצק שבפולין. בשואה איבדה את הוריה ואחיה היא לבדה שרדה מתופת השואה. טובה הינה אוד מוצל מאש, שהצליחה להקים משפחה לאחר השואה.

עם כניסת הגרמנים לפולין עברה מסכת של תלאות קשות. הייתה ברכבת שיועדה למיידנק, התגלגלה לוורשה ומשם הגיעה למחנה סקרזיסקו ומשם הועברה למחנה לייפציג שבגרמניה, שם נאלצה לעבוד למען המאמץ המלחמתי של הגרמנים. היא עבדה בשימון של תרמילי פגזים גדולים מנחשט. ממחנה לייפציג יצאה לצעדת המוות.

מצעד שמועות מעודדות אבל...

הגרמנים המופקדים עלינו, החלו להיות עצבניים ולחוצים. שכן המלחמה התקרבה לאזור לייפציג, ואנו חשנו זאת היטב על בשרינו. במטבח הצמצם מלאי המזון ואנו היהודיות, שתמיד הופלינו לרעה, התחלנו לסבול עתה רעב ממש. מנת הלחם הוקטנה, וניתנה לנו בערב, לאחר העבודה המפרכת. השתדלנו להתאפק ולא לאכלה בבת אחת. היינו מחלקות אותה לפיסות קטנטנות ושומרות עליהן כעל אוצר יקר. יומנו היה מתחיל בשעות הבוקר המוקדמות, בספל קפה. הקפה היה מורכב ממים צבועים בטעם חשוד, שאפילו בתנאים של אז היה קשה לשתותם. זו הייתה "ארוחת הבוקר" שלנו. מאושרת הייתה מי שהצליחה לשמור פיסת לחם קטנה מהערב הקודם.

אולם הרעב, והמצב הקשה לא הביא אותנו לשכוח את קיומם של תאריכים חשובים בלוח, תאריכים שהאירו אלינו מפלנטה אחרת. ידענו שחג הפסח של שנת 1945 קרב ובא, גמרתיו אומר להינזר מאכילת חמץ בפסח.

לא שיתפתי אף אחד בהחלטתי, הייתה זו יוזמתי הפרטית וסודי האישי.
- "שמעי", פניתי לאחת הגויות, שהייתה לה גישה למטבח, "יש לי הצעה עבורך".
- "כן? איזו הצעה?" הביטה בי האסירה בחשדנות.
- "שום דבר אסור או מסוכן", מיהרתי להרגיעה. "אני מציעה לך לקבל ממני את פרוסות הלחם שלי במהלך שמונת הימים הבאים, תמורת זאת תתני לי אורז בלתי מבושל".
- "אם את רוצה", משכה האישה בכתפיה, "אני אינני מתנגדת".
קיבלתי ממנה שקית עם אורז, ובכל יום "בישלתי" כ-2 כפות אורז בקופסה, בה יצקתי הרבה מים. האורז התבשל על הרדיאטור כשהייתי בעבודה.
הלחם שמכרתי לגויה, לא הגיע אלי כלל, אלא עבר מהממונה ישר אל הגויה שעיימה סחרתי. במשך כל ימי הפסח התנזרתי מהלחם. אך חשתי התרוממות רוח ולא הרגשתי רעב יותר מכל יום אחר.

* *

הפסח עבר, והשמועות בדבר תבוסותיהם של הגרמנים בחזית התרבו והתחזקו. לכולם היה ברור שמצבם של הגרמנים מתדרדר והולך. ערב אחד התחלנו כששמענו רעם עמום שהלך והתגבר: "פצצות!" זרק מישהו. "בנות הברית מפציצות את לייפציג".

שמחה התחילה מחלחלת בקרבנו. הרגשתי פתאום שוויון זכויות: "הנה, מכים גם אותם! הפצצות הרי, אינן יודעות מהי הפליה..." במקום לתפוס מחסה, התחלתי לרוץ לעבר השער, כשאני סוחבת אחריי את פולה. חשבתי שהשמירה על המחנה נתדלדלה מאוד. "זהו, בורחים!" החלטתי בפזיזות. "פולה" קראתי בהתרגשות, "בואי, זו ההזדמנות שלנו, השומרים ודאי הסתלקו!" פולה בהתה בי, ואחר כך הסתכלה סביב. "בעצם, את צודקת", אמרה לאיטה. "בואי נברח, עכשיו!" אמרתי בלהיטות.

היא נסחפה אחרי הדחף שלי והתחלנו להסתלק, אך אז שמענו צעקות: "חזרנה מייד!" צעק השומר הגרמני שישב על עמדה גבוהה בחומה: "חזרנה, ולא – אירה!" במידה פחותה בהרבה של זריזות חזרנו אל המחנה. ההפגזות עדיין לא חדלו. הן חזרו ונישנו ואנו, ראינו מטוסים עוברים מעל המחנה, וקולות נפץ מחרשי אוזניים נשמעו. בעיניים קרועות מהתרגשות ראינו עשן סמיך מיתמר מעלה.

עתה נפסקה העבודה ואנו הושארנו במחנה. הדבר גרם להגברת המתח, שכן אמונים על ניסיון מר, ידענו שמצב כזה אינו מבשר טוב. חששנו שהגרמנים ידאגו לחסל אותנו לפני מפלתם הסופית, אך אוששנו את עצמנו: "טוב שאנו נמצאות עם גויות, הם לא יחסלו אותנו כך, לעיניהן". ידענו שאנו משלות את עצמנו, אבל הם אומנם לא ידעו מה לעשות. הנהלת המחנה הייתה הנרגזת, והכול המתינו לפקודות.

- "השמעת!" לחשה אחת האסירות בלילה: "ארה"ב, רוסיה, אנגליה וצרפת מלחמים יחד נגד גרמניה".

איוושת התרגשות ושמחה חלפה בבלוק המלא, אבל השמחה הייתה מהולה בהרבה חשש. לא ידענו איזה פתרון ימציאו הגרמנים למצב הבלתי נוח להם ופחדנו שפתרון זה יהיה קשה – או הרסני – לנו.

המציאות הוכיחה שדאגותינו היו מוצדקות. יום אחד הודיעו במחנה: "עוזבים את המחנה! מי שמרגיש את עצמו חלש, יכול להישאר".

- "להישאר... בוודאי!" אמרתי לפולה בלגלוג. "כאילו אין אנו יודעים מה יעלה בסופם של הנשארים".

וכך החל מצעד המוות הנורא.

"מצעד המוות"

- "להסתדר בחמישיות!" צווחו הגרמנים בפקודה. כל אחת מאיתנו השתדלה לתפוס עמדה בסמוך לנפש קרובה. אני עמדתי עם פולה, בלימקה, ליבצ'ה ורוזה. הצעדה החלה...

המחזה הזה של אלפי בני אדם תשושים וחסרי כוח יוצאים לדרך, אל יעד מפחיד ובלתי ידוע, עורר בנו זיכרונות מרים ונוגים. היכן יסתיים "המצעד" הזה, הפעם??? חשבתי ונרעדתי.

מהר מאוד נוכחנו לדעת שזו צעדת מוות. שורות ארוכות-ארוכות של בני אדם עייפים וסחוטים יצאו לדרך. מלבד בנות מחנה לייפציג, שמנו לב, שנוספו עוד יהודיות רבות אחרות. הונגריות וצ'כיות למשל, שהגיעו ממחנה רבנסבריק הסמוך, וממחנות אחרים.

זו הפעם הראשונה שראיתי יהודיות הונגריות יחד איתנו, על פניהן ניכר היה שהן "טריות" בסבל ובתלאות (שכן הונגריה נכבשה רק בשנה האחרונה של המלחמה) הקבקים שלרגלנו נקשו בקצב, והקימו קול שאון.

צעדנו בשורות ישרות, מסודרות. הגרמנים לא התירו שום חריגה מן השורה. אנשי אס.אס. חמושים ברובים, הקיפו אותנו מצדדינו ומאחורינו, וידם הייתה קלה מאוד ללחוץ על ההדק. לא צריך היה לעבור "עבירה" חמורה בכדי להיענש. כל מי שהתכופפה – לקטוף עשב, להרים משהו, כל מי שניסתה להתיישב לרגע, ואפילו מי שחרגה רק קצת מן השורה הישרה – גזרה על עצמה את הדין.

כל כמה דקות נשמעה ירייה ואנו ידענו, הנה עוד גופה נשארת מוטלת בצד השביל... עוד אחת מאיתנו הגיעה לסוף הדרך...

כל ירייה הרעידה אותי: "מי מאיתנו נפלה עכשיו?" צמרמורת עזה הייתה חולפת בי: "ואולי אני הבאה בתור?"

השורות הלכו ונידלדלו מיום ליום. מכל אלפי הבנות שיצאו למצעד נותרו לבסוף רק כרבע מאיתנו. הגרמנים שמרו היטב לבל נימלט, ולבל נפריע חלילה את מנוחתם של הכפריים הגרמנים שבסביבה.

הלכנו, הלכנו והלכנו.

ימים שלמים, ארוכים, משעת בוקר מוקדמת ועד שעות הלילה המאוחרות, צעדנו במצעד כמעט בלתי פוסק. מסביבנו – יערות מלבלבים, גינות פורחות, כפרים שלווים, חיים רגועים. עולם כמנהגו נוהג.

לעיתים צעדנו סמוך לבתים ממש, ובעברנו צאו ראשים בחלונות, מתבוננים בנו כבתופעה משונה. כאומרים: "הצגה כזו טרם ראינו".

הלכנו ללא יעד מוגדר, ללא מטרה. הבחנו שאנו צועדים במעגל, סחור-סחור, חוזרים כל פעם לאותו מקום. ניכר היה ששומרינו לא ידעו מה לעשות בנו כיוון שלא קיבלו הכוונה מגבוה.

מידי פעם ליוותה אותנו שריקת מפציצי בנות הברית שיצאו לגיחות קרביות. היו מטוסים שהנמיכו טוס והיו כה קרובים עד שהצלחנו לזהות את שייכותם: "זה מטוס אמריקני, הוא אנגלי, או רוסי". הסדר הקפדני היה משתבש לרגעים ספורים. אך מהר מאוד התעשתו הגרמנים, ושוב לפקד עלינו כמקודם.

מרחב המחיה של הגרמנים הלך ונצטמצם, בנות הברית כיתרו אותם. אנו, במצעד הנורא, שמנו לב שמעגל המקומות בהם אנו סובבות הולך וקטן, והבנו, שהכיתור של בנות הברית הולך ומתהדק.

שומרינו הגרמנים, הממושמצים ומתוכננים, לא חיסלו אותנו, כנראה בגלל התרופפות הקשר עם מפקדיהם, ולכן המשיכו להוליכנו עוד ועוד.

לאחר שעות ארוכות של הליכה מייגעת, היו הגרמנים בוחרים מקום מתאים ומכריזים על מנוחה. היה זה בדרך כלל ביער או בחורשה, הרחק מריכוזי האוכלוסייה הגרמנית. בהפסקה זו היו מחלקים לנו מעט לחם יבש ומעופש, שהי הצרור בשקים על עגלה שהתלוותה למצעד שלנו. לעיתים גם היו מחלקים לנו מעט אורז בלתי מבושל.

היינו צונחות מותשות ורדומות על האדמה הקשה, ואני הייתי מתלבטת מה עדיף – לבשל את האורז באמצעות זרדים יבשים או לישון מעט. לבסוף הייתי זונחת את האורז, קוטפת לי מעט עשבים ירוקים, ולועסת אותם. כך עשו מרבית חברותי למסע.

לא הספקנו לחשוב על עצמנו ומצבנו, כי תרדמה עמוקה הייתה נופלת עלינו מייד. כעבור שעות ספורות העירו אותנו הגרמנים בגסות. הייתי פוקחת עיניים עייפות ואדומות:

"היכן אני נמצאת? האם השחרור הגיע כבר? האם חופשייה אני לנפשי?"

אך צריחות הנאצים: "לקום! להסתדר בשורות!" החזירונו מהר למציאות. אכן, הסיוט עדין לא נגמר. אין פנאי להתמהמה. מי שנותרה לשכב או לשבת עוד רגעים ספורים, נותרה כך לעולמים.

וכך, בגוף תשוש וחלוש, התחלנו עוד יום של צעדה בלתי פוסקת ללא תכלית.

"עוד רגע קט" הייתי מרגיעה את עצמי. "עוד רגע קט והמלחמה תסתיים, בנות הברית כבר כמעט כאן, אך... האם אנו נזכה להגיע אל היום המאושר הזה? האם לא יגיע קיצנו דקות ספורות קודם לכן?"

שבועיים וחצי של הליכה כבר מאחורינו. בקושי רב אנו נגרות, תומכות אחת בחברתה, משתדלות בכל כוחנו לשמור על החמישייה שלנו לבל תתפרק. אך הדבר נעשה קשה מיום ליום, חשתי, כי כוחותי הולכים ואוזלים.

באחד הימים חשכו עיני לפתע, הרגשתי שאני עומדת ליפול. אינני יכולה להמשיך עוד.

"הנה", חלפה במוחי מחשבת ייאוש, "המלחמה נושמת כבר את נשימותיה האחרונות, אך, האם אלו נשימותי האחרונות גם כן?"

- "אני הולכת לשבת", אמרתי לפולה.

- "חלילה!" צעקה עלי פולה, ושתי חברותי הוסיפו גם הן: "עכשיו? על סף השחרור את רוצה למות?"

- "לא, אינני רוצה למות", פלטתי. "אבל..."

התנוודדתי על עמדי, כמעט נופלת. חברותי תפסו אותי והחזיקו בי. "מה איתך? החזיקי מעמד, קץ המלחמה מתקרב בצעדי ענק!" אמרה פולה בשכנוע.

המילים המעודדות הפיחו בי רוח חדשה.

"לא! לא אניח לעצמי ליפול עתה. אאמץ את שארית כוחותי, עוד זמן קצר ביותר והשחרור בעז"ה, יגיע".

במשך השנים האחרונות הייתי מסורה לפולה ללא כל פניות, אך בלי מחשבה קניתי לי ידית נפש שהצילה את חיי בשעת צרה.

השחרור

כוחות בנות הברית הלכו והתקרבו. הרוסים התקדמו מכיוון אחד. האמריקאים מן הצד שכנגד, והבריטים גם הם היו בקרבת מקום.

אנשי ה-אס.אס. שפסעו לצידנו, החלו לחוש כבתוך מלכודת, הם הגיעו למסקנה שאין להם לאן להולך אותנו. ואז, באחד המקומות, הכריזו על מנוחה.

"כולם ייכנסו לאסם", הורו לנו.

- "הקשיבו", אמר לנו אחד מהגרמנים בטרם נכנסו. הוא דיבר באיטיות, שפתו נשמעה לי כמעט כיידיש.

"לא כדאי לכם לצאת מן האסם. הכפריים השכנים אינם ידידותיים לכם.. לא טוב יהיה לזה שיצא". לפי נימת דבריו, הרגשנו שהשחרור אומנם מתקרב.

חולקנו לקבוצות ובצורה מסודרת הוכנסנו לאסם. שומרנו לא הצטרפו אלינו ונשארו בחוץ. זו הייתה באמת מנוחה, לאחר ימים רבים ששוטטנו בחוץ ללא קורת גג מעל לראשינו, חשופים לתהפוכות מזג האוויר. לא פעם ישנו, כשגשם דק מטפטף עלינו במשך הלילה.

עתה ישבנו מוגנים, חושבים כמה "נעים", כמה מפתיע לשמוע את טיפות הגשם הנוקשות בחוץ.

- "שימו לב", העירה מישהי: "השמירה עלינו ממש מצומצמת".

ישבנו, אכלנו גרעיני תבואה שמצאנו מפוזרים באסם, ונרדמנו.

כעבור כשעתיים העירו אותנו: "לקום! ממשיכים ללכת!" נוכחנו לראות, שבמקום נותרו רק שומרים ספורים. "עד כאן!" אמרנו זו לזו. "הפיקוד הגרמני מתפורר והולך, ניכר עליהם שהם מהססים, לא נלך עוד!" לא קמנו ממקומנו.

הם לא הגיבו בדרכם הרגילה אלא אספו את הקבוצה הקטנה שהחליטה להמשיך בדרך, נעלו עלינו את האסם ויצאו.

ישבנו בתחושה של אי ודאות. לא ידענו מה צפוי לנו בשעות הקרובות. אולי יבואו הגרמנים ויחסלו אותנו.. אך אולי לא. שהרי בכל זאת אנו מצויים בקרב אוכלוסייה אזרחית רגילה. "מעניין מה קרה לקבוצה שיצאה", חשבנו.

הזמן עבר עלינו כך, בתהיות, אך לא נקטנו שום יוזמה. ולפתע, כעבור שעות אחדות, חלה תזוזה כל שהיא באוויר. שמענו צעקות וקולות נרגשים, אך לא באותו טון אליו הסכנו. ישבנו והמתנו בציפייה ובחרדה. לא היה עלינו לחכות זמן ממושך. דלת האסם נפתחה, ואור ואוויר חדרו פנימה.

"המלחמה נסתיימה!" צעק מישהו.

"מה?!" הוכינו בהלם. לא על נקלה עיכלנו את המידע הזה. האומנם? שוחררנו?? האם יכולים אנו לקום וללכת? החלטנו להעמיד את החדשות הללו במבחן מציאותי, וכמה מאיתנו יצאו על מנת להביא אוכל מן הכפר.

- "אינני מאמינה", לחשתי בפחד. "אני פוחדת שהן לא תחזרנה". ואולם, בלתי יאומן אכן אירע. כעבור זמן מה חזרו היוצאות עם המזון.

עם זאת, לא הרגשתי כלל בטוחה. לא ניתן היה למחות את הפחד התהומי בו חיינו זמן כה רב תוך שעות מעטות, ואכן, טרם הגיעה הישועה וארבו לנו עדיין סכנות רבות. עם זאת, המלחמה אומנם נסתיימה וחיילי בנות הברית הגיעו לכאן. ראינו אותם במו עינינו, חולפים בכביש, רכובים על אופנועים. לאט-לאט התחלנו להאמין שהמצב אכן נשתנה. יצאנו לחפש אוכל, אך רבות מן הדלתות נשארו נעולות בפנינו. במשקים רבים מצאנו תפוחי אדמה שהוכנו להאבסת בהמות וגם מהם לקחנו בחשש ובאי ביטחון. בבית אחד נענו לנקישתי ההססנית וחתיכת לחם הועברה אלי דרך סדק צר.

בכל זאת, היינו באוויר החופשי. רק מי שידע טעם של שלילת חופש יכול להבין מהי משמעות הדבר להיות רשאים לנשום בחופשיות, להיות מסוגלים להתבונן בצמחים שבצידי הדרך, לשאת את הגוף – החלש, המותש אומנם, אך החוזר לאט ובהדרגה להיות גופנו שלנו ולא רק מכשיר בידי השטן הגרמני... חופש, פירוש, שמותר לנו להתכופף ולקטוף גבעול בלי שמישהו יירה בנו וימשיך באדישות הלאה...

אבל, כפי שקרה, החופש מצא אותנו לא מוכנים, וחסרי אונים. כיוון שחזרנו לדרגת בני אדם, הוטל עלינו לחשוב על עצמנו כעל בני אדם, להחליט החלטות שכל אדם זכאי להן, לרצות לפעול, לחשוב ולחייך – שאפשר לעשות דברים מהם הוכרחנו להיזהר. שהרי בזמן המלחמה, היה עלינו רק להישמע לפקודות ולהחזיק מעמד, ולהתקיים. [9]

Germany, Naumburg גופות יהודים שנרצחו ביער לאחר צעדת מוות, 29/04/1945.

שטייניץ צבי

צעדת המוות ממחנה ההשמדה אושוויץ

צבי [הלמוט] שטייניץ היה נער בתקופת השואה. ביום הולדתו ה-15 נרצחו הוריו ואחיו והוא עבר לבדו את מסלול הייסורים בגטו ובמחנות, למרות שאיבד במחנות את נעוריו וכל עולמו לא איבד צלם אנוש.

צבי הגיע גם למחנה ההשמדה אושוויץ ובינואר 1945 יצא לדרך האימים של צעדת המוות.

הסוף מתקרב, אבל איזה סוף?

האידיליה שלנו לא נמשכה זמן רב. השמועות על פינוי קרוב הלכו וגברו. ברור היה שהחזית מתקדמת לעברנו, והיה בכך משהו טוב וגם רע. מי ידע בעצם מה רצוי בשבילינו, מה תכנן השד הנאצי, היכן עדיף לגמור איתנו. השמועות זרעו אי-שקט, פינוי פירושו נדידה אל הבלתי נודע.

סיפרו שהרוסים קרובים אלינו, אך מבחינתנו היינו רחוקים מהם שנות אור. הגרמנים יכלו להרוג אותנו כאן לפני בואם או בגרמניה, אז יהיה עלינו לנדוד מערבה. הם רצחו כל-כך הרבה יהודים, זה יהיה גם גורלו של מי שנשאר בחיים, השאלה היא רק היכן. מפי הנקה ויונגדורף שמענו שאם יאלצו לעזוב, יועבר המפעל לגרמניה. לא ידענו עד לאן התקדמו בעלות הברית במערב אירופה. פעם או פעמיים ראינו כמה מטוסים טסים בגובה רב מעל אושוויץ ושמענו אש נ"ט ונפילת פצצות אחרות במרחק רב מאיתנו. ניתן להבין שהיו אלה מטוסים אנגליים, אמריקאיים או רוסיים. רצינו לראות להקי מטוסים מפציצים את המשרפות, כל-כך פיללנו שיבואו ויכו בגרמנים, אך מתנה זו איחרה ליפול עלינו משמיים וגם על הקרקע לא זכינו לה. הרוסים היו ה קרובים והשחרור נראה רחוק מתמיד. קשה לתאר את עצב הנורא.

התחלנו לחוש ברוח אחרת הנושבת ממערב. תוספת המזון, שהגיעה בדרך כלל במועדים קבועים, התאחרה ולבסוף הופסקה כליל. מהצוות הגרמני נרמז שאחדים מהם עומדים לעזוב בקרוב. אווירת הפינוי נעשתה מוחשית.

ימי סוף דצמבר 1944. אווירת זמניות וחוסר ודאות. המנהלים רמזו שמתכננים להקים מפעל חלופי בגרמניה, אך במציאות של הימים ההם לא ניתן עוד לשפוט היכן עובר הגבול בין הרצון לדמיון. באיזו מידה האמינו מנהלי "סימנס" שניתן להעביר את הציוד ואותנו לגרמניה, על כך למדנו בהמשך. גורלנו היה נתון בידי ה-אס.אס. וספק אם יגלו אנשי "סימנס" לאן נישלח ואם יעשו מאמץ לחפש אותנו. דבריהם נאמרו לא כהבטחה אלא יותר כהצהרת כוונות. גם אם רובנו הטלנו ספק באפשרות של מימוש תוכניתם, כולנו העדפנו לדבוק בתקווה.

אחדים ממנהלי המחלקות נעלמו לכמה ימים, וכאשר שבו לא סיפרו לנו לאן ולשם מה נסעו, אך היינו בטוחים שנסיעתם הייתה קשורה לפינוי. הם נמנעו משיחות ככל שיכלו, גם הנקה ויונגדורף מיעטו לצאת ממשרדם לאולם, חשנו שהם עסוקים בדברים אחרים. ברור היה

לכולנו שההכרעה קרובה מאוד. קצב נסיעת הצבא הגרמני אומנם נשמר בסוד, אך כאשר עזבו חלק מהעובדים הזוטרים, הבנו שעלינו לספור את הימים.

ינואר 1945. חורף. שלג רב נערם בשטח, השמיים אפורים ומכוסים בעננים כבדים, הכול אפור למעלה וגם למטה, אצלנו. חשנו ששוב אנו עומדים לפני סכנות ותלאות. כוונות הגרמנים לא נסתתרו מעינינו, אם לא מחזירים אותנו למחנה, יש רק ברירה אחת, הנאצים לא יניחו לרוסים לשחרר אותנו ולכן יובילו אותנו מערבה. מה עוד הם מסוגלים להמציא על מנת הרוג בנו. אילו הספיקו היו מחסלים את כולנו באושוויץ.

כיצד מתנהג ופועל נאצי מושפל המתקפל ונאלץ לברוח, כשתחת מרותו נותרו אסיריו היהודים שלחיהם אין ערך בעיניו ואצבעו קלה על ההדק – בליל מצעד המוות לגליביץ קיבלנו את התשובה.

לא היה הגיוני, לפחות לא ימים ספורים לפני שיצאנו לדרך, לצפות לכך שהצבא האדום ישחרר אותנו. את רעמי התותחים טרם שמענו, לא ידענו היכן ובאיזה מרחק מאושוויץ עברה החזית, אך אין לי ספק שהיו בינינו אנשים שרקמו תוכניות בריחה. היו שניסו את מזלם וברחו בשעת מצעדנו לעבר גליביץ. חלקם ניצלו וחלקם נבהלו, התייאשו וחזרו אל שורותינו. אחרים נתפסו בידי אזרחים גרמנים ונמסרו ל-אס.אס. כולנו היינו לבושים בבגדי אסירים, בקלות היה ניתן לזהות את הבורחים.

שנים לאחר השחרור פגשתי אישה שברחה מהמצעד. למזלה, לא הספיקו להחליף לה ולחברותיה את בגדיהן האזרחיים כשהגיעו לאושוויץ. היא הסתתרה זמן מה ואחר-כך פנתה לאיכר גרמני וביקשה ממנו עבודה. האיש אומנם חשד, אבל הצעירות, שלחלקן היה שיער בהיר וארוך, הציגו את עצמן כנוצרות פולניות. לאחרוני הבאים לאושוויץ לא גילו את השיער, עובדה שעזרה מאוד לבורחות. שבוע חלף עד שכבש הצבא הרוסי את אזור גליביץ שבו מצאו הבנות מקלט. הן לקחו סיכון גדול והיו באמת אמיצות וזהירות מאוד. שבוע ימים תחת עינו החשדנית של האיכר הגרמני היה זמן ארוך מאוד, ותושבי האזור ידעו על מסע האסירים וחשדו בכל אדם זר שהופיע. ובנוסף לכך, אנשי אס.אס. רבים שרצו בשטח בלויית כלבים, בחיפוש אחר אסירים נמלטים.

כולנו קלטנו שמצבה הצבאי של גרמניה גרוע. עברו למעלה מחמש שנים מאז פרוץ המלחמה ואנו עדיין בחיים. על כולם עבור שנות סבל וייסורים אינסופיים. לרובנו אבדה המשפחה וכל הרכוש. עד כה הצלחנו לשרוד, ועתה, כשנראים באופק ניצני המפלה, חובה על כל אחד לשמור על חייו. זה לא זמן להרים ידיים, זה הזמן להילחם על חיינו ולבחון כל אפשרות לשרוד.

ברחה מבוברק לא הייתה מעשית, כל האזור היה מגודר ושמור היטב בידי מאות ואולי אלפי אנשי אס.אס., וניסיון בריחה פירושו מוות בטוח. לא לשם כך סבלנו שנים כה רבות, רצינו לחיות.

ימי ינואר עברו לאיטם במריטת עצבים. הכינו לנו צידה לדרך והדריכו אותנו מה לקחת. לחם ומרגרינה היו בשפע, בדקו את מצב הבגדים והנעליים והחליפו במידת הצורך. הציעו לנו לקחת שתי שמיכות כי בחוץ היה קר מאוד, במיוחד בלילה. הכול כבר היה מוכן לדרך, לא היה ראש לעבודה, הצוות הגרמני עמד לעזוב.

יוצאים לדרך האימים, צעדת המוות

17 בינואר 1945. כולם בכוננות. חילקו לנו מרגרינה ולחם, שלוש או ארבע כיכרות לכל אדם. בדקו שוב ושוב את עטיפות הרגליים ושרכו היטב את הנעליים כדי להקל על ההליכה. לא התנסיתי בהליכה למרחקים בנעליים שלנו, שהיו עשויות מבד וסוליותיהן מעץ, כבדות ולא נוחות.

קיפלנו שתי שמיכות ובדקנו את הדרך הנוחה לכרוך אותן סביב הצוואר כדי שלא יכבידו על ההליכה, וכיצד לשאת את הלחם. שתייה אין, אבל יש שלג כתחליף. קדחת ההליכה אחזה בכולם, ידענו שהיום עוזבים, לא ידענו לאן.

מזג האוויר היה נוח יחסית, לא ירד שלג ולא נשבו רוחות מקפאות. לא היה אפשר לצפות מראש את הקשיים העצומים. יצאנו כמדומני אחר הצהריים עם צידה טובה לדרך, עם אמונה שנצליח לעמוד במאמץ, אף שלא ידענו מה אורך המסלול ולאן הוא מוביל. על פנינו עברו קבוצות אסירים שפנו לפנינו מאושוויץ רבתי והיו בדרכם לאותו כיוון. הם נראו סחוסים למדי. השומרים שלנו עמדו הכן וצידם האישי על גבי עגלות. אנשים זקנים מקומם בבית, לא בשיירה הצועדת בתנאים קשים, הם נראו במצב עגום, אך לא ריחמתי עליהם.

צעדנו על כביש צר שעבר ליד המחנה. צמיגי המכוניות הידקו את שכבת השלג, לכן לא נתקלנו בקשיים מיוחדים. בהמשך השתנתה התמונה, על פי מצב השלג נראה שבקטע זה תנועת כלי הרכב הייתה דלילה. שלג רך נערם על הכביש ונדבק לסוליות העץ, וזו הייתה צרה גדולה. מהר מאוד התברר גם שלגרמנים אצה הדרך, דרבנו אותנו להגביר את קצב ההליכה. זו לא הייתה הליכה אלא צעידה מהירה.

נעלי העץ לא נועדו לכך, ודאי שלא בשלג. הוא נדבק ללא הרף לסוליות בשכבה עבה, שגרמה לחוסר יציבות, מעדתי כל הזמן כי כף הרגל התכופפה עם כל צעד. השלג שנדבק לסוליה הישרה יצר עליה גבנונים שהתקשו כאבן ולא אפשרו צעידה יציבה בקצב שנדרש, היה צריך לעצור כל כמה רגעים כדי להסירם. נדרש מאמץ גופני מתמיד כדי לשמור על שיווי המשקל, וגבנוני השלג הוסיפו למשקל הנעליים. מהר מאוד השתלטה עייפות על הגוף ונזקקנו למנוחה באופן דחוף. הזהירו אותנו מראש אם נצעד מהר, וצעדנו מהר כי אילצו אותנו, הגוף יתאמץ מדי ויתעייף. הזהירו גם שלא נתיישב על השלג. כשאדם מגיע לאפיסת כוחות, כפי שקרה לרבים, הגוף מתאבן ובדרך כלל לא מצליחים לקום. נרדמים וקופאים למוות. אנשי ה-ס.א.א. שליוו אותנו ירו בדם קר בכל מי שיבש או שכב. לפני צאתנו היינו כולנו במצב גופני תקין, בריאים ושלמים, מלבד אותו בחור שרגלו נשברה והייתה עדיין נתונה בגבס. הוא הצליח להגיע לגליביץ בתמיכת אביו ולא רק בדרך נס אלא מתוך רצון אדיר לחיות.

אפיסת כוחות

זרם גדול של אסירים נע לאותו כיוון, ופתאום מצאתי את עצמי מוקף באנשים שאינני מכיר, איבדתי את קבוצת סימנס. די הפחיד אותי ללכת במנותק מחבריי. הגברתי את קצב הליכתי, אך הצורך לנער בכל פעם את השלג עיכב אותי שוב ושוב. ניסיתי להסיר את השלג תוך כדי ההליכה, אלא שהוא נדבק כל-כך חזק שנאלצתי לעצור. גבנוני השלג וניסיוני לשמור על יציבות דרשו מאמץ בלתי רגיל ולא תמיד הצלחתי בכך, מדי פעם איבדתי את שיווי המשקל. ככל שניסיתי לדחות את ניקוי השלג ולהמשיך בצעידה, עלה משקל הנעליים.

עייפות השתלטה על גופי. קשה היה לי להרים את רגליי, רציתי לנוח, אבל פחדתי להתיישב בצד הדרך. חשתי שעלי להשתחרר מהמטען שלי וזרקתי בלב כבד כיכר לחם אחת, לאחר-

מכן את השנייה וזמן מה אחר-כך גם את השלישית. אך לא היה די בכך כדי לשחרר אותי מתחושת הכובד הנוראה, גופי משך אותי אל הקרקע. לבסוף השלכתי גם את המרגרינה.

נותרו לי שמיכות בלבד. הייתי מיואש ממצבי, פתאום קיבלתי התכווצות שרירים ברגליים. כאב חזק פילח את רגלי הימנית והתחלתי לצלוע. הייתי חייב מנוחה. עיניי תרו אחר ערימת שלג גבוהה שעליה אוכל לשבת כמה רגעים. הגעתי לאפיסת כוחות. העייפות והכאב גברו על תחושת הסכנה, לא יכולתי יותר. לא הייתי היחיד שחיפש מקום לשבת, מדי פעם נתקלתי באנשים שישבו או שכבו, אדישים לגורלם. הם רק רצו לעצום עיניים ולנוח.

מאחורינו נשמעו יריות שנועדו לאלה שלא קמו. לא מצאתי מקום מתאים לשבת, ובינתיים הלך מצבי והדרדר, כמעט ולא שלטתי יותר בגופי. המוח לא היה מסוגל לחשוב בהיגיון, ביקשתי רק לשבת לנוח. בכוחות אחרונים סחבתי את עצמי צעד ועוד צעד, והנה מצאתי את מבוקשי. התיישבתי. לא היה לי איכפת מהסכנות, לא הייתי מסוגל יותר. ידעתי שאסור לי לשבת, אלא קמתי. סקרתי את הכביש, שמא מתקרבים אנשי ה-אס.אס. הצמאים לקורבנות. הם לא היו האויב היחיד, עצם ישיבתי על השלג במצבי, כולי רטוב מזיעה בליל כפור, הייתה סכנת נפשות. מודע לסכנה, עשיתי תנועות ידיים ורגליים כדי לשמור על חום גופי. אני חושב שבאותה שעה הייתי באחד הרגעים הקריטיים ביותר בחיי, לא רק מבחינה גופנית אלא גם נפשית. נדמה שאבד לי לרגעים אחדים כוח הרצון להילחם על חיי, הייתי בסחרור חושים.

זריקת עידוד משמחה וזליג

כמה מוזר, שעות אחדות קודם לכן עזבתי את בוברק. נושא עמי ארבע כיכרות לחם ומלאי של מרגרינה ומצבי הגופני טוב למדי במושגים של אז, והנה אני מתקשה להתמודד עם המאמץ הגופני הנדרש ממני. אין עם מי להסיר את השלג שנצמד לסוליות, וככל שאני מתעכב להסירו, אני מאבד את חבריי לעבודה ומוצא את עצמי מוקף נחילי אנשים, אסירי אושוויץ העושים את דרכם לכיוון בלתי ידוע, וחש אבוד בין המוני הזרים הנעים במהירות מערבה.

הלילה היה קר. בכל עצירה חשתי משב רוח מקפיא חודר דרך בגדיי. לא הייתה זו רק ההליכה המהירה אלא גם התלאות שנתלוו אליה, שהביאו אותי לאפיסת כוחות וגרמו להתכווצות שרירים ברגליי. חשתי שאם לא אשב לרגעים אחדים, אפול על הכביש בין רגלי האנשים. ידעתי שאיש לא יוכל לעזור לי, כולם סבלו כמוני וסחבו את עצמם בכוחות האחרונים.

ישבתי על ערימת השלג הקטנה זמן לא רב עד שניגשו אלי שמחה וזליג והרימו אותי על רגליי בלי לשאול הרבה. לא התנגדתי. הם אחזו בי משמאל ומימין והתחלנו ללכת לאט. סיפרתי להם על התכווצות השרירים, על הכאב ועל העייפות שהשתלטה עלי והניעה אותי לשבת. הפגישה איתה עודדה אותי והגברתי את קצב ההליכה. ניסיתי לשחרר את רגליי מהכיווץ וזה השתפר, אלא שהכאב לא חלף. צלעתי, אבל הוספתי ללכת, ולבסוף המשכתי לבד, משום שלא יכולתי להתאים את עצמי לקצב הליכתם. האמנתי שאוכל להתגבר ללא עזרתם.

צעדנו אל תוך הלילה, אינני יודע כמה שעות, המסע נראה אינסופי. בדרך סיפרו שמובילים אותנו לרכבת, אך לא היה ברור מדוע צריך ללכת מרחק כה רב בקצב מסחרר, האם חסרים פסי רכבת באושוויץ? או שמא הקדימו הרוסים את הגרמנים וכבר לא יכלו לחסל אותנו שם, לכן נתנו לנו לצעוד ולמות בדרך. לא לחינם נקראה צעדה זו צעדת המוות, מי שצליח להגיע לרכבת, יעלה.

בשלב מסוים ראינו שלט עם השם גלייביץ, עיירת גבול גרמנית בשלזיה העילית. האם זהו היעד שלנו?

שמועות אינן מסיימות את הייסורים. הליכתי הייתה איטית וכך מצאתי את עצמי ממשיך בחברת מעטים, מרבית האנשים כנראה כבר עברו ואפשר שחלקם בנתיבים אחרים. ידעתי שגלייביץ הייתה בעבר עיר גבול בין גרמניה ופולניה, לכן שימשה צומת דרכים גם לרכבות. אולי כאן יסתיים המסע הרגלי.

שינה על הקרח

כשקרבתנו אל העיר, כיוונו אותנו למחנה צריפים קטן מוקף בגדר, שלא היה יכול להכיל את כל הצועדים ממחנות אושוויץ. מאות התגודדו בין הצריפים ולא יכלו להיכנס, שכן כולם התמלאו עד אפס מקום והדלתות ננעלו. המאחרים נותרו בחוץ.

לילה, **ינואר 1945**, קר. מה עושים כשהגוף מת לשכב לנוח ולישון. בשטח לא נראה איש שיכוון את האנשים למקום מוגן, כל אחד נאלץ לדאוג לעצמו. הגרמנים היו אדישים, כמה שפחות יהודים ייוותרו בחיים לאחר צעידה זו, הרי זה משובח. האנשים התחילו להתארגן, מי בהליכה ומי בשכיבה על שכבת הקרח. המקום הנוח ביותר היה המעבר בין הצריפים, כי הצריף עצר את הרוח המקפיאה. מצאתי לי מקום בצמוד לקיר של אחד הצריפים. למזלי הרב שמרתי על השמיכות. החלטתי לעטוף את עצמי מכף רגל ועד מעל הראש ולשכב על הקרח. לא ידעתי אם אעבור את הלילה, אם השמיכות יגנו עלי, אך לא הייתי מסוגל בשום אופן להתהלך או לעמוד במקום.

לא כולם היו בני מזל כמוני, עם שתי שמיכות צמר. לקחתי סיכון ונשכבתי, מכורבל היטב. לא חשתי את הקרח הקשה תחת גופי. כמה טוב היה ברגעים אלה למתוח את הגוף ובעיקר את רגליי הכואבות. העייפות הכריעה אותי תוך שניות. הספקתי עוד להעיף מבט אל שמי הלילה וראיתי את הכוכבים מנצצים. לילה בהיר היה בין 17 ל-18 בינואר 1945. לוכבים, כמו לשמש, לא היו בשורות עבורנו. רק דבר אחד היה חשוב עתה, לעבור את הלילה ולקום עם זריחת השמש בריא ושלם.

שקעתי בתרדמה עמוקה והתעוררתי עם בוקר מקולות האנשים שהסתובבו בקרבתו. בתחילה לא ממש הבנתי היכן אני נמצא, אבל חיש מהר התעשתי וקודם כול בדקתי שלא קפאו רגליי, ידיי ואוזניי. ידיי היו בסדר, גם רגליי ואוזניי, כל גופי היה חם, השמיכות הצילו אותי, לא קפאתי. למדתי שיעור חשוב ביותר לעתיד לבוא. לא יכולתי כמובן לדעת אם היה זה הלילה האחרון בחוץ. אך בכל מקרה, על השמיכות היה עלי לשמור בכל מחיר. ומסקנה נוספת: להצטייד לקראת המסע הבא בנעלי עור, נעלי עץ הן מלכודת מוות.

התקשיתי לקום ממשכבי, להשתחרר מלפיתת השמיכות. תחילה היה עלי להניע את רגליי וידיי כדי לשחררן. הייתי צמא. מים לא היו בסביבה הקרובה וכלי האוכל שלי אבדו בדרך. מצאתי מעט שלג נקי והרטבתי את שפתיי היבשות. לא פגשתי בסביבתי איש מחבורת סימנס. פירוש הדבר שכולם או רובם מצאו מקום באחד הצריפים. אספתי את השמיכות ויצאתי לחפש את חבריי לעבודה.

איחוד מחדש עם הקבוצה

הצצתי בחלונות. באחד מהם גיליתי פנים מוכרים. דפקתי בחלון, וכשראו אותי פתחו לי את הדלת. קבלת הפנים הייתה קולנית, אמרו שחיפשו אותי אתמול ולא מצאו, וכולם שמחו שהופעתי. הייתי נרגש מקבלת הפנים ומעצם העובדה שנמצא לי מקום בצריף הצפוף.

הופתעתי למצוא במקום את כל בנות סימנס. מבין הבחורים לא כולם הגיעו, בין הנעדרים היו שני הבלגים, אחד האנשים ידע על כוונתם לברוח.

בצריך היה די קריר, חימום לא פעיל. למרות הצפיפות הרבה התכסו האנשים בשמיכות. כל הדרגשים היו עמוסים לעיפה ורק על הרצפה מצאתי מקום לשבת, אבל הייתי מאושר להיות בפנים. האנשים סיפרו על חוויותיהם בדרך לגלייביץ ולכל אחד היה סיפור שונה.

לא ידענו עדיין מה מצפה לנו בעשרים וארבע השעות הקרובות, אך קשה היה לעכל את השינוי התהומי שחל במצבנו תוך חצי יממה בלבד. המאמץ הרצחני שנדרש מכולנו השאיר את אותותיו, היינו צמאים ורעבים. שמתי לב שלאחדים נשארו לחם ומרגרינה ולא הבנתי איך עשו זאת. לי לא נותר אלא לחלום על פרוסת לחם ולהתבונן באוכלים. מובן שלא גיליתי לאיש שמרוב יאוש זרקתי כיכר אחר כיכר כי לא יכולתי לשאת את משקלן, ולא נתתי את דעתי על כך שאני משליך אוצר יקר.

עדיין חשתי ברגלי הפגועה. כל תנועה גרמה לכאב והשתדלתי לשמור על מנוחתה. הכאב גבר כשקמתי לצאת לשירותים. במקום הזה היה אפשר רק לחלום על עזרה ראשונה או על כדור משכך כאבים.

במשך היום הצטרפו אלינו כמה חברים מהקבוצה וביניהם שני הבלגים. כולם התקבלו בקריאות שמחה רמות, במיוחד שני הצעירים הללו שנתחבבו מאוד על החברה. התברר שהם באמת ניסו לברוח, אך כשגילו את גודל הסיכון והקושי, ויתרו והחליטו לחזור. צריך לקחת בחשבון שכולנו לבשנו בגדי אסירים וכל בורח ניתן לזיהוי מיידי.

השהייה בצריך נמשכה שעות ארוכות ומורטות עצבים, בלי שתייה ובלתי פרוסת לחם שתרגיע מעט את רעבוני. כמה השתנה מצבי תוך שעות ספורות, אתמול עדיין הייתי בבוברק, יצאתי עם ארבע כיכרות לחם וכמה חבילות מרגרינה, ועתה אין בידי דבר ואני משווע לפרוסת לחם. קשה שלא להרהר באותו לילה מזוועת עת יצאנו לדרך ובמה שקרה לי עד שהגעתי לגלייביץ.

רגעים של השלמה עם הגורל

תיארתני בפרק הקודם כיצד העייפות הגופנית והנפשית עמדה להכריע אותי ברגע של אובדן השליטה וחוש ההישרדות. נדמה שלא היטבתי להסביר מה אירע לי באותם רגעים גורליים. הייתי מוכן להפקיר את עצמי בשלג ולחשוף את עצמי לכיתות הירי של אנשי ה-אס.אס. שתרו אחר אנשים במצבי. רבים נטשו את נתיב הייסורים ונשכבו באפיסת כוחות בשלג שממנו לא קמו. הייתי מותש ומיואש, חשתי שרגלי לא מסוגלות לשאת אותי, היה נדמה לי שגופי שוקל טונות, לכן השלכתי כל פריט שבו אחזתי, בתקווה שיוקל לי. הלחם הפריע לי להסיר את השלג שנדבק לסוליות. לא היה בידי כלי כלשהו שבעזרתו היה ניתן להסירו. כל כמה רגעים חשתי שאני מתהלך על עקבים גבוהים. זה היה נורא. לא פעם התכופפה כף רגלי בעוצמה כזאת, שחששתי שקרסולי יישבר, בפרט ברגל ימין. כל פעם נאלצתי להניח בצד הדרך את השמיכות שבתוכן שמרתי את הלחם, על מנת להסיר את גבנוני השלג בעזרת עקב הנעל.

צעידה זו דמתה להליכה בשטח חלק בלי אחיזה בקרקע. בנוסף למאמץ לעמוד בקצב, היה עלי לשמור על שיווי המשקל, לבל אמעד ואפול. לבסוף קיבלתי התכווצות שרירים שגרמה לכאבים חזקים בעיקר ברגל ימין, והתחלתי לצלוע. משקל גופי הלך והכביד, הכאבים ברגל הציקו, הגעתי אל סף יכולתי. באותם רגעים שום דבר לא העסיק את מוחי פרט לאחד, היכן אוכל לשבת. אילו היו לי נעלי עור רגילות, הייתי עושה את כל הדרך בלי להסתבך, אך

נעלי העץ עם תוספת השלג היו כה כבדות, עד שקשה היה לצעוד בהן. כל נעל שקלה כמה קילוגרמים, וכשאתה עייף ומותש הן כבדות עוד יותר.

מבחינה גופנית, צעדה זו הייתה אחד המבחנים הקשים אחרי פלאשוב, גם אם לא עמד מאחוריי איש א.ס.א. כמו שם. הייתה לי תחושה חזקה של סוף הדרך, של שבירת כל המערכות והכלים שעזרו לי עד כה להתמודד במצבים קריטיים. הייתי כסמרטוט שנשחט עד תום ועמד להיקרע לחתיכות. אינני יודע כמה אלפי קורבנות מקרב אסירי אושוויץ נפלו במצעד המוות.

בהיותי בצריף החלטתי שאם רק אוכל, אדאג להמשיך בנעליים אחרות. נעלי עץ אינן בנויות להליכה ממושכת, בוודאי לא בשלג, הן מלכודת מוות. וכך עשיתי מאוחר יותר, בזכסנהאוזן, כשהודיעו שאנו יוצאים לדרך – הדבר הראשון עשיתי היה לרוץ למחסן הבגדים, להשליך את נעלי העץ ולחפש נעלי עור. מרבית האסירים הצטיידו בראש וראשונה במזון, לאחר שנפרץ מחסן מצרכי המזון, ואני פניתי למחסן הבגדים, למדתי לקח.

עתה הייתי בצריף. אוכל ושתייה לא קיבלנו, שתינו שלג, שטעמו אומנם אינו כמו מים, אבל במצוקה גם זה מרגיע את הצימאון. לא כל כך הבנו מה גרם לגרמנים לעשות את המרחק מאושוויץ לגלייביץ בחיפזון במשך הלילה. אילו היו הרוסים ממש בעקבותיהם, לא היו מחזיקים אותו בגלייביץ. האם לקחו בחשבון שרבים לא יעמדו במאמץ וכך ילך ויקטן מספר האסירים שיוותרו בחיים? קשה להבין אותם, הרי לא הצעידו אותנו מסיבות הומאניות, כדי לתת לנו גג מעל הראש. סביר מאוד שלא היו מעוניינים לחשוף עשרות אלפי אסירים לאור היום לעיני התושבים הגרמנים או למטוסי בעלות הברית, העלולים לגלות שמפנים את מחנות אושוויץ.

מאוחר יותר נודע לנו שהכינו עבורנו כמה וכמה רכבות, שהובילו את אסירי אושוויץ למחנות ריכוז שונים ברחבי גרמניה.

מצעד כח הרצון, לא כצאן לטבח

בינתיים, למרות מצוקת הרעב הייתי מרוצה שעברתי את סיוט הלילה בשלום. אומנם חששתי שאם ניאלץ להמשיך בהליכה אתקשה להתמודד, משום שרגלי הימנית כאבה עם כל צעד וצלעתי. המצב הדאיג למדי.

על אף קשיי המצעד, הגיעו לגלייביץ בשלום כמעט כל אנשי סימנס, הנשים והגברים, כולל הבחור עם הרגל השבורה. הוא ואביו, שתמך בו, היו ממש גיבורים. בעצם כולנו גברנו עד כה על תלאות רבות, נתקלנו בכל כך הרבה רשע, כיצד עשינו זאת, שאלה שקשה לענות עליה. דבר אחד בטוח, לרוח צעירה יש משקל עצום במלחמת ההישרדות, לא מקרה הוא שמרבית הניצולים היו מתחת לשנות העשרים ועד לשנות השלושים. כולנו לחמנו בחזית חשופי חזה, הנשק הסודי שלנו היה בתוכנו, כוח הרצון להתמודד על חיינו. איש לא הלך כצאן לטבח, כפי שטענו רבים בישוב לאחר עלייתם ארצה של ניצולי השואה.

בישראל לא הבינו ולא היו מסוגלים להבין מה עבר על הניצולים ועל המיליונים שנספו, כיצד התמודדו על זכותם לחיות ומה היה גודל סבלם עד שנרצחו. רוב ניצולי השואה שמרו על רוח האדם, על צלם אנוש, לתכונה זו הנאצים לא יכלו. את כל זה לא יבין אדם שלא היה שם, שלא חש על גופו את האימה הנאצית, את הסדיזם שגילו בני העם הגרמני.

מצעד המוות בינואר 1945 פתח שלב נוסף בדרך הארוכה אל החופש. היה זה נתיב רצוף ייסורים, תלאות וסבל בל ישוער, שבמהלכו לא פעם אפסה תקוותי לשרוד.

כולנו היינו עדיין בצריף. היה קר, אבל היו לי שמיכות. הייתי רעב מאוד, לא היה לי לחם ולא העזתי לבקש מאלה ששמרו על מטענם היקר. הם לא היו חייבים להתחלק עם האחרים, לא ידענו כמה זמן נשהה שם ומתי נקבל פרוסת לחם ומעט משקה חם.

רכבת המוות

לאחר יומיים הודיעו לנו לצאת מהצריף עם כל החפצים שברשותנו. ברור היה שאנו עומדים לעזוב את המקום, אך לא היה ידוע אם ברגל או ברכבת. המתח עלה. הפחד מפני הלא נודע תפס את מקומה של תחושת הרעב. דרוכים ומודאגים פנינו לכיוון שהורו לנו אנשי ה-אס.אס., אל שער צר למדי, שרק אדם יחיד היה יכול לעבור דרכו. שני חיילי אס.אס. עמדו בפתח ובחנו את העוברים. מדי פעם עצרו אדם והורו לו לעבור למקום אחר, לא להמשיך עם הזרם שהלך קדימה. מעמד זה נראה חשוד, נדף ממנו ריח של סלקציה, היה אפשר להבחין למי לא נתנו להמשיך. אני צלעתי די חזק, כדי לעבור את השער בשלום היה עלי להתאמץ, ללכת זקוף ולא לגלות שום חולשה.

כך עשיתי. מצאתי עצמי ממשיך בדרך עם כולם בלב הולם, במאמץ לשמור על הליכה זקופה ולהסתיר את צליעתי.

לא האמנו למראה עינינו. גילינו לתדהמתנו שהנאצים העלו את האנשים לקרונות משא פתוחים. נסיעה מהירה בקרונות כאלה פירושה קפיאה איטית ובטוחה. אלא שהיה זה רק חלק מהמזימה שהכינו לנו. לפני העלייה לקרונות, חילקו פרוסת לחם, אלא שבשעה שקיבלנו את הפרוסה העלוכה, מצבנו היה כה עגום ומפחיד, שתחושת הרעב שלי נעלמה כליל. ראיתי את האנשים מטפסים מעל דפנות הקרונות הפתוחים ופלג גופם העליון חשוף לרוח, לשלג ולגשם.

שאלות רבות העסיקו אותנו; לאן מועדות פנינו, כמה ימים ולילות נהייה בדרך, האם השמיכות יוכלו להגן עלינו. לא היינו מודעים לכמות המחרידה של אנשים שיידחסו לקרון. אילצו אותנו לעמוד בצפיפות בלתי נסבלת. על ישיבה היה אפשר רק לחלום. האחרונים שנצטוו לעלות יכלו להיכנס רק בדורכם על גבם של אלה שכבר היו בפנים.

קשה לתאר את התווה ובוהו והערבוביה שהשתררה. אנשים חששו להיפגע מנעלי העץ של הנדחסים פנימה, שלא הייתה להם שום דרך אלא לדרוך על העומדים, וכל אדם שנוסף רק הגביר את הצפיפות. צעקות רמות, קריאות כאב וקללות נשמעו מכל עבר. הנאצים הנבזים הצליחו לגרום לרבים מאיתנו לאבד את העשתונות. גם אחרי שמילאו את משימתם והפכו כל קרו לכלוב ואותנו לחיות כלואות, קשה היה להירגע, משום שכל אחד דרך על רגלי השני.

זאת הייתה רק ההתחלה. רק הספקנו לנוח ולהתאושש ממצעד המוות, והנה אנו עומדים בפני מצב חדש שאי שלא העלה על דעתו. ברור היה שניאלץ לעמוד במשך כל הנסיעה. הלילה היה לפנינו, כיצד נעביר אותו בעמידה? כיצד נוכל עמוד דבוקים זה לזה ולא כל יכולת להניע באופן חופשי את הידיים או להשעין את הגוף למנוחה קצרה? בתנאים אלה לא היה לנו כל סיכוי להתארגן לישיבה במשמרות. אומנם רובנו היינו אנשי סימנס שהכירו זה את זה, אך לא היה די ברצוננו הטוב. העייפות גברה על כולם. רבים התקשו להחזיק מעמד במשך שעות, רגליהם לא יכלו לשאת את גופם ותנוחתם עוד הגבירה את הצפיפות. המתח הגיע לשחקים. אנשים דחפו איש את רעהו כדי לשחרר את הלחץ מגופם, המצב היה מעבר לייאוש.

התקשיתי לטפס על דופן הקרון כדי להיכנס לתוכו. רגלי כאבה מאוד, וכדי להגיע לקצה נאלצתי להשתמש בשתי רגליי כדי להיאחז בגוף בולט כלשהו ולעלות, משימה כמעט בלתי אפשרית. לא היה כל סיכוי להיעזר במישהו כשכולם שרויים במתח, ברגעים כאלה כל אחד דואג רק לעצמו. במאמץ על אנושי הצלחתי סוף-סוף לעבור על פני הדופן ולקפוץ פנימה.

השתדלתי לא ליפול על הרגל הפגועה. ראיתי שהקרון עדיין לא מלא עד אפס מקום, אך היינו כבר רבים מדי, וראיתי שהגרמנים ממשיכים לדחוק באנשים נוספים לעלות. תחושתי אמרה לי שרצוי למצוא מקום צמוד לדופן, אלא שזה לא עלה בידי, היה מסוכן לעמוד שם כיוון שאנשים הוסיפו להיכנס. הדופן השנייה כבר נתפסה, כך שמצאתי את עצמי מוקף באנשים מכל הצדדים.

כשחדלו להוסיף אנשים לקרון, עמדנו כולנו צמודים איש אל רעהו. כל תנועה קטנה ביד או ברגל גרמה לחיכוך, וזה לא היה פשוט, רק אם עמד בקרבתך חבר טוב, יכולת לפחות לנסות לתאם עמו שינוי בתנוחת הגוף. בעמידה כזו במשך שעות הגוף מתאבן. כל פעם נרדמה יד זו או השנייה, רגל שמאל או ימין, ואתה חייב לשחרר אותן בעזרת תנועות רצופות. אנשים אחדים התחילו להתרומם על קצות האצבעות, האפשרות היחידה למנוע את התאבנות הגוף. האם נצליח לעבור כך את הלילה?

בעיה נוספת היווה השמיכות, שמדי פעם גלשו מהכתפיים, ולאחר מכן הכובע – כיצד מבטיחים שלא יעוף מהראש בנסיעה בקרון הפרוץ לכל רוח, כיצד חוזרים ומחזקים את אחיזתנו על הראש המגולח והחלק. את פרוסת הלחם שלי נידבתי לחבר. לא חשתי רעב למרות שיום שלם לא בא דבר אל פי. דאגתי בראש ובראשונה לרגל שלי ולכאבים שהציקו.

האווירה הייתה קשה. איש לא השלה את עצמו לגבי תוצאות המסע הזה. בליבו ידע כל אחד שרבים לא יחזיקו מעמד. היו ניסיונות להתארגן כך שאיש ישעין את עצמו על גב חברו כדי לשחרר ולו מעט את הלחץ על כפות הרגליים. כשעומדים שעות במקום, הגוף לא רק נהפך לבול עץ, אלא גם מוסיף כאילו למשקלו, משקל שהוא מעבר ליכולת הרגליים לשאת. מלאך המוות חגג ואסף מכל קרון קורבנות שנשברו ונפחו את נשמתם.

עד כמה שזה נשמע אכזרי, למדתי להכיר את היתרונות שהפיקו הנותרים ממות חבריהם. במותם הם פינו מקום למנוחה ולשינה. המסכנים מתו מאפיסת כוחות, אולי גם מהתמוטטות עצבים. אנחות והתפרצויות היסטטריות נשמעו מקרונות רבים, הסבל פתח פצעים עמוקים, שבר את רוחם, את נפשם ואת לבם. הם לא רצו לחיות, לא נותר להם עוד כוח להילחם. הבכי והאנחות גברו ככל שחלפו השעות. האם הוקל להם שעה שבו? ייתכן. האם הוקל להם כשנאנחו? כולנו היינו דחוסים באותה סירה תחת עיניהם הפקוחות של אנשי ה-אס.אס., היינו מטען שטופל גרוע מבהמות המובלות לשחיטה. לא ידענו לאן מובילים אותנו וכמה זמן נימצא בכלובים הנועלים. גם אם יועילו לתת לנו פרוסת לחם ומעט שתייה, לא תהייה אפשרות לחלק אותם. אין סיכוי להרים יד. עלובי חיים במלוא מובן המילה. מה שהבדיל בינינו לבין החיה הייתה הידיעה שאנו בני אנוש, שיכולנו עדיין לחוש, לחשוב על מה שהיה ועל מה שלא ישוב עוד לעולם.

נוכחתי לדעת שכאשר הנפש נשברת, הגוף הולך בעקבותיה. במצעד המוות לגלייביץ נפשי כמעט נכנעה. לא אעמיד פני גיבור, בכיתי גם אני בשקט, לבל ישמע אותי איש, בכיתי משום שרגלי כאבה והתקשיתי לעמוד במקום, נזקקתי נואשות למנוחה, לשינה ולו גם קצרה.

למזלי, לא אכלתי ולא שתיתי אלא מעט שלג. אוי לאלה שנזקקו לשירותים, אי אפשר לשער את גודל ההשפלה שנאלצו לעבור. זה היה המצב, זאת הייתה המציאות שלנו בשעה שהמתנו לתזוזת הרכבת. האמנו שכל שנגיע מהר יותר, יוקל לנו. האמנו גם שאנו עשויים להינצל. בכל צרה נולדות גם תקוות, אחרת אין סיכוי לשרוד. אמונה הייתה הדבר האחרון והיחיד שלא יכלו לקחת ממני, רציתי להאמין שזאת לא הנסיעה האחרונה ולא התחנה האחרונה, עד כמה שזה נשמע מטורף.

[10]

פולק אורליה

צעדת המוות ממחנה ההשמדה אושוויץ

אורליה פולק נלקחה באפריל 1942 למחנה ההשמדה אושוויץ. בחודש יולי אותה שנה, כשכבר הגיעה אל קצה גבול כוחותיה, הצליחה בזכות ידיעתה את השפה הגרמנית על בוריה להתקבל כפקידה במחלקה הפוליטית במפקדת האס.אס באושוויץ-בירקנאו. בכך הייתה לנושאת סוד, אסירה שראתה את תהליך ההשמדה ואת תיעודו לכל פרטיו.

את עדותה כתבה בשפה הגרמנית ובזכותה של טובה ינאי שתירגמה וערכה את ספרה "שלוש שנות גירוש", זכתה עדותה לצאת לאור. אנו מביאים קטע מעדותה הקשור לצעדת המוות בעת פינוי אושוויץ.

פינוי מחנה אושוויץ

החיים נמשכו, גם האזעקות היום יומיות. חג המולד הגיע ואיתו שנת 1945 החדשה. הגרמנים כבר דיברו בגלוי על פינוי המחנה; עמדו תכופות לפני מפה גדולה של האזור (דרום-מערב פולניה) התלויה על קיר משרדי, מצביעים על המקומות הכבושים על ידי הרוסים. משיחותיהם הסתבר שהחזית הולכת ומתקרבת לאושוויץ.

אנו, האסירות, לא ידענו מה יעלה בגורלנו, ובחרדה רבה ציפינו לבאות. פשטה שמועה לפיה נעזוב בקרוב את אושוויץ ונצא ברגל לדרך ארוכה למדי. דאגנו מאוד. החורף הקשה היה בשיאו, שלג וכפור כיסו כל פיסת אדמה. הפקידות נעלו נעליים קלות, כלל לא מתאימות להליכה ממושכת. אם יצעדו על כבישים מושלגים, לאיזה מרחק יגיעו בנעליים כאלה? חיפשנו פתרונות. לי היה דודן במחסן הבגדים של מחנה הגברים; שלחתי לו הודעה וביקשתי ממנו להשיג לי מגפיים או זוג נעליים חזקות.

ב-17 בינואר נאמר לנו במחלקה שלמחרת בבוקר עלינו להשכים, כי העבודה תתחיל מוקדם מן הרגיל. ב-18 בינואר בבוקר כאשר הגענו לעבודה, חנתה לפני הבניין משאית שחורה, אחת מאלה ששימשו להובלות לקרמטוריום. מנהל המחלקה הראה לנו אילו תיקים לארוז ולהעמיס על הרכב. הייתה שמועה שאנו נלך למחנה בשם גרוס-רוזן והתיקים שלנו יועברו לשם, אבל התיקים שארזנו היו כולם של אסירים שנשלחו לאושוויץ על ידי הגסטאפו והמשטרה הפלילית, כלומר תיקים של אסירים אריים בלבד. "ומה עם התיקים שלנו?" התלחשו הנשים. "אם הם נשארים באושוויץ, מה יהיה איתנו? יתנו לנו לצאת בכלל?"

העמסת הרכב הייתה הפעולה האחרונה שבוצעה על ידי צוות הפקידות של המחלקה הפוליטית. הקומנדו שוחרר, פוטר מכל תפקידיו וחדל להתקיים. אז נכנסתי בפעם האחרונה למשרד ההעברות. מצאתי בו את הבוס שלי עומד לפני המפה הגדולה, שקוע במחשבות. שאלתי אותו אם הוא יצטרף למסע. הוא השיב שהוא יישאר לפי שעה במחנה, ואחרי סיום תפקידיו יצטרף ליחידת השדה שלו. שאלתי אותו מה יקרה עם המסמכים ודברי הדפוס הרבים הנמצאים בארונות, מה יקר העם התיקים שנותרו על המדפים. "אחרי עזיבתכם אשפוך בנזין על כולם ואעלה אותם באש", השיב האיש.

ביקשתי ממנו, כטובה אחרונה, לסדר לי ליווי למחנה הגברים. סיפרתי לו בגלוי על הדודן המארגן לי נעליים המתאימות לדרך. הוא קרא לזקיף ונתן לו הוראות. ארבע בנות ניצלו את ההזדמנות והצטרפו אלינו בתקווה שגם הן תמצאנה משהו שימושי. עברנו דרך השער שמעלו הכתובת "העבודה משחררת"; שומריו התעלמו מאיתנו והגענו בלי בעיות למחסן הבגדים. דודני נתן לי זוג נעלי גברים גבוהות וזוג מכנסי צמר, אותם לבשתי מייד. הנעליים היו כבדות והתקשיתי לנוע בהן, אך לא נותר זמן להחלפה; הזקיף דרש מאיתנו להזדרז, כי לטובה צורפה גם חובה: ללכת לדירתו של אוקי ולעזור באריזת חפציו.

בחוץ ראינו שהכול מתכוננים לדרך – מאות אסירים מתרוצצים באופן חופשי ואיש לא שם לב למעשיהם. המחנה היה בשלבים אחרונים של התפרקות. כשהגענו לדירתו של אוקי, רוב חפציו כבר היו ארוזים בארגזים גדולים. בחדר האוכל עמד בקבוק ליקר על השולחן, בקבוק ליקר פתוח ועל ידו צלחת עם לחם. כאשר נשארנו לבדנו בחדר שתי הבנות מהליקר, ישר מהבקבוק, לקחו פרוסות לחם ודחפו אותן לתוך כיסיהן. אני רק התבוננתי בהן, לא תפסתי כל-כך מהר את המתרחש לנגד עיניי.

לא נותרה לנו עבודה רבה. ארזנו כלי חרס אחדים וכאשר סיימנו נפרד מאיתנו אוקי ופנה אלינו בזו הלשון:

"אתן יוצאות עכשיו לדרך ארוכה. עכשיו חורף וקר מאוד. אני יכול לתת לכן רק את העצה הזאת: התלבשנה היטב ובמקום לסחוב שטויות, קחו איתכן רק מזון. ועוד דבר: אם יקרה משהו לאחת מחברותיכן, אל תעצורנה. תמיד צריך להמשיך ללכת ואסור להסתכל אחורה!"

כשחזרנו באותו בוקר לבלוק הוא נראה כמו כוורת דבורים. כל האסירות עסקו בהכנות קדחתניות למסע: חתכו שמיכות כדי לתפור מהם ילקוטי גב, וארזו שמיכות חמות בצורה צבאית, כך שאפשר לחברן לילקוטי הגב. בגלל כל האנדרלמוסיה הזאת, לא קיבלתי את ארוחת הצהריים שלי. הבנות היו פרועות לגמרי, מי שהגיעה קודם לסיר נלחמה לחטוף כמה שיותר, והמהססות כמוני נדחפו הצידה. עידן הסדר והמשמעת נסתיים כנראה.

חברות החליטו להישאר כל הזמן ביחד, והתארגנו בקבוצות. הייתה לי חברה טובה מסלובקיה והסכמנו לצאת לדרך ביחד למרות המחלוקת שפרצה בינינו בגלל הנעליים. היא טענה שלא דאגתי לה, שהייתי צריכה לארגן גם לה זוג. למזלי השיגה זוג ערדליים, שמה אותם על גבי הנעליים ונרגעה. אכן, הגיע הזמן להתכונן. ברגע האחרון השגנו שני כיכרות לחם ושתי חפיסות מרגרינה. לי היה קצת סוכר. בנוסף לילקוט הייתה לכל אחת שמיכה מגולגלת. תפרתי תיק לתלייה על הכתף, שם היה הסוכר, סיר קטן וכף. ביד אחת אחזתי שקית קטנה עם לחם ועם מרגרינה.

כך, מצוידות, עמדנו ב-18 בינואר 1945 בשעה 6 בערב בחצרו של בלוק אחד במחנה אושוויץ, מוכנות לצעדה. לידנו, בחצרו של בלוק מספר 10 המגודר בו התגוררו שפני הניסיון של הגרמנים, עמדו האסירות האומללות, מוכנות גם הן. נאמר, שנשות בירקנאו תצטרפנה אלינו בדרך. השומרים שלנו, כולם אנשים מוכרים לנו, נעלמו ובמקומם הופיעו פרצופים זרים לגמרי, גברים לבושים במעילי אס. אס ארוכים, ובידיהם תת מקלעים. יצאנו מהחצר והצטרפנו לטור שהתחלתו לא נראתה כלל. ממרחק נשמעו פקודות קולניות; הן הלכו והתקרבו, עד שהגיעו גם אלינו: "קדימה, לזוז!" ובכך התחילו הנדודים שלנו, הידועים עד היום בשם "מצעד המוות".

החלק הקדמי של הטור יצא מזמן, ואנו עדיין התקדמנו אט-אט לאורך רחוב הקסרקטין, הרחוב בעיר אושוויץ שסביבו נבנה המחנה.

אין לי מילים לתיאור רגשותינו בערב מכריע זה. בפעם האחרונה התבוננו בשער מחנה הגברים ובכתובתו הפרדוקסאלית: "העבודה משחררת"; בגדר התיל הטעונה זרם חשמלי, שמאחוריה חייכנו לשווא לחופש במשך שלוש שנים. כעת צעדנו, בלי חדווה, לקראת גורל

בלתי ידוע. בכאב לב זכרנו את אלה אשר נפחו את נשמתם במקום ארור זה, ולעולם לא יראו עוד אור יום. כן, יצאנו מאושוויץ, אבל את היקר לנו ביותר השארנו מאחורינו.

מצעד המוות

יצאנו לכביש, הלילה ירד, חושך עטף את הטור הצועד. אור קלוש של ירח מסתתר, ולובן של משטחים מושלגים איפשרו את בחינת הסביבה הקרובה, ורמזו על הריסות או על קצהו של כפר שרוי בתרדמה. עברנו את נחל הסולה. עברנו על יד רייסקו ומחנות משנה אחרים; שם הצטרפו אלינו קבוצות נוספות של אסירות. מעבר לכביש עמדו אסירים ממתינים לפקודה להצטרף לטור הגברים. הנשים קראו לעברם, שאלו אם נמצא ביניהם מישהו מעיר זו או אחרת, והם קראו לעברנו, "החזיקו מעמד!"

המשכנו לצעוד. תחילה נשמעו קולות מכל צד, הבנות לא פסקו לפטפט; חברתי אמרה לי שמוטב לדבר מה שפחות ולשמור על הריאות. את הקור ניתן היה לסבול, אבל אחרי כמה שעות התעיפו הנשים, בעיקר הפקידות שבמשך יותר משנתיים לא צעדו למרחקים, לא עבדו עבודה גופנית ואיבדו את הכושר. "מתי ננוח?" שאלו את השומרים. אלה השיבו שאין מנוחה, אין הפסקה, חייבים להמשיך וללכת.

רוח קרה החלה נושבת. חברתי ואני כיסינו את ראשינו בשמיכה, שילבנו זרועות וכך המשכנו. במשך שעות צעדנו לאורך יער מכוסה שלג – כל הזמן חששתי שיובילו אותנו לתוכו ויחסלו אותנו ביריות. לא קרה מאומה. למפוני אושוויץ חיכה סבל גרוע וממושך יותר.

הקרקע מתחת רגלינו הייתה מכוסה בשלג קפוא, זה עתה נמערך לרסיסים. נעליים חצאיות נתמלאו חיש מהר חתיכות קרח, הקרח נמס בהן והרגליים התחילו להתנפח. על אף הנעליים הגבוהות החדשות, הרגשתי שרגליי רטובות. לא היה זמן לבדוק. מי שהתעכב דקה, נאלץ למהר מאוד כדי להדביק את השורה שהתקדמה. בחושך נשמעו קריאות. נשים חיפשו קרובי משפחה או את החברות שלהן. השורות הישרות וקצב ההליכה לא נשמרו עוד, כל אחת הלכה כמיטב יכולתה; העיקר היה להחזיק מעמד בקצב ההליכה של הקבוצה ולהתקדם יחד איתה.

וכבר פקד אותנו האסון הראשון. זה הי הנורא לראות צעירה מתמוטטת, נשארת שכובה על הקרקע, למרות שחברותיה רוצות להרימה, היא צועקת, "אני לא יכולה עוד ללכת, לא אזוז מכאן". רבות שרדו רק מפני שחברותיהן תמכו בהן וסחבו אותן במשך שעות. שקיות עם לחם הופלו כדי להקל על ההליכה; עד מהרה נראו שמיכות וכיכרות לחם שלמות בשולי הכביש. האסירות החלשות לא היו מסוגלות לשאת כל משא, בקושי נשאו את גופן. שוב שאלנו את השומרים אם אפשר לנוח קצת, רק חמש דקות! הם השיבו שהלילה חייבים לעבור 30 קילומטר. איזו בשורה.

"האם הוציאו אותנו מאושוויץ כדי שנתפגר בדרך?" יללו האסירות. לסירוגין הרגשתי סחרחורת, ואז נזכרתי בסוכר. תוך כדי הליכה חיטטתי בתיק הקטן והוצאתי לי כף סוכר. גם לתוך פיה של חברתי דחפתי כף מלאה. אומרים שסוכר מכיל קלוריות רבות; הרגשנו באמת השתפרה. העובדה היא, שרק עכשיו נתברר כמה נחלש גופנו עקב התזונה הלקויה והמחלות, בעיקר הדיזנטריה וטיפוס הבהרות שכולנו עברנו.

אותו לילה הצלחנו שלוש פעמים לשכנע את השומרים לאפשר לנו לנוח; כל פעם הוקצבו לכך חמש דקות. במשך מנוחה קצרה זו, לא חשבה אף אחת על אוכל – הנשים נפלו בשלג כמו עצים כרותים, הפכו לשורות ארוכות של נקודות כהות בשלג לצדי הכביש. רק יישרנו את רגלינו העייפות וכבר נשמעה הקריאה לקום ולהמשיך ללכת. ממרחק נשמע רעש דומה לרעמים, אך הוא לא פסק; היה זה רעש של תותחים יורים. החזית מתקרבת, סברו הנשים. הייתכן שהיא תדביק אותנו?

אנשי הליווי היו כולם גרמנים אתניים, דיברנו איתם בשפות שונות. ורק עם עלות השחר שמנו לב שמתחת למעילים הם לובשים מכנסיים אזרחיים. באור השחר נתגלו גם מראות אחרים: דמויות שוכבות ללא ניע לצידי הדרך, לרוב גברים. חברתי אמרה לי לא להסתכל לשם, אבל אני הסתכלתי וראיתי את פניהם החיוורים והעייפים כל-כך. אלה היו אסירים חלשים מכדי לקום ממקום נפילתם, ולשומר האחרון של הטור ניתנה פקודה לירות בהם. שמענו את היריות וידענו שעוד מישהו השיב את נשמתו לבוראו והגיע למנוחה, אז נזכרתי במילים האחרונות של אוקי: להתקדם כל הזמן ולא להסתכל אחורה. הוא כבר ידע שרבים מאיתנו לא יחזיקו מעמד במסע הארוך הזה.

בבוקר הגענו לישוב בו היינו אמורות לנוח. אלפי נשים עמדו על הכביש, מחכות לסידור כלשהו – מבצע לא פשוט, כי בישוב אחד לא היה מקום לכולן; לקח שעותיים עד שאוכסנו באסמים של הכפרים הסמוכים. סוף-סוף קורת גג! התיישבתי על ערימת קש וראשית כל חלצתי את הנעליים כדי לבדוק את מצבן. דחפתי קש לתוכן כי היו רטובות והנחתי אותן מתחת לראש. את הגרביים לא יכולתי לתלות לייבוש, כי ידעתי שרק אעצום עין והן ייעלמו. על האסם הזה שמרו רק מבחוץ... האסאסניקים שלנו הדליקו מדורה לפניו; הבנות הציצו החוצה דרך החריצים בין הקרשים וראו אותם אוכלים אוכל חם. אנחנו, עייפות עד מוות, נרדמנו.

עברו רק שעות אחדות וכבר שמענו את השומרים דופקים על דלת האסם וצועקים, לקום! מי שחשבה שתקבל ביום זה משהו לאכול, טעתה טעות מרה. אכלנו מהמלאי: לחם ומרגרינה, שניהם קפואים וקשים כאבן.

בשעות אחר הצהריים התחיל השלב השני של המסע, והמשכנו ללכת מערבה. עד שעות הערב הראשונות זה עוד הלך איך שהוא, כי הגוף התחזק בזמן השינה; אך התעייפנו מהר, הרעב והצמא הציקו לכולנו. לעיתים עברנו דרך כפרים. התושבים הפולנים העמידו לפני בתיים דליי מים, וכשראו את מצבנו, יצאו הנשים ובידיהן צלחות מלאות מאכלים חמים שהורידו משולחן. לרבות היו דמעות בעיניים; נדמה לי שהיו נותנות לנו את פרוסת הלחם האחרונה שלהן. אסירות אחדות הצליחו ללגום מעט מים טרם שגורשו על ידי השומרים. שמנו לב שהאזרחים הפולנים פחדו מאוד מחילי האס. אס. לא נעצרתי; אחרי עיכוב קל ביותר לא הייתי מסוגלת לרוץ ולהשיג את הקבוצה שלי. הסתפקתי בכך סוכר, והוא נתן לי כוח לנדוד הלאה עוד כמה שעות.

בלילה זה שוב הסתכם המרחק שעברנו בשלושים קילומטר, והפעם נראו הרבה יותר דמויות מוטלות לצידי הדרכים. כולם גיבורים אלמונים, מתים, קפואים בשלג. היריות נשמעו לעיתים תכופות יותר; נותרה רק השאלה אם לכולנו מחכה אותו הסוף ומי הבא בתור.

כך עברו שלושה לילות. בשעות היום נתנו לנו לנוח, אך אוכל לא קיבלנו. הנשים לא יכלו לסבול את הצמא הנורא; מילאו מיכלים בשלג ובלעו אותו בגושים. גם אני אכלתי שלג. תמיד הסתפקתי בכמות קטנה, כי חששתי מהצטננות.

ביום הרביעי בבוקר הגענו לעיר הפולנית לוסלאו. עברנו ברחוב הראשי, ראינו אוכלוסייה אזרחית וחנויות פתוחות. אסירה פולניה ארית עברה ליד ביתה עסק שלה; מרוב פחד מפני השומר, לא העזה אפילו להסתכל לכיוון ההוא. בלוסלאו שהינו יום שלם. נאמר שלא נמשיך ברגל, אלא ברכבת. וכך היה. בערב הרביעי של המסע הובלנו לתחנת הרכבת, שם עמדו רכבות משא עם קרונות פתוחים. אכן, הגיע קץ לנדודים; חשבנו שניסע ישר לגרוס-רוזן, למחנה עליו דובר באושוויץ.

בקושי הצלחנו לטפס על הקרונות הגבוהים, למעלה ממאה אסירות בכל קרון. הזריזות תפסו מייד את המקומות ליד דפנות הקרון, היתר ישבו על הרצפה השחורה, המכוסה כולה בלכלוך

ובאבק פחם. (השומר שלנו הביא לעצמו צרור קש עליו התיישב). בצפיפות שנוצרה, נותר לכל אחת מעט מקום לישיבה על הרצפה, לא כל שכן בערב, כשרצינו למתוח את גפיו העייפים. נשמעו קלילות, התפתחו מריבות ואף תגרות; כל אחת רצתה לנוח, וזה לא הלך. בטרם נרדמתי הרגשתי את הנעלים הכבדות של שכנתי מונחות על חזי.

באמצע הלילה התעוררנו לצפירות אזעקה. השומר קפץ מהקרון והסתתר תחתיו; הנשים נשארו בקרון הפתוח ומעליו רק הכוכבים. פתאום נשמעו קולות נפץ ומייד הבזיק אור גדול. נבהלנו עד מאוד, אך לא נותן אלא לשכב על רצפת הקרון ולכסות את הראש בשמיכה – הגנתנו היחידה.

למחרת הגענו לעיר ורוסלאב. חוץ מפירורים לא נשאר לנו דבר מהמלאי, ואז חולקו מעט לחם ומרגרינה. ביקשנו מהשומר להביא לנו לפחות מעט מים חמים מהקטר, והוא הביא את מבוקשנו בקערה שלו, הלך וחזר מספר פעמים. המים לא היו נקיים במיוחד, אבל בנות המזל ששתו מהם, שתו אותם בחשק רב.

התחנה הייתה עמוסה מאוד, הקרון שלנו עמד בין שתי רכבות. אחת הייתה רכבת צבאית; החיילים ניגשו לחלונות והתבוננו בנו בתדהמה, אך כשביקשנו מהם אוכל, לא זרקו לנו אפילו פירור. בצידו השני של הקרון עמדה רכבת של הצלב האדום. אחת הבנות קפצה מהקרון, ניגשה לאחות גרמניה וביקשה מעט מים חמים. האחות השיבה: "בשביל יהודים אין מים חמים!" הצעירה חזרה משם כולה ממורמרת וקראה בלעג, "הנה לכם מוסד בינלאומי המתיימר לפעול למען האנושות!" כאילו לא היה ידוע שגרמניה הנאצית מכירה בחלק מסוים של האנושות בלבד, ושהצלב האדום הגרמני קיים רק עבור ארים.

עוד סצנה מעניינת נשארה בזיכרוני מברסלאו. עמדתי על יד אסירה שסיפרה לי יום קודם לכן שהיא בת תערובת, ואחותה, הנשואה לנוצרי, מתגוררת בברסלאו. עכשיו ביקשה רשות ללכת לשירותים. ראינו אותה קופצת מהקרון, זוחלת מתחתיו ויוצאת בצידו השני. בתחנת הרכבת היו המוני אנשים, רובם אזרחים מפונים מזירות קרב, והבחורה נעלמה ביניהם. שאלנו את השומר מה יעשה עם אחת האסירות תברח; הוא השיב שזה לא ישנה דבר, יישארו עוד מספיק מאיתנו. האיש היה אחד השומרים שהחליפו, אי-שם בדרך, את האסאסניקים של אושוויץ. השומרים החדשים לא נשאו נשק, והשומר לשנו היה אחד מאלה שנעלמו עוד טרם שחצינו את גבול פולין-גרמניה.

הרכבת נסעה לעבר ברלין ונעצרה כל רגע בגלל התקפות האוויר התכופות על האזור; כך לקח כמעט יומיים להגיע לעיר פירסטנברג. שם הורו לנו לרדת. הופעתנו שינתה את המראה של תחנת הרכבת באופן דרסטי, השארנו אותה במצב נורא: לכלוך ושמיכות מטונפות כיסו את הרציפים, גופות רבות שכבו פזורות על הקרקע. אכן, גם בקטע האחרון של המסע מתו אסירות, חלקן מרעב ומאובדן כוחות, חלקן נחנקו בצפיפות ששררה בקרונות הסגורים. בחוץ חיו לנו משגיחות במדים, במדי האס. אס. המוכרים. הטור שהעמידו כבר לא נראה אין סופי; שורותינו התדלדלו מאוד. אסירות רבות מאוד לא עמדו בייסורי פינוי אושוויץ. נאמר לנו שבקרבת המקום נמצא מחנה הריכוז רוונסבריק. [11]

אברהייד, צ'כיה, 4 במאי 1945 - צעדת מוות של נשים, שנמשכה 109 ימים.
האסירות הוצעדו כ-800 קילומטרים במזג אוויר קשה.
149 האסירות שנותרו בחיים צולמו יום לפני סיומה של הצעדה.[2]

ארוך יחיאל מרטה

צעדת המוות ממחנה ההשמדה אושוויץ

ארוך יחיאל מרטה, הינה ילידת סלוניקי אשר ביוון. בשנת 1941 כאשר הגרמנים כבשו את סלוניקי הייתה בת 13 בלבד. עברה את כל תלאות השואה ביוון עד ששולחה למחנה ההשמדה אושוויץ. גם כאן עברה תלאות ועינויים קשים. אחרי שהות של ארבעה חודשים באושוויץ, התחילה צעדת המוות כפי שמתוארת בעדותה שניתנה ל"יד ושם".

- ש: מה קרה אחרי ארבעה חודשים שאת ב-Auschwitz?
- ת: אחרי ארבעה חודשים התחיל הכי-הכי קשה, הכי קשה, לקחו אותנו ברגל מ-Auschwitz עד תחנת הרכבת שמגיעה לגרמניה, ימים ולילות, לא יודעת כמה, שבוע, שבועיים, לא יודעת כמה הלכנו ברגל, זה היה הסבל הכי גדול.
- ש: איזה עונה, היה חורף, איזו עונה הייתה?
- ת: הייתה עונה כמו אביב, ולקחו אותנו ברגל, הולכים, הולכים, בלי סוף.
- ש: קיבלתם אוכל לדרך?
- ת: שום אוכל לא קיבלנו, ידיים ריקות, הלכנו ברגל, והיה נהייה לילה, היו מחפשים באיזה אורווה לשים אותנו, איפה שחזירים ישנים.
- ש: אתם פוגשים אזרחים בדרך, אזרחים פולנים, אזרחים גרמנים?
- ת: שום דבר, הכל יבש היה, דרכים כאלה, ואולי איזה שבועיים, אני לא יכולה להגיד בדיוק, שאני הרבה לא זוכרת.

- ש: אתן רק בנות צועדות או גם גברים?
 ת: גברים לחוד, אנחנו לא היינו עם גברים, היה מחנה של גברים...
 ש: אבל כשאתן הולכות, כשאתן צועדות.
 ת: רק לבד, רק הבנות והשומרים.
 ש: כמה בנות צעדתן ככה, בערך?
 ת: לא יודעת איך להגיד לך, בלוק שלם שהיה לנו, לקחנו אותנו, בלוק שלם.
 ש: מה זה בלוק שלם?
 ת: היו לנו כמה בנות, לא יודעת, מאה בנות, יותר.
 ש: וכמה שומרים שומרים עליכן?
 ת: שומר אחד קדימה, אחד אחורה ואחד מכל צד, זה ארבעה.
 ש: ארבעה שומרים בסך הכול, מאה בנות בערך.
 ת: טוב, לא רק אנחנו, אספו... רק משלנו, אספו, אספו גם.
 ש: היו בנות שניסו לברוח בדרך?
 ת: איפה, למי היה כוח לברוח? אני אומרת לך, שהיינו ב-Auschwitz היה לנו קצת כוח, אבל אחר-כך, כשהלכנו בלי אוכל, בלי אוכל, לא היה לנו כוח.
 ש: מישהו עוזר לך ללכת בדרך?
 ת: לא, לא.
 ש: מה קורה למישהי, שאין לה כוח ללכת?
 ת: אנחנו אחד עם השני, מחזיקים אחד את השני והולכים. תשמעי, אני קיבלתי פעם נשיכה מכלב, אני שכחתי להגיד לך, וזה היה גם ב-Birkenau, היינו עובדים עוד ב-Rauskommando שהייתי חולה עם הטיפוס, אז בהליכה, ללכת לעבוד היה לי עוד, ואני הייתי חולה עם חום, והיה לי קשה לעלות את העליות האלה, נשארתי אחרונה, זרק לי את הכלב, נתן לי נשיכה, שעד היום יש לי את הסימן, ואני לא הוצאתי מהפה הגה, כאילו שזה לא אני, כלב בא, הוא נשך, הוא נשך, יש לי פה עוד השן פה, פה הוא נשך לי, כאילו לא אני, הבנות שאלו, אם לא כאב לי, כאב לי, מה אני אעשה, מה אני אצעק? אם אני אצעק, הוא ירביץ לי יותר, לא צועקת, לא צעקתי, בגלל שנשארת אחרונה, אחר-כך, כשהם עשו הפסקה, היו עומדים, אז אני התחלתי על ארבע לעלות את העלייה ולהגיע אליהם, ואחר-כך, כשהיו עומדים לעשות הפסקה, אני הייתי הולכת, שאני לא אשאר עוד פעם אחרונה, הייתי הולכת קדימה-קדימה, וזה מה שקרה, קיבלתי גם את הנשיכה, ואני לא הוצאתי כלום מהפה, נהיינו אטיות, היינו רואים ערמות של גופות מתים.
 בבוקר כשהיינו יוצאים לעבודה, ערמות, לא רוצה להגזים כמו שתי מטר גובה אחד עם השני, אחד על השני, יש לי ספר מה שמראים את כל זה, ולא היה מדגדג, לא היה מדגדג, כשהיינו חוזרים מן... קומנדו, כשעוד היינו ב-Birkenau בדרך שהיינו באים, היינו מריחים את הריחות של הבשר, אז היינו אומרים: "אה, כבר היה טרנספורט היום, בנות, טרנספורט עבר שרפו אותם". ריח של בשר חרוך, מאמי, הבשר נשרף, את מריחה את הריח, והיה כואב לנו הלב, אבל התרגלנו. התרגלנו להיות כאלה קשים, אבן קשה, לא היה איכפת לי כלום, רק סבל וסבל וסבל, נורא ואיום.
- ש: כשאתם צועדות מ-Auschwitz גם יש כלבים בדרך, הגרמנים עם כלבים?
 ת: תמיד עם הכלבים, תמיד עם הכלבים.
 ש: זאת אומרת שמי שנעצרת ושחלשה מידיי, משסים בה את הכלב?
 ת: תשמעי, אני אומרת שב-Auschwitz היינו כולנו יותר חזקות, ויותר בריאות, קיבלנו קצת בשר בגוף, היו תנאים טובים, אז כבר לא היה צורך, גם כולם כבר היה להם כוח, ומהבלוק עד העבודה היה יותר קרוב, לא היה הרבה דרך.
 ש: אני מדברת על הצעדה כבר שמוציאים אותכם מ-Auschwitz, הצעדה עד Bergen Belsen גם כן יש לשומרים כלבים?
 ת: בטח, בטח.
 ש: את אומרת שאתן צועדות ככה שבועיים בערך, לאן אתן מגיעות אחרי שבועיים?

ת: אנחנו צועדות את השבועיים האלה, לפני שהגענו, כבר היה גרמניה, לפני שהגענו לתחנת הרכבת, עשינו הפסקה באיזה תיאטרון גרמני ענק עם כל הדגלים, והתכרבלנו ככה במדרגות, לא הוצאנו שבועיים נעליים מהרגל, אם תוציאו את הנעל, לא תוכלי להחזיר אותה, רטוב מהשלג, מהקור, אי אפשר להוציא, לא נעליים, לא החלפנו כלום, ככה היינו שבועיים, אז ישנו במקום הזה, ומשמה זה היה לא הרבה ללכת בשביל תחנת הרכבת.

ש: את יודעת אולי איפה הייתה תחנת הרכבת?

ת: בגרמניה, אבל לא יודעת בדיוק איפה, לא יודעת דיוק איפה, ומשמה שמו אותנו בתחנת הרכבת, יותר צפוף ממה ששמים סרדינים בקופסא, כולנו היינו עומדות, מלא ככה, לא היה גג פתוח, והרגליים, את לא יודעת, אם זה רגל שלך או רגל של מישהי אחרת, מרוב שהיינו דבוקים. אני זוכרת שאחת מהבנות קצת השתגעה שמה, התחילה לדבר כל מיני שטויות, ולקחת מים, היינו צריכים לקחת מהשלג, אין מים, אין כלום, סרדינים-סרדינים, את לא יודעת, איפה הרגל שלך, איפה הרגל שלה, הביאו אותנו שמה, הורידו אותנו, והביאו אותנו לבלוק.

ש: לאן, ל-Bergen Beisen?

ת: כן.

ש: מה את רואה, כשאת מגיעה ל-Bergen Belsen?

[12]

צעדת מוות של אסירי מחנה דכאו, סוף אפריל, 1945

ביבליוגרפיה

בירנבאום הלינה: **החיים כתקווה**, הוצאת המחברת, תשס"ד-2004.
הרמן מניה: **ילדות גזולה**, הוצאת המחברת, תשס"ח-2008.
וירצברג בני: **מגיא ההריגה לשער הגיא**, מסדה, תשכ"ז-1967.
זילברברג טובה: **אימא בקשתך נתקבלה!!**, הוצאת המחברת, תשנ"ב-1992.
לזר-ליטאי חיים: **חורבן ומרד**, משואות, תש"י-1950.
לנצמן אברהם: **שרידי זקסנהאוזן מספרים**, הוצאת עמותת הניצולים, תשס"ה-2005.
פולק אורליה: **שלוש שנות גירוש**, קיבוץ דליה, תשנ"ח-1988.
פורת משה: **באמונה בחסד וברחמים**, מורשת וקיבוץ שלוחות, תשמ"ח-1987.
פפירבלט מרדכי: **מברית הקרפיונים, 900 יום במחנות אושוויץ**, יומן אישי, משרד הבטחון, תשנ"ט-1999.
שטייניץ צבי: **מקום אליו לא שבותי מעולם**, הוצאת בבל, תשס"ג-2003.
שילנסקי דב: **חשכה לאור היום**, יד ושם, תשס"ו-2006.
ארוך יחיאל מרטה: **עדותה ביד ושם**, תיק O.3/12898.
בצ'ה אהרון: **עדותו ביד ושם**, תיק O.3/6704.

מאמרים

באואר יהודה: **צעדות-המוות - ינואר-מאי 1945**, יהדות זמננו א, 199-221, תשמ"ד-1984.
בלטמן דניאל: **צעדות המוות: רוצחים וקורבנות**, בשביל הזיכרון, 23, עמ' 16-22, תשנ"ז-1997.
בלטמן דניאל: **צעדות המוות (ינואר-מאי 1945): מי אחראי למה?**, יד ושם: קובץ מחקרים, 28 עמ' 127-160, תש"ס-1999/2000.
הורביץ אריאל: **מצעד המוות של יהודי חלם והרובישיב לעבר הנהר בוג בדצמבר 1939**, ילקוט מורשת, עמ' 51-68, תשנ"ט-1999.
לפין אלאונורה: **צעדות המוות של יהודים הונגרים דרך אוסטריה באביב 1945**, יד ושם, קובץ מחקרים, 28, עמ' 161-192, תשנ"ט-2000/1999.
סצ'לצקי אנדז'ל: **מצעדי המוות מאושוויץ**, ילקוט מורשת 74, עמ' 141-158, תשס"ב-2002.
פישר רחל: **צעדות המוות**, בשביל הזיכרון 23, עמ' 23-32, תשנ"ז-1997.
קרקובסקי שמואל: **במיצעד המוות**, ילקוט מורשת, נ"ו, עמ' 140-153, תשנ"ד-1994.
קרקובסקי שמואל: **צעדות המוות בתוך אנציקלופדיה של השואה** {עורך: ישראל גוטמן}, כרך ד, עמ' 1046-1050, יד ושם וספריית הפועלים, תש"ן-1990.

מראי מקומות

1. מתוך אתר האינטרנט של "יד ושם":
<http://www1.yadvashem.org/shemot/art03.html>
2. מקור התמונה: ארכיון התמונות של "יד ושם".
3. בלטמן צבי: **צעדות המוות רוצחים וקורבנות**, בשביל הזיכרון 23, עמ' 16-22.
4. הדברים המובאים להלן הם מאתר מט"ח. הדברים נכתבו ע"י בית הספר להוראת השואה ב"יד ושם" באתר: <http://lib.cet.ac.il/Pages/item.asp?item=8392>
5. הרמן מניה: **ילדות גזולה**, עמ' 5-41, הוצאת המחברת, תשס"ח-2008.
6. פפירבלט מרדכי: **מברית הקרפיונים, 900 יום במחנות אושוויץ**, עמ' 373-413.
7. פורת משה: **באמונה בחסד וברחמים**, עמ' 83-96.
8. בצ'ה אהרון: **עדותו ביד ושם**, תיק O.3/6704.

9. זילברג טובה: **אימא בקשתך נתקבלה!!**, עמ' 241-250
10. שטייניץ צבי: **מקום אליו לא שבתי מעולם**, עמ' 336-354
11. פולק אורליה: **שלוש שנות גירוש**, עמ' 87-94
12. ארוך יחיאל מרטה: **עדותה ביד ושם**, תיק O3/12898